

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

**ІСТОРИЧНІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ
МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОВІДНИХ
І ТРАНЗИТИВНИХ
КРАЇН СВІТУ**

Збірник наукових праць

*за загальною редакцією доктора політичних наук, професора
Зернецької О.В.*

Київ 2017

УДК 94 : 316.422+339.137(100)
I-40

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 6 від 8 червня 2017 р.)*

Рецензенти:

Горовий В. М. доктор історичних наук, професор
Муковський І.Т. доктор історичних наук, професор
Шайгордський Ю.Ж. доктор політичних наук, професор

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. — загальна редакція;
Вітер І.Л., к.е.н., с.н.с., доц. — відповідальний редактор;
Бондарець М.В., к.е.н. — редактор;
Перга Т.Ю., к.і.н., с.н.с. — редактор.

Історичні та стратегічні імперативи модернізації провідних і транзитивних країн світу : збірник наукових праць / за заг. ред. О.В. Зернецької // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». — К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. — 192 с.

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «Історичні та стратегічні імперативи модернізації провідних і транзитивних країн світу», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у жовтні 2016 р.

Автори збірника зосереджують увагу на різних аспектах модернізації. Проаналізовано стратегічні імперативи модернізації провідних країн світу; досліджено модернізацію економіки транзитивних країн як фактор підвищення їх глобальної конкурентоспроможності. Значну увагу приділено історичним, соціальним, політичним, геополітичним та культурним вимірам модернізації.

УДК 94 : 316.422+339.137(100)
I-40

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

ISBN 978-966-02-8258-2

©Національна академія наук України
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017

ЗМІСТ

Білорус О.Г. Історичні та стратегічні імперативи трансформації та модернізації транзитивних країн в умовах глобалізації	5
Циватий В.Г. Феноменологія політико-дипломатичної модернізації Європи (XVI-XXI ст.): історична ретроспектива	12
Ручка А.О. Ціннісні тренди в контексті сучасних модернізаційних процесів.	25
Васильєв О.А. Основні тенденції і проблеми модернізації провідних країн світу	34
Кузнецов Ю.Б. Історична роль психоаналізу в модернізації гуманітарних наук першої половини XX ст. (провідні і транзитивні країни.	42
Метельова Т.О. Політика спільної ідентичності: досвід Євросоюзу та можливості його використання Україною	53
Зернецька О.В. Глобальна комунікація як стратегічний імператив модернізації провідних країн.	61
Жангожа Р.Н. Политические и цивилизационные основы концепции Евразийского союза	70
Хижняк І.А. Синкретичні ознаки «гібридних» підсистем російсько-українського агломерату спільного географічного регіону: самотутність геополітичного коду «omnes et singulos»	82
Фомін С.С. Процеси демодернізації в країнах Заходу	93
Володькин А.А. Отношения с Украиной в формировании системы внешнеполитических связей Республики Беларусь	102
Джиги Т.В. Сучасний стан та перспективи впровадження в Україні відкритих даних.	110
Бондарець М.В. Неоіндустріалізація як стратегія соціально-економічної модернізації економіки України	117
Добровольська А.Б. Теоретичні підходи до оцінки процесів соціально-політичної трансформації країн пострадянського простору	125
Вітер І.І. Модернізація національної економіки України в контексті підвищення її глобальної конкурентоспроможності	134

Перга Т.Ю. Екологічна модернізація: витоки та головні напрями розвитку.	146
Вєтринський І.М. Базові пріоритети й стратегічні імперативи формування національних геополітичних стратегій.	154
Белокобыльский А. В., Левицкий В. С. Роль религии в глобальном противостоянии постсекулярной эпохи.	166
Ярошко О.З. Імперативи успішності України в українському науковому дискурсі	177
Буконкін Д.А. Роль и место процессов модернизации в реализации национальных интересов Республики Беларусь	184

Білорус О.Г.,
академік НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України

ІСТОРИЧНІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються трансформаційні проблеми транзитивних країн в умовах нового етапу глобалізації, що супроводжується наростанням масштабів і глибини глобальної інтеграції, посиленням процесів неоконвергенції транзитивних і трансформаційних країн, що мають ринкові, але різні за техніко-економічним рівнем розвитку і конкурентоспроможності соціально-економічні системи.

Ключові слова: *трансформація, модернізація, транзитивні країни, глобальна інтеграція, глобальна конкуренція.*

Білорус О.Г. Исторические и стратегические императивы трансформации и модернизации транзитивных стран в условиях глобализации. В статье рассматриваются трансформационные проблемы транзитивных стран в условиях нового этапа глобализации, что сопровождается нарастанием масштабов и глубины глобальной интеграции, усилением процессов неоконвергенции транзитивных и трансформационных стран, имеющих рыночные, но различные по технико-экономическому уровню развития и конкурентоспособности социально-экономические системы.

Ключевые слова: *трансформация, модернизация, транзитивные страны, глобальная интеграция, глобальная конкуренция.*

Bilorus O.H. Historical and strategic imperatives of transformation and modernization of the transitive countries in the context of globalization. The article deals with the transformation problem of the transition countries at the new phase of globalization with an increase in the breadth and depth of global integration and strengthen the process of neo-convergence of transitive and transformative countries which have market-based, but different in the technical and economic level of development and competitiveness socio-economic systems.

Keywords: *transformation, modernization, transitive countries, global integration, global competition.*

Кінець XX ст. ознаменувався остаточним становленням постіндустріальної світогосподарської системи з небаченим нарощуванням хвиль глобалізації й регіоналізації, різким падінням ролі та статусу націй-держав із низьким рівнем міжнародної конкурентоспроможності й зростання впливу наймогутніших країн. Відійшла в історію система біполярного світового порядку, що означало розпад європейської та глобальної системи безпеки. Світ вступив у

небачено складний трансформаційний етап, вивчення суті якого опинилось у центрі уваги світового інтелектуального співтовариства.

З одного боку, на цьому новому етапі в найбільш розвинутих країнах світу капіталізм почав трансформуватися в новий соціально-економічний лад, який об'єктивно міг би посилити соціалізацію розвитку. Сутність його визначають як посткапіталізм, постіндустріалізм, постекономізм, інформаційне суспільство, інтелектуальне суспільство, суспільство знань, ноосферне суспільство. З іншого боку, поглиблення та поширення процесів глобалізації наближують суспільний лад, який ми називаємо глобалізмом, або глобімперіалізмом. Він реально стає негативною альтернативою очікуваному соціалізованому і ноосферному світовому устрою.

Тут виникає два питання: а) чи може суспільний лад соціалізації перемагти суспільний лад глобалізму й досягти при цьому позитивного ефекту? б) чи можлива конвергенція двох суспільних устроїв (соціалізації та глобалізму) в інтересах людства? Наші дослідження глобальних трансформацій і процесів глобалізації показують, що глобалізм набуває великих переваг відносно соціалізації, він руйнує її як суспільний лад. Це пояснюється економічним всесиллям та гігантськими фінансовими інтересами глобальних корпорацій. Соціалізація розвитку, суспільний лад соціального постмодерну (П. Дракер, 1957) ще не має під собою відповідної економічної бази. Створюється враження, що світова спільнота може дорости до соціалізації, лише пройшовши через етап глобалізму, конфлікти і кризи глобалізації.

Теорія зворотної трансформації від командної, адміністративної економіки до глобалізованої сучасної технотронно-інформаційної економіки знаходиться на самому початку свого формування й розвитку. Прогнозно-аналітичні дослідження західних авторів (J.M. Keynes, H. Kahn, W. Brown, L. Martel) показують, що і в наступні 100-200 років ринковий фундаменталізм та спекулятивний характер глобальної економіки наживи збережуть свою сутність і навіть посиляться під впливом технотронно-інформаційних чинників глобальної монополізації виробництва та ринків і зростання глобальної експлуатації бідних країн [1; 2].

Мета статті – розкриття сучасних соціально-економічних проблем транзитивних країн, оцінка можливостей прискорення їх трансформації та обґрунтування необхідності їх системної стратегічної модернізації.

Сьогодні людство стоїть на перехресті нової ери. Перед ним три дороги – перспективи. Перша – шлях до суспільного ладу соціалізації та ноосферного розвитку – суспільства справедливості для всіх. Він передбачає використання позитивних можливостей і наслідків глобалізації та глобальної інтеграції. Друга перспектива – наростання

конфронтації цивілізацій, що може спричинити їх самознищення, апокаліпсис. А між цими двома шляхами – третій – комбінований, компромісний варіант розвитку, який веде до суспільного ладу глобалізму. При цьому глобальна корпоратизація стане головною ідеологією світового розвитку. На першому етапі, особливо у XXI ст., переважатимуть процеси силової глобалізації з боку політичних та економічних структур країн «золотого мільярда», що неминуче призведе до глибокої кризи глобалізму як суспільного ладу. І лише подолавши цю кризу, людство вийде на шлях ноосферного розвитку, де відбудеться корінна трансформація суспільного виробництва в напрямі його інтелектуалізації. Інститути власності, вартості будуть заміщені інститутами інтелектуальної власності та інтелектуальної вартості, що зумовить небачений ефект економічної мультиплікації й вибухового економічного розвитку.

До останнього часу вважалося, що головними суб'єктами глобалізації є «країни-глобалізатори» та їх уряди. Але дослідження останнього десятиріччя, у тому числі наші напрацювання, показали, що уряди наймогутніших країн вже втратили реальний контроль над процесами глобалізації. Понад те, із головних суб'єктів глобалізації вони перетворюються на її об'єкти, фактично потрапивши в пастку глобалізації. Їх місце впевнено займає світова промислово-фінансова еліта, яка вже сьогодні управляє новоствореним новим світовим економічним порядком. Але, як свідчить світовий досвід, економічно знищуючи малі нації-держави, глобальна еліта (новий світовий уряд) не може існувати без держав та їх об'єднань, які фактично є сучасними політичними та економічними імперіями.

Сучасний глобалізм є специфічною формою політичного й економічного імперіалізму XXI ст. Він являє собою симбіоз модерного державного імперіалізму з імперіалізмом глобальних корпорацій і міжнародних організацій. Імперські держави діють спільно з транснаціональними глобальними корпораціями, які, своєю чергою, посилюють свій вплив на держави і використовують їх як механізм власної експансії та впливу на міжнародні організації, такі як СОТ, МВФ, СБ та ін.

У чому ж полягає суть і дія економічної глобалізації та економічного глобалізму, які фактично є серцевиною сформованої нині глобальної системи світопорядку? Саме тут ми знаходимо коріння нового економічного імперіалізму. Серед найбільш суттєвих ознак економічного глобалізму сучасні дослідники відмічають: а) виведення економічних інтересів національних господарських суб'єктів за національно-державні рамки; б) вихід національних корпорацій на глобальний ринок, що формується; в) перетворення національних корпорацій у ТНК, а потім – у глобальні корпорації; г) розширення

сфери діяльності транснаціональних економічних і фінансових структур до рівня глобальних ринків; д) неможливість вирішення більшості економічних та соціальних проблем на обмеженому національному рівні; ж) зростаюча залежність економічної ситуації в більшості країн від ситуації у країнах – лідерах глобалізації; з) поширення доларизації національних економік; е) посилення добровільно-примусової координації національних економічних і фінансових стратегій та політик на глобальному рівні (особливо в галузі торгівлі, фінансів, екології, зайнятості, еміграції).

Вищенаведене визначення суті економічної глобалізації як вихід або, точніше, свідоме винесення економічних інтересів національних господарських суб'єктів за національно-державні рамки, переконує нас у тому, що економічна глобалізація та економічний глобалізм є специфічною формою економічного імперіалізму провідних країн-глобалізаторів. Цей висновок підтверджується й фактом використання неоліберальної моделі економічної глобалізації, основаної на форсованій та жорсткій монетаристській регуляції господарських механізмів країн, що входять у світове господарство. Це особливо видно на прикладі таких країн перехідного періоду, як Україна, до якої застосовується меморандумний диктат МВФ і СБ при їх мізерних затратах на утримання великої європейської держави під глобальним контролем. Подібна ситуація стала можливою тому, що внутрішня компрадорська «глобалізована» еліта не зацікавлена у стратегії «покладання на власні сили». У результаті суверенна Україна має втрачене перше десятиліття розвитку.

Відповідно до неоліберальної моделі економічного глобалізму всім країнам нав'язується ідеологія відмирання національно-господарських комплексів, суверенної державності. Успіхи країн, що глобалізуються, країни-глобалізатори ставлять у пряму залежність від максимально швидкого послаблення ролі національних держав, повної лібералізації економічних режимів і дерегулювання економік. Нав'язуючи іншим країнам такі пагубні рецепти, вони не застосовують їх у себе вдома. У провідних західних країнах відбувається не згортання економічної ролі держави, а зміна її господарських функцій у напрямі забезпечення більш активної світогосподарської ролі «своїх» глобальних корпорацій. Подібні трансформації багатократно посилюють та освячують глобальний державно-корпоративний економічний імперіалізм. З іншого боку, такі стратегії реалізують і міжнародні організації. Тепер у ОЕСР, СОТ, ЄС дискутують не про проблеми дерегулювання, а про проблеми реформи регулювання. Стратегії дерегулювання стосовно країн – об'єктів глобалізації глобалізатори використовують у власних інтересах – для руйнування національних бар'єрів на шляху глобалізації.

Тому для десятків країн, що не входять до «золотого мільярда», економічна глобалізація є неприйнятною політикою. Вона, поряд із відомими можливостями кооперації та інтеграції, несе великі виклики, загрози й негативи. Найбільш солідний перелік негативних наслідків сучасної силової економічної глобалізації дає ООН, серед яких слід особливо відмітити такі, як неухильне збільшення розриву в рівнях економічного й соціального розвитку між бідними та багатими країнами. Імперіалістична економічна глобалізація супроводжується такими викликами, як: відтворення світової бідності; поглиблення соціального розколу й несправедливості у бідних країнах (ріст безробіття, бідність працюючих мас, безпритульність дітей, зростання злочинності); техногенне перенавантаження й деградація навколишнього середовища; економічне послаблення національних держав, зниження ефективності та конкурентоспроможності національних економік через зростання їх необґрунтованої відкритості, фінансової залежності; пригнічення внутрішніх ринків і падіння попиту на продукцію національних виробників; зростання ступеня економічного ризику; посилення негативного впливу глобальної конкуренції; зростання протиріч і конфлікту інтересів «старої» та «нової» економіки у країнах, що глобалізуються; зростання тіньової економіки, яка інтегрується в глобальну тіньову економіку, і вихід її з-під контролю націй-держав; зростання міжнародної корупції на чолі з представниками міжнародних фінансових організацій, національних олігархів та глобальних ТНК; криміналізація господарської діяльності, яка приносить високі доходи; наростання конфліктів між вимогами економічної глобалізації і соціально-культурними традиціями багатьох країн тощо.

Одним із важливих негативних результатів глобалізації є формування феномена «нової глобальної економічної культури та цивілізації». Як космополітична культура вона агресивно протистоїть національним економічним традиціям. Наприклад, глобальна еліта вимагає від України вільного продажу землі іноземцям. Внутрішні космополітичні сили заклали таку можливість у недавно прийнятий Земельний кодекс України. Тут мова вже йде не лише про власність на землю, а й про національний економічний суверенітет націй-держав.

Протиріччя розвитку економічної глобалізації полягають і в тому, що паралельно з процесами глобальної економічної інтеграції йдуть процеси дезінтеграції та фрагментації економічного розвитку. Відтак виникає серйозна проблема адаптації країн до процесів глобалізації. Це відбувається, в основному, у формі лібералізації національного економічного життя, розширення відкритості економік і запобігання або усунення негативних наслідків глобалізації.

Таким чином ще раз підтверджується запропонована нами теза про переростання сучасного глобалізму в економічний державно-

корпоративний імперіалізм. У таких умовах глобалізація об'єктивно висуває особливі вимоги до ефективності систем державного менеджменту кожної країни. Вона карає непрофесійні уряди, а платять народи. Недарма дослідники рекомендують створювати серйозні національні структури з проблем глобалізації та глобальної інтеграції.

Власний вибір повинна зробити й нова держава Україна. Його суть – у формуванні специфічної системи безпеки розвитку в умовах силової глобалізації.

Сьогодні доводиться констатувати, що й після 25 років суверенної державності Україна не має затвердженої Національної стратегії розвитку. Її замінюють декоративні урядові сурогати, концепції, доктрини, а також міфи. Найбільш поширеними є міфи про: наростаюче відставання України від успішних країн; початковий провал, затяжний інерційно-відновлюваний характер зростання, що консервує відсталість і низьку конкурентоспроможність; тотальну бідність та найнижчий у Європі рівень оплати праці; тяжку динамічну інерцію стартових невдач нашої суверенної держави, яка неминуче пролонгується на майбутнє; назавжди втрачений шанс реалізації інноваційної моделі розвитку; відсутність внутрішнього ринку; нездатність до інституційних та структурних реформ; периферійність і загрозу ввійти до складу найбідніших країн. З'явилося багато зацікавлених та цинічних агентів-міфотворців, які відкидають реальне життя і розвиток.

Автор, починаючи з 1979 р., працюючи на посаді директора Департаменту промисловості, науки і технології Секретаріату ООН у Женеві, брав активну участь у дослідженнях компаративної (порівняльної) ефективності національних стратегій розвитку. У 1970-80-х рр. Україна, за класифікацією ООН, досягла рівня надрозвинутої країни. Якщо це економічне диво вже мало місце в умовах неефективної економіки СРСР, то чому воно не може повторитися в умовах ринкової демократії та всенародного підприємництва? Єдиною причиною тому може бути слабкий державний менеджмент.

Нині складаються необхідні передумови для конкурентоспроможної реінтеграції України в євросистему:

- Європа (об'єднана) потребує Україну як свій природний резервуар ресурсів і інтелектуального потенціалу.

- США не бажають повернення України під контроль Росії, а остання бажає мати повноцінного партнера.

- Захід у своїх стратегіях прагне деіндустріалізації України, перетворення її на сировинну зону.

- Україна не приречена на довічну відсталість, вона, як кожна країна, проходить період драматичних соціально-економічних трансформацій, без яких неможливе підвищення конкурентоспроможності.

– Україна має змогу стати розвинутою європейською країною за умови створення системи ефективного антикризового менеджменту (адже гинули й найрозвинутіші країни, а піднімались з руїн найбільш бідніші).

– Економічне диво Японії, Кореї, Тайваню, Китаю, Індії, Німеччини, Франції, Фінляндії та інших країн доводить, що воно, в принципі, можливе і в Україні, якщо об'єднають зусилля народ, держава та бізнес.

Сьогодні Україна має приблизно рівні можливості як до прориву, так і до відставання та деградації. Країна вкрай обмежена в часі для вирішення стратегічних економічних проблем розвитку. Історія відводить на це лише 10 років.

Стратегічні економічні імперативи для України:

1. Глобалізувати економіку країни через євроатлантичну систему інтеграції. Вийти на ринки Китаю, Індії, Африки, Південної Америки.

2. Інтегрувати національну економіку в європейські структури на засадах повноправного партнерства. Оскільки вступ країни в ЄС є об'єктивно відкладеним, важливо забезпечити її інтеграцію в Європу навіть без формального членства.

3. Відмовитися від примату старої сировинно-експортної орієнтації розвитку. Стимулювати експорт ноу-хау.

4. Перейти до нової інтелектуальної економіки, якій притаманні механізми мультиплікації ефекту вартості та власності.

5. Вибрати (остаточно) довгострокового локомотивного партнера (США, ЄС, Росія, Китай, Індія).

6. Визнати й реалізувати вирішальну роль держави у створенні передумов економічного прориву.

7. Трансформувати Україну в суспільство знань і науки, оскільки саме інтелектуальні результати розвитку стають вирішальним фактором глобальної економічної конкуренції.

8. У геополітичній царині Україна повинна реалізувати себе в ролі регіонального лідера і рівноправного партнера ЄС, Росії, США, НАТО, СОТ, ОЕСР, ОБСЄ. А для цього потрібна довіра та подолання тотальної державної корупції в урядових структурах, судах, вищих навчальних закладах.

9. Визначити головним геоekonomічним імперативом зовнішньоекономічної стратегії України відкритість її економіки для залучення інвестицій у модернізацію виробництва. За абсолютними і відносними показниками притягнення іноземних інвестицій наша країна мусить зайняти лідируючі позиції.

10. У Національній стратегії розвитку України до 2030 р. головним напрямом українського прориву визнати нову експортну орієнтацію економіки – конкурентну експансію на світових ринках технологій та інтелектуальних продуктів.

11. Створювати власні могутні виробничо-експортні й фінансово-виробничі об'єднання. Після вступу до СОТ зовнішня торгівля повинна стати двигуном нарощування ВВП.

12. Підвищити роль державного менеджменту в організації зовнішньоекономічної експансії України, особливо як виробника інтелектуальної продукції і транзитної держави.

13. Диверсифікувати джерела енергозабезпечення, знизити питомий та абсолютний рівень енергоспоживання до європейських стандартів, перейти до використання власних енергорезервів як ефективного засобу агресивної зовнішньоекономічної експансії. На цій основі Україна здатна забезпечити середньорічні прирости ВВП у межах 15%, що дасть змогу формування національних інвестиційних фондів для прориву на міжнародних ринках.

Висновки. Немає у світі слаборозвинутих країн, є слаборозвинуті та непродуктивні держави і уряди. Для того, щоб вивести Україну з економічної прірви, потрібно зупинити процеси промислового спустошення та провести якісну нову індустріалізацію економіки. На основі наукового аналізу міжнародних стратегічних концепцій превентивного, антикризового й посткризового менеджменту необхідно здійснити селекцію найбільш адаптивних стратегічних концепцій модернізації та сталого розвитку України і внести пропозиції щодо формування національної антикризової стратегії України.

Використані джерела та література:

1. Keynes J.M. Economic Possibilities for Our Grandchildren, in Collected Writings. Vol. 9: Essays in Persuasion / J.M. Keynes. – London: Macmillan for the Royal Economic Society, 1930 [1972]. – P. 321-332.

2. Kahn H. Next 200 years: a scenario for America and the world / H. Kahn, W. Brown, L. Martel. – Morrow, 1976. – 241 p.

УДК 94 (100):327

Ціватий В.Г.,

кандидат історичних наук, доцент,

Заслужений працівник освіти України,

Ректор Дипломатичної академії України при МЗС України

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПИ (XVI-XXI ст.): ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Аналізуються історичні передумови та інституційні етапи модернізаційних процесів в Європі XVI-XXI ст. у контексті еволюції політико-дипломатичних

систем і регіональних інтеграційних процесів поліцентричного світу. Значну увагу приділено особливостям становлення державності, модернізаційному досвіду, національній специфіці, моделям дипломатії та дипломатичному інструментарію, здобуткам, проблемам та інституційним перспективам політико-дипломатичного розвитку провідних європейських держав в історичній ретроспективі й перспективі (компаративний аналіз).

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, модель дипломатії, інституціоналізація, модернізація, Європа, ранній Новий час.

Циватый В.Г. Феноменология политико-дипломатической модернизации Европы (XVI-XXI вв.): историческая ретроспектива. Анализируются исторические предпосылки и институциональные этапы модернизационных процессов в Европе XVI-XXI вв. в контексте эволюции политико-дипломатических систем и региональных интеграционных процессов полицентричного мира. Значительное внимание уделено особенностям становления государственности, модернизационному опыту, национальной специфике, моделям дипломатии и дипломатическому инструментарию, достижениям, проблемам и институциональным перспективам политико-дипломатического развития ведущих европейских государств в исторической ретроспективе и перспективе (компаративный анализ).

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, модель дипломатии, институционализация, модернизация, Европа, раннее Новое время.

Tsivatyi V.H. Phenomenology of political and diplomatic modernization of Europe (XVI-XXI): historical retrospective. The historical background and institutional stages of modernization processes in the Europe XVI-XXI centuries at the context of the evolution of political and diplomatic systems and regional integration processes of the polycentric world are analyzed. The attention is paid to the peculiarities of state formation, modernization experience, national specifics, models of diplomacy and diplomatic tools, achievements, problems and perspectives of institutional political and diplomatic development of the leading European countries in historical perspective (comparative analysis).

Keywords: foreign policy, diplomacy, diplomacy model, institutionalization, modernization, the Europe, early time of the Modern period.

Однією з реальних сучасних гуманітарних небезпек є те, що філософські осмислення стратегічних проблем модернізації українського суспільства витісняються на узбіччя публічних дискусій і цей процес, окрім всього, супроводжується смисловим знеціненням модернізаційно-інноваційної риторики в Україні. Сьогодні історична наука повинна будуватися на таких принципах: методологічна свідомість, стандарти роботи з текстами, міждисциплінарність (як у межах історичних дисциплін, так і стосовно досвіду політологічних, філософських, літературознавчих, культурологічних досліджень), європейський контекст. Саме ці принципи дадуть змогу подолати проблеми ідентичності й у визначеності предмета вітчизняної

історичної науки, забезпечити зв'язок із загальноісторичною проблематикою та включеність у загальнокультурний та загальноєвропейський контексти, адже світовий і європейський досвід історичної та стратегічної модернізації провідних і транзитивних країн як в історичній ретроспективі, так і на сьогодні є корисним для ефективної реалізації модернізаційних та інституціональних процесів в Україні.

Постановка проблеми інституціоналізації та модернізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Інституціоналізація – це перетворення, а модернізація – удосконалення будь-якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики й дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади та іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій тощо).

Виходячи з постановки проблеми, маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав та їх дипломатичний інструментарій; спираючись на джерельну базу, необхідно показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи.

Політична інституціоналізація, інститути дипломатії та інституціоналізація зовнішньої політики є своєрідним аспектом, який характеризується з позицій феноменології. Адже саме існування феномену, зокрема феномену політико-дипломатичної модернізації, підпорядковується як його внутрішнім законам, так і зовнішньому впливові.

Прихильники феноменологічної історії виходять з того, що зовнішній, оточуючий людей світ є результатом їхньої діяльності, творінням їхньої свідомості. Не заперечуючи об'єктивності цього світу (оскільки він існує як такий і поза людьми, поза їхньою свідомістю), дослідники (історики/політологи/соціологи) вважають, що він стає значущим для людей тоді, коли вони його сприймають і коли він із зовнішнього, об'єктивного стає для індивідів внутрішнім, суб'єктивним. При цьому сприймають люди, як правило, не сам світ, а його явища (феномени). Завдання феноменологічної науки (політології,

історії, соціології) полягає в тому, щоб прояснити, виявити, зрозуміти, пізнати, як, яким чином люди структурують (упорядковують) сприйнятий світ (його феномени, явища) у своїй свідомості та як втілюють своє знання про світ у повсякденних діях, тобто в повсякденному житті. Представників феноменологічного спрямування цікавить у першу чергу те, як об'єктивний світ соціальних явищ і процесів та його різноманітні структури сприймаються звичайними людьми в їхньому повсякденному житті. Тому прихильники феноменології прагнуть теоретично осмислити інституційно-соціальний світ у його людському, духовному бутті. У політико-філософському сенсі слово «феномен» часто застосовується для позначення явищ (наприклад, інституціоналізація), які досягаються на чуттєвому рівні на противагу слову «ноумен», що означає явище, зрозуміле розумом. В новоевропейській філософії, за визначенням Канта, феномен – будь-яке явище, яке може бути пізнане на основі досвіду.

Компаративний аналіз і порівняння конкретних зовнішньополітичних доктрин і моделей дипломатії в історичній ретроспективі ставить передусім головною й обов'язковою умовою певний рівень абстрагування від історичного та політико-інституціонального контексту розвитку подій та окремих чинників політико-правових процесів у міжнародно-політичних регіонах. Тобто, головний акцент робиться на контекстний і фактологічний дискурс, що формується історичною або політичною наукою. Адже зовнішньополітичні доктрини й моделі дипломатії формують поряд з науковцями й практиками й політичні актори, які діють цілеспрямовано й усвідомлено, добре орієнтуючись в політико-дипломатичній та інституціональній системах координат [1, с. 292-300; 2, с. 136-141].

Для доби раннього Нового часу характерний об'єктивно обумовлений процес завершення інституціонального оформлення зовнішньої політики й дипломатичних служб провідних держав Європи, зокрема – Франції, Італії та Іспанії. Відповідно й постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». З цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань і практичної діяльності влади, концептів «зовнішня політика» і «дипломатія», моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію тощо.

Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у

політичних, правових, суспільних і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування політико-дипломатичних систем та систем міжнародних відносин упродовж тривалого історичного періоду.

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики й дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики й дипломатії доби раннього Нового і Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як В.В.Ададуров, М.С.Бур'ян, С.В.Віднянський, Б.М.Гончар, О.Б.Дьомін, В.О.Дятлов, О.В. Зернецька, Ю.О. Каганов, М.В.Кірсенко, А.І. Кудряченко, С.І.Лиман, І.Б. Матяш, О.П.Машевський, Н.Г.Подаляк, С.В.Пронь, О.І.Сич, С.С.Троян, Т.В.Чухліб та інші.

Характерною рисою російської історіографії другої половини ХХ-початку ХХІ ст. щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики й дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики й дипломатії раннього Нового і Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл.

Спеціальні фундаментальні дослідження із зазначеної тематики відсутні. У цілому аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав, проблем її доктринального забезпечення свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той

же час необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін, а також модернізаційних процесів.

Метою цієї статті є спроба зробити ретроспективний аналіз політико-дипломатичних модернізаційних процесів в Європі, зокрема – історичних передумов та інституційних етапів модернізаційних процесів в Європі XVI-XXI ст. у контексті еволюції політико-дипломатичних систем і регіональних інтеграційних процесів поліцентричного світу. Предмет дослідження – специфіка і значення зовнішньої політики й дипломатії як духовно орієнтованої соціальної організації, яка функціонує на фоні складної соціально-економічної та модернізаційної еволюції європейського суспільства, принципово змінюючи ціннісні орієнтири особистості. Досліджуючи модернізаційні та інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці в добу Середньовіччя та раннього Нового часу, автор прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики й дипломатії в загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження науковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті інституціоналізації та модернізації дипломатичних служб в державах Європи у часово-просторовому вимірі [3, с. 268-274].

З кінця XV ст. Європа вступає у новий період міжнародних відносин. Політична ситуація в Західній Європі наприкінці XV ст. після подій Столітньої війни (1337-1453 ~~рр.~~) [4; 5, с. 44-51; 6, с. 5-22], суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії, й у більшості держав, зокрема – Франції, Іспанії та Англії, – завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих країнах було закладено основи сучасних національних держав, в той час як роздробленість Німеччини й Італії залишалась непереборною. Ці тенденції знайшли своє чітке відображення в подіях Італійських воєн (1494-1559 ~~рр.~~) [7].

У нових політико-модернізаційних умовах формуються й нові погляди на зовнішню політику й дипломатію. Раніше інших найбільш послідовно ці нові погляди на державу та її зовнішню політику та дипломатію виклав у своїх працях Нікколо Мак'явеллі: «... державець, якщо він прагне зберегти владу, повинен набути уміння відступатися від добра й користуватися цим умінням залежно від потреби» [8, с.345], тобто вміти вступати й на шлях зла, якщо це необхідно. Ідеї та політичний реалізм Мак'явеллі, витoki якого чітко окреслюються у потребах епохи, поділяли видатні політичні діячі й дипломати Середньовіччя та раннього Нового часу [9].

Першим серед них був Фердинанд Арагонський, що мав своє посольство при дворі св. Якова з 1487 р.; спершу його очолював доктор Родріго Гондесальві де Пуебло, а згодом – Катерина Арагонська, принцеса Вельська й донька короля. Французькому королю Францискові I звичайно приписують заснування першої організованої королівської дипломатичної служби, з 1526 р. він мав послів навіть у османській Порті.

Невдовзі *corps diplomatique*, дипломатичний корпус, з'явився при кожному великому дворі та в кожній столиці. Живучи за умов певної небезпеки, дипломати швидко виробили необхідні правила імунітету, взаємодії, екстериторіальності, складання вірчих грамот і прецеденту. 1515 р. папа звелів, щоб нунцій був за дуаена дипломатичного корпусу, що імперський посол повинен бути вищий від своїх колег, а решта послів мають поділятися на ранги залежно від того, коли їхня країна визнала християнство як державну релігію. На практиці цей розпорядок не діяв, бо Карл V ставив іспанських послів вище за імперських і, як «найкатоличніший» король Іспанії, відмовився визнати вищість французьких послів над іспанськими. Почалася сварка, іспанські та французькі послы твердо обстоювали свої переконання майже двісті років. Одного разу в Гаазі (1661 р.), коли почеси французького та іспанського послів зіткнулися на вузькій вулиці, дипломати цілісінський день простояли, не рушаючи з місця, аж поки міська рада наказала розібрати огорожу, щоб послы могли розминутись як рівня один одному [10, с. 540-541]. За часів Мак'явеллі дипломати невдовзі уславились своїм ошуканством. Вони мали бути знайомі з кодами, шифрами та невидимим чорнилом. «А втім, розвиток постійної дипломатії становив важливий етап формування спільноти держав. У 1643-1648 рр., коли в Мюнстері та Останбрюку було скликано велику дипломатичну конференцію, щоб покласти край Тридцятилітній війні, вже зароджувалась «Європейська згода» [11].

Беззаперечно, саме Італія та її модель дипломатії по праву вважається країною-фундатором постійної дипломатії. Так, першою республікою, яка заклала її основи, була Венеція [12].

Італія, Франція та Іспанія стали фаворитами політико-дипломатичної системи, що формувалася на початку доби раннього Нового часу, і достеменними, справжніми школами європейської дипломатії.

У Франції та Італії вже наприкінці XV – початку XVI ст. починають утверджуватися форми й методи дипломатії Нового часу. В Іспанії цей процес дещо стримувався, що можливо пояснювалося, на думку автора, певною системою поглядів (дещо консервативного до процесів інституціоналізації) її владарів-державців, які побоювалися створення постійної дипломатичної служби в Іспанії, як свого часу вони з

пересторогою відносилися й до поширення та інституціоналізації юриспруденції. Так, наприклад, Мішель-Еквем де Монтень зазначає: «Король Фердинанд, надсилаючи колоністів в Індію, мудро передбачив, щоб серед них не було вчених законників, висловлюючи побоювання про те, що у Новому Світі розплодяться суди, адже саме юриспруденція як наука природно породжує суперечки й розбіжності у поглядах. Король, як у свій час і Платон, убачав, що будь-яка країна лише потерпає від юристів та медиків...» [13, с. 332]. Цілком ймовірно, що аналогічна точка зору поширювалася й на дипломатів, які мали багато спільного з юристами. Але цей стан був не надто тривалим. Іспанія, сприйнявши вочевидь позитивний досвід Франції та Італії у формуванні дипломатичної служби, розпочала цю справу й у себе, усвідомивши необхідність і доцільність існування постійної дипломатії.

Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин: із 1510-х рр. – у Папській державі, із 1520-х – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. До середини XVI ст. це вже стало європейською традицією.

Першу чверть XVI ст. слід визнати офіційним початком процесу інституціоналізації зовнішньої політики, ери постійних посольств, постійної дипломатії. А вже згодом продовжився наступний етап – етап розвитку й удосконалення дипломатичної практики досвідом багатьох держав і народів, і, безперечно, що в центрі цієї практики споконвічно стояли питання війни й миру, адже, як стверджував Філіп де Комін, «дружба між государями далеко не одвічна» [14, с. 107]. Першими війнами доби раннього Нового часу стали Італійські війни (1494-1559 рр).

Західноєвропейські владарі-державці доби раннього Нового часу (Карл VIII, Людовік XII, Ізабелла Кастильська, Фердинанд Арагонський та ін.) були державцями-реформаторами як за способом мислення, так і за переконаннями. Саме їх державна діяльність внесла суттєві й яскраво виражені зміни у процеси державотворення Західної Європи, у процеси політичної інституціоналізації, у методи ведення війн і організацію дипломатичних служб на постійних засадах, у розвиток договірних основ співіснування держав, що складають європейську систему держав.

Владарі-державці на рубежі двох епох персоніфікували в собі певний окреслений соціальний тип менталітету епохи ранньої Нової історії, тим самим просунулися далеко вперед від ще реально існуючих у суспільстві ментальних моделей, через що багато в чому не були зрозумілі й не цілком вірно оцінені сучасниками. І з повною впевненістю можна відзначити, що владарі-державці західноєвропейських країн були державцями-політиками, яких сама історія поставила до керма європейської політики в початковий період формування європейської системи держав на рубежі Середньовіччя й

раннього Нового часу. З них починається відлік нових подій і великих змін у міжнародному житті ранньомодерної Європи.

Проблеми війни й миру, війни й дипломатії хвилювали сучасників доби раннього Нового часу. Вони перебували в пошуку відповідей на ті питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період історії не міг залишити нікого байдужим, так як «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [15, р. 254].

Розвиток політико-дипломатичних подій і політико-модернізаційні процеси в ранньомодерній Європі свідчили про інституціоналізацію нових міждержавних відносин, державами-лідерами яких були Франція, Італія та Іспанія, формуючи свої моделі й традиції у сфері зовнішніх зносин [16; 17; 18, с. 136-141; 19].

Висновки. На рубежі Середньовіччя та раннього Нового часу в європейських державах розпочинається політико-модернізаційний процес оформлення і перетворення зовнішньополітичних функцій держави із спорадичних в державні інституції. Дипломатичні ініціативи, почини і проекти французьких і іспанських владарів-державців спонукали інтенсивно функціонувати механізм міждержавних відносин європейської системи держав, що починала формуватися, та прискорювали процеси інституціоналізації їх зовнішньої політики. Дипломатія держав ранньомодерної Європи, якісно нова за змістом, пройшла стадію становлення, яка співпадає за часом з Італійськими війнами. Саме тому, окрім передових ідей, вона мала у своєму розпорядженні силу держави і армії.

На рубежі XV-XVI ст. відбувається генеза інституціональних процесів нової зовнішньої політики й дипломатії, які знайдуть своє виявлення протягом доби раннього Нового та Нового часу. Фаворитами і фундаторами цих процесів стали Франція, Італія та Іспанія, саме їх моделі дипломатії слугували взірцями для створення та ефективного впровадження дипломатичного інструментарію всіх держав Європи досліджуваного періоду.

Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін, модернізації та інновацій. Найбільш чітко нові модернізаційні тенденції виявили себе у формуванні нового європейського суспільства в цілому, та зокрема – формуванні ментальних установок та особистості нового типу під впливом європейської суспільно-політичної думки раннього Нового часу. Одним із таких чинників впливу слугувало поширення в Європі практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві, поширенню ідеологем від зовнішньополітичної та соціально-економічної теорії до політико-дипломатичної прагматики.

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII ст. набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посилюється потреба в алфабетизації населення та книгодрукуванні як новому способі передачі текстів, стає супутнім чинником політико-дипломатичних процесів та дієвості ідеологем, які активно розвиваються в цей період та поширюються через процес культурних трансформацій нового суспільства та ментальних установок особистості раннього Нового часу. Книгодрукування в Європі початку XVI ст. вже уособлює власне європейську книжкову культуру.

Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки (ідеологем, концептів, теорій тощо) початку особливій, трансформаційної, політико-модернізаційної епохи, звичайно, не є вичерпною і достатньою. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, ідеологію, державу, дипломатію, внутрішню й зовнішню політику держави, процеси їх інституціоналізації, а, – відповідно, – допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи, їх світогляд, ідеологеми та ментальні установки.

Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це період трансформації та інституціоналізації принципово нового суспільно-політичного порядку та соціально-економічного розвитку суспільства в Європі, утвореного територіальними державами, та формування нової інституціонально-дипломатичної практики. Як підтверджує історичний досвід, значення ідеологем змінюється відповідно до політичної прагматики, а цілеспрямоване використання ідеологем є ефективним засобом управління масовою свідомістю – ідеологема легко запам'ятовується й створює ілюзію розуміння об'єкту маніпуляції. Розуміти ідеологему означає розуміти цілу ідеологію, зокрема нову соціально-економічну й зовнішньополітичну ідеологію в контексті європейського лідерства та трансформації системи міждержавних відносин.

Феноменологія політико-дипломатичної модернізації – це методологічний підхід у гуманітарних науках, перш за все – політології, історії та соціології, який додає особливого значення поглядам прихильників політико-дипломатичного мистецтва. Феноменологія політико-методологічного мистецтва прагне виявити сутність національних типів дипломатії й політики. Феноменологічний підхід до вивчення політико-дипломатичного мистецтва (майстерності) передбачає особисту участь вченого в дослідженні ним політико-дипломатичних традицій, що дає можливість зрозуміти значення й прояви різних політико-дипломатичних феноменів, що відносяться до

конкретних видів діяльності держави та процесів інституціоналізації та модернізації як в історичній ретроспективі, так і в перспективі.

При проведенні досліджень з використанням феноменологічного підходу вчені займають нейтральну позицію й відмовляються від існуючих ціннісних суджень щодо досліджуваних видів і форм політико-дипломатичного мистецтва. Будь-який вид мистецтва має своїм джерелом історичний досвід, який виступає головним предметом вивчення у феноменології політико-дипломатичного мистецтва.

Феноменологія інституційного розвитку та інституційно-дипломатичної практики в ренесансній Європі особливо проявилася у Франції, Італії та Іспанії. Моделі дипломатії Франції, Італії та Іспанії зароджуються паралельно з аналогічними процесами в інших європейських державах й досить швидко, вже до початку XVI ст., стають помітним феноменом у житті європейського суспільства епохи Ренесансу в історичній ретроспективі та міжнародно-політичному контексті.

І на завершення хотілось би зазначити, що останніми роками стає все помітнішою тенденція до превалювання в наукових дослідженнях тематики узагальнюючої, глобальної тощо. Але не слід забувати й про регіональну та країнознавчу проблематику. Саме тому розуміння напрямів та змісту сучасного цивілізаційного та модернізаційного процесів неможливе без усвідомлення базових історичних типів та основних форм традиційно-історичних усталених соціокультурних і політико-дипломатичних систем в аспекті їх зміни під впливом викликів сьогодення. Адже історія залишила нам немало свідчень, коли те, на що тривалий час не звертали уваги, призводило до суттєвих змін в історико-політичному та модернізаційному розвитку не лише окремих регіонів, окремих держав, але й цивілізацій та суспільств у цілому.

Озираючись у минуле, ми чітко маємо бачити дороговкази в майбутнє! З 1815 р. історія знала значну кількість конгресів, конференцій, саммітів, з'їздів. Тим не менш, інтерес до Віденського конгресу не послаблюється й на сьогодні. Нині в наукових дослідженнях і публіцистичній літературі продовжується дискусія про те, у чому ефективність віденської системи міждержавних відносин і безпеки, у чому секрет цієї системи, яка надовго зберегла міцний мир в Європі XIX ст., і чи змогла б вона слугувати прикладом для домовленостей, які забезпечать стабільність на планеті в теперішній час і створити в сучасному світі, наприклад, нове міжнародне інституціональне утворення держав як систему – *«глобальний концерт»* або *«планетарний концерт»* (як прообраз міжнародного інституціонального утворення – системи *«європейського концерту»*)

держав початку XIX ст., юридично закріпленого Віденським конгресом, 1814-1815 рр.).

Іншими словами, події навколо України XXI ст. довели до логічного завершення геополітичну ерозію тієї системи міжнародних відносин і безпеки, яка існувала з моменту розпаду СРСР та недовготривалої існуючої постбіполярної системи світоустрою. В конфліктогенних умовах, коли ті елементи та дипломатичний інструментарій, які були успадковані від цих епох, на сьогодні вже неефективні (яскравий приклад – сьогоднішня малоефективна діяльність ООН), нового міжнародного консенсусу немає, зате є прагнення окремих держав до мирної або силової реалізації своїх інтересів при вигідних обставинах. На сьогодні можемо констатувати факт інституціоналізації поліцентричної (багатополюсної) системи світоустрою. Міжполюсні стосунки вибудовуються переважно на балансі економічної взаємозалежності світових геополітичних гравців, але це занадто ненадійний, занадто крихкий і недостатньо інституціоналізований на сьогодні інструмент.

Здається, що світ прийшов до стану, коли впору скликати нову міжнародну інституцію – всеєвропейський новий Віденський конгрес XXI ст., щоб визначити правила політико-дипломатичної гри. Вбачається, що саме *конференційна дипломатія* має стати пріоритетною формою в інструментарії сучасної дипломатії для врегулювання конфліктів на пострадянському просторі.

Цілком заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про модернізаційні, інституціональні та політико-дипломатичні витоки європейських політико-дипломатичних систем: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної історії. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину політико-дипломатичного світу в Європі доби Середньовіччя, раннього Нового і Нового часу як інституційного кластеру міждержавних відносин.

Використані джерела та література:

1. Ціватий В.Г. США–Європа: зовнішньополітичні історичні поступи та інституціонально-дипломатичний діалог (XVIII-XXI століття) / В.Г. Ціватий // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип.42. – С. 292-300.
2. Ціватий В.Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) / В.Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. Серія «Історичні науки». – 2014. – Вип.21. – Частина I. – С. 136-141.
3. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) /

- В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип.4. – С. 268-274.
4. Басовская Н.И. Столетняя война, 1337-1453 гг. / Н.И. Басовская. – М., 1985. – 184 с.
5. Басовская Н.И. Идеи войны и мира в западноевропейском средневековом обществе / Н.И. Басовская // Средние века. – 1990. – Вип.53. – С. 44-51.
6. Басовская Н.И. Англия и Франция в международной жизни Западной Европы XII – XV вв. / Н.И. Басовская // Средние века. – 1988. – Вип.51. – С. 5-22.
7. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / Вадим Ададуров. – Львів, 2002. – 412 с.
8. Макиавелли Н. Государь // Н. Макиавелли Избранные сочинения: пер. с ит. – М.: Художественная литература, 1982. – 503 с.
9. Хеншелл Николас. Миф абсолютизма: Перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Николас Хеншелл. – СПб., 2003. – 272 с.
10. Дейвіс Норман. Європа: Історія / Норман Дейвіс; пер. з англ.: П. Тарашук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
11. Ивонина Л.И. Дипломатия Тридцатилетней войны / Л.И. Ивонина, А.Ю. Прокопьев. – Смоленск, 1996. – 96 с.
12. Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени / Ю.Е. Ивонин. – Минск: Изд-во «университетское», 1984. – 159 с.
13. Монтень М. Опыты. / М. Монтень – М.: Голос, 1992. – Кн.3. – 416 с.
14. Коммин Ф. де. Мемуары / Ф. де Коммин; пер. с франц. Ю.П. Малинин. — М.: Наука, 1987. – Кн. 3. – С. 107.
15. Masselin J. Journal des Etats Généraux de France tenus à Tours en 1484 / J. Masselin / Ed. A. Bernier. – Paris, 1835. – P. 254.
16. Собираательство и меценатство в эпоху Возрождения / ред.-сост. А.В.Доронин, О.Ф. Кудрявцев. – М.: Политическая энциклопедия, 2015. – 231с.
17. Искусство и культура Европы эпохи Возрождения и раннего Нового времени: Сборник трудов в честь Всеволода Матвеевича Володарского. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. – 416 с.
18. Циватий В.Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України при МЗС України. Серія «Історичні науки». – 2016. – Вип.21. – Частина I. — С. 136-141.
19. Циватий В.Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект / Вячеслав Циватий // Codrul Cosminului. – 2012. – Т. XVIII. – No. 2. – P. 287-294.

ЦІННІСНІ ТРЕНДИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У тексті репрезентовані деякі аксіологічні контрасти й парадокси нашого часу, а також певні ціннісні тренди, які відбуваються зараз в розвинених демократичних країнах і транзитних суспільствах.

Ключові слова: аксіологічні контрасти і парадокси, цінності, ціннісна зміна, ціннісні тренди, ціннісно-ідентифікаційні типи, розвинені демократичні суспільства, сучасні транзитні країни.

Ручка А.А. Ценностные тренды в контексте современных модернизационных процессов. В тексте представлены некоторые аксиологические контрасты и парадоксы нашего времени, а также определенные ценностные тренды, которые сейчас присутствуют в развитых демократических странах и транзитных обществах.

Ключевые слова: аксиологические контрасты и парадоксы, ценности, ценностное изменение, ценностные тренды, ценностно-идентификационные типы, развитые демократические общества, современные транзитные страны.

Ruchka A.A. Value trends in the context of contemporary modernization processes. Some axiological contrasts and paradoxes of our time, and also the certain value trends that now are taking place in the developed democratic countries and transit societies, are presented in the text.

Keywords: axiological contrasts and paradoxes, values, valued change, valued trends, valued-identification types, developed democratic societies, modern transit countries.

Колись, 25 років тому назад, Ф.Фукуяма стверджував, що «кінець історії» – це ніщо інше, як закінчення періоду модернізації, його основних процесів. Саме модернізація показала оптимальну й найбільш привабливу модель політичної та державної побудови. Цією моделлю є демократична держава з ринковою формою економіки. Пізніше той же самий автор констатував, що практична реалізація даної моделі в світі не така проста, як здається на перший погляд. І дійсно, виклики, ризики, конфлікти пізнього капіталізму або постіндустріального чи інформаційного суспільства спричиняють зниження престижу демократії, загострення питань щодо ефективності демократичних інститутів і практик. Цьому сприяють поширення демографічної кризи,

посилені міграційні потоки, економічні рецесії, глобальний тероризм тощо.

Усе це супроводжується виявом різноманітних *аксіологічних контрастів і парадоксів*. Один із них, наприклад, спостерігається в межах глобального ринку праці. Фахівці повідомляють, що на зламі XIX і XX ст. зайнятість людства на ринку праці складала 50%, безробіття – 14%. На початок XXI ст. ця зайнятість знизилась до 37%, а безробіття зросло до 16% [1]. Це відбулося перш за все за рахунок техніко-технологічного розвитку, який спричиняє зменшення робочих місць. Отже, в цьому випадку ми маємо справу, вважаю, з певним аксіологічним парадоксом, з яким потрібно рахуватися. Тим паче, що не за горами Четверта промислова революція, яка прискорить скорочення робочих місць і збільшить безробіття.

У нас, в незалежній Україні, свої (домашні) аксіологічні контрасти і парадокси. Так, політична нестабільність, економічна рецесія, надзвичайна суспільна ситуація у зв'язку з анексією Криму з боку Росії та АТО на сході країни викликали як сплеск громадянської активності (волонтерство, патріотизм, підвищена критика урядових структур), так і ресекуляризацію та ревіталізацію релігійних, традиційних, історико-національних цінностей. Проте водночас спостерігається пожвавлення криміналітету, ослаблення моралі, духовного життя, певна девальвація механізму ціннісної трансмісії (передачі цінностей від покоління до покоління через соціалізацію, інкультурацію, виховання). І справді, які у нас сьогодні панують цілі виховання? Чи є у нас сьогодні програми виховання? На які саме цінності орієнтовано виховання в наших сім'ях, вуличних «коледжах», школах, вишах, системі медіа? До речі, наші медіа постійно повідомляють, що в нашому суспільстві наявна ціннісна криза, тому потрібно щось робити! В той же час змістовність програм, наприклад, телеканалів на 80% і більше орієнтована переважно на розважальні жанри, тобто на поширення в соціумі саме гедоністичних цінностей.

На початку XXI ст. у Лондоні зібралися під егідою ЮНЕСКО гуманітарії Європи для обговорення духовного життя населення континенту. В цілому вони прийшли до такого загального висновку: в Європі десь близько 200 років панує криза людських цінностей. До речі, там виступав голова ЮНЕСКО, який стверджував, що сучасна ціннісна криза відбувається саме тому, що у світі надмірно багато нароблено усіляких цінностей. Отже, чим більше продукується цінностей, тим імовірніше настає їхня криза. Можливо, це пов'язується із загостренням вибору саме достеменних цінностей із великої множини напрацьованих цінностей. Так це чи інакше, але тут має вияв черговий аксіологічний парадокс. Щось подібне стосується явища багатокультурності, яке не зникає навіть в умовах глобалізації, бо має

значний ціннісний потенціал за своїм змістом. А політика мультикультуралізму, що має справи з поширеним у світі явищем багатокультурності, перебуває зараз у кризі. Більше того, деякі політики й фахівці вважають, що мультикультуралізму загалом прийшов кінець. І тут виникає принципове питання про існування явища багатокультурності. Воно ж нікуди не зникає, воно зберігається й відтворюється. Саме на його підґрунті функціонує міжкультурна взаємодія, перевіряється міжкультурна толерантність, продукуються міжкультурний обмін та міжкультурне навчання. Тому, вважаю, політика мультикультуралізму ще не вичерпала свого потенціалу, а можливо ніколи його не вичерпає, бо багатокультурність є майже вічною рисою людства. Потрібні лише зусилля, щоб постійно усучаснювати політику мультикультуралізму, робити її адекватною відповідним потребам багатокультурності.

Те, що епоха зламу тисячоліть виявилася часом аксіологічних парадоксів і контрастів, не дивує. Історичний досвід із цього приводу, як зазначалося вище, наводить багато релевантних прикладів. Тема ціннісної зміни теж не є якоюсь екзотичною новиною. Ще з часів античності встановлено – людські цінності історично підлягають зміні. Про це, наприклад, виразно свідчив Ф.Ніцше, який наприкінці XIX ст. активно займався «переоцінкою всіх цінностей». Сьогодні, коли в публічному дискурсі жваво обговорюється тема глобальної ціннісної кризи, новітній час можна також пов'язати з періодом «переоцінки цінностей». Деякі автори вважають, що саме в цей період відбувається перехід від класичних цінностей до некласичних, які спричиняються сучасними (всеосяжними) процесами глобалізації, інформатизації, споживання тощо. Класичні цінності, які панували від античної класики до європейських традицій XIX ст., висвітлювали пріоритет духу, душі, розуму, моралі, порядку, гуманітаризму, прогресу, просвітництва. Згодом глобальні зміни у ставленні людини до оточуючого світу, природи, влади, власності, іншого привели до якісно нових ціннісних орієнтирів, сутність яких полягає в повороті до тілесності, гедонізму, плюралізму, толерантності, ірраціоналізму тощо [2, с.22–23].

І справді, соціологічний аналіз сучасних соціокультурних реалій свідчить, що у світі відбувається поширення моделі «мозаїчної» природи людини. Такою людина стає під впливом віяла новітніх різноманітних чинників. До них, першою чергою, належать:

- реальні глобалізаційні процеси (політичні, економічні, технологічні, культурні), що охопили сьогодні більшість країн світу;
- дедалі більша диференціація соціального простору, його плюралізація й сегментація;
- створення ситуації тотального вибору з усіляких альтернатив, які існують і виникають;

- зміна примусу з боку суспільства на «примус» індивідуального вибору;
- посилення приватної сфери суспільного життя порівняно з його публічною сферою;
- руйнування або розмивання попередніх ціннісно-нормативних систем;
- творіння нового культурного, аксіонормативного порядку, в якому значне місце займають симулякри та стимуляційні практики.

Під впливом зазначених чинників активно змінюється й ментальність сучасної людини. Телебачення, реклама, мода, інтернет сприяють тому, що вона ніби «відривається» від свого звичного контексту й дедалі більше «прив'язується» до ситуацій *ad hoc* («*тут і тепер*»), безупинно змінюваних у часі. Відповідно змінюються й ціннісні уявлення людини, її орієнтації, ідентифікація, смислова інтерпретація навколишнього світу.

Зрозуміло, що та ціннісна зміна, що відбувається зараз у розвинутих демократичних суспільствах, певним чином відрізняється від ціннісної зміни, що проходить у перехідних, транзитних країнах. Соціологи, які вивчають особливості ціннісної зміни, в обох випадках зосереджуються на вивченні її трендів, причин і наслідків для індивідуального й суспільного життя людей. У цьому плані відомі три концепції сучасної ціннісної зміни (Р.Інглгарта, Е.Ноель-Нойман, Г.Клагеса), характер і зміст яких мною вже раніше було проаналізовано [3]. Автори цих концепцій пропонують теоретичне бачення спрямованості, чинників і наслідків ціннісно-смислових метаморфоз у сучасному світі, перш за все у розвинених демократичних країнах. Причому, усі три концепції ціннісної зміни отримали певне обґрунтування в результаті проведених систематичних емпіричних досліджень. Цікавим тут є те, що автори у своїх концептуальних моделях виходять з одного: сьогодні кожне суспільство підлягає ціннісній зміні, яка відбувається паралельно з економічними, соціальними і технологічними змінами. Однак висновки про спрямованість і наслідки сучасних ціннісно-смислових метаморфоз автори зазначених концепцій роблять різні.

Згідно з позицією американського соціолога Р.Інглгарта, сучасна ціннісна зміна піддає певній девальвації традиційні зразки сімейного життя, традиційні інститути, авторитети, вірування, орієнтації та стимулює зростання секулярно-раціональних цінностей. Соціально-економічний розвиток суспільства, доводить американський дослідник, зумовлює ціннісну зміну в певній спрямованості, а саме від *матеріалістичних* цінностей, які пов'язані з потребами виживання, забезпечення фізичної та матеріальної безпеки, до *постматеріалістичних* цінностей, які виражають потреби в самореалізації, самоекспресії,

зацікавленість якістю й комфортом життя. Отже, в цілому ціннісна зміна, за Інглгартом, зводиться до зміни «старих» цінностей (традиційних, матеріалістичних, модерних) на інші, «нові» цінності (ліберальні, постматеріалістичні, постмодерні). На думку американського соціолога, зростання соціально-економічного потенціалу суспільства створює ґрунтовну підставу для людського розвитку, утвердження демократичних свобод, зміцнення нових (постматеріалістичних) цінностей. При цьому передбачалося, що подальший соціально-економічний розвиток людського суспільства стимулюватиме збільшення питомої ваги «постматеріалістів» і відповідно зменшення «матеріалістів».

Якщо Інглгарт тлумачить ціннісну зміну, що відбувається в розвинених країнах, як тренд до більш високої якості людського життя, до вищого рівня суспільства й політичного розвитку, то німецька дослідниця Е.Ноель-Нойман виступає з попередженням про загрозу з боку спостережуваної ціннісної зміни. Вона вважає, що утвердження цінностей саморозвитку за рахунок традиційних цінностей має своїм наслідком *суспільну дезінтеграцію*. Користуючись моніторинговими даними, Ноель-Нойман наводить приклади падіння традиційних цінностей. Про це свідчать, зокрема, ослаблення зв'язків людей із релігією і церквою, зниження обмежень щодо індивідуальної свободи, девальвація авторитетів та ієрархії, втрата важливості таких традиційних чеснот, як увічливість, добрі манери, пунктуальність, акуратність, чистота, ощадливість, зміни етики досягнень (професійного успіху) на дедалі більшу орієнтацію на вільний час і гедонізм, зниження смислу наявних спільнот і здатності людей до взаємозв'язку. Така спрямованість ціннісної зміни, зазначає дослідниця, багато в чому залежить від впливу мас-медіа.

Отже, Ноель-Нойман тлумачить сучасну ціннісну зміну з песимістичних позицій. Вона вбачає в цьому процесі певну загрозу для розвиненого демократичного суспільства. Можливість нейтралізації даної загрози дослідниця пов'язує із сильним ціннісно-орієнтованим вихованням молоді та позитивною зміною громадської думки щодо класичних (традиційних) цінностей.

Німецький соціолог Г.Клагес теж вважає, що в сучасному світі відбувається ціннісна зміна, яка, на його думку, є зміною ціннісних уявлень, орієнтацій, пріоритетів людей. Він вважає, що зараз у розвинених країнах спостерігається переміщення ціннісних пріоритетів населення: від цінностей «*обов'язку і прийнятності*» до цінностей «*саморозвитку та автономії*». Цінності «обов'язку і прийнятності» охоплюють такі традиційні цінності, як обов'язок, дисципліна, безпека, порядок, добробут, досягнення, працьовитість, слухняність. Своєю чергою до цінностей «саморозвитку та автономії»

німецький дослідник відносить такі постмодерні цінності, як саморозвій особистості, індивідуальність, спілкування, різноманітність, насолода життям, партиципація, соціальна компетентність.

На думку Клагеса, зміст і спрямованість сучасної ціннісної зміни не можна зводити до простої (одновимірної) заміни матеріалістичних цінностей постматеріалістичними. Навпроти, сучасна ціннісна зміна має багатовимірний характер. У цьому зв'язку німецький дослідник виділяє п'ять типів людей, виходячи з ціннісної ідентифікації: *конвенціоналістів, нонконформістів-ідеалістів, активних реалістів, матеріалістів-гедоністів і «розчарованих»* [4]. Відповідні соціологічні дані свідчать, що конвенціоналісти демонструють сильне визнання цінностей обов'язку й прийнятності та водночас слабке визнання цінностей саморозвою та автономії. Це, як правило, люди старшого віку, забезпечені, орієнтовані на традицію, сім'ю, порядок. Своєю чергою нонконформісти-ідеалісти, навпаки, демонструють сильне визнання цінностей саморозвою автономії та слабке – цінностей обов'язку і прийнятності. Серед даного ціннісно-ідентифікаційного типу людей панує критицизм щодо існуючих соціальних і політичних реалій, орієнтація на автономію, свободу, рівність, демократію. Конвенціоналісти і нонконформісти, згідно з Клагесом, є носіями двох «чистих» ціннісно-смыслових позицій, які протилежним чином заявляють про себе у суспільному житті.

Натомість «змішаний» тип ціннісної ідентифікації, а саме активні реалісти, характеризуються визнанням як цінностей обов'язку і прийнятності, так і цінностей саморозвитку та автономії. У цьому випадку «старі» традиційні цінності (дисциплінованість, любов до порядку, акуратність, працьовитість, слухняність тощо) не відкидаються, а доповнюють «нові» постмодерні цінності (автономію, самоствердження, самозабезпечення, розмаїтість, вільний час тощо). Внаслідок цього виникає значущий варіант ціннісного тренду в сучасних умовах. Активні реалісти відрізняються, як свідчать емпіричні дані, своєю дисциплінованістю, готовністю до співпраці, орієнтацією на сім'ю, професійні досягнення, поважають право і порядок. Водночас активні реалісти схильні до розвитку власної ініціативи, вони цікавляться смисловою стороною соціального життя, готові брати на себе відповідальність за публічні справи.

Типологічна група матеріалістів-гедоністів охоплює, як правило, молодих людей, які схильні реалізувати на практиці складові саморозвитку та автономії (самореалізація, самоекспресія, розмаїтість, вільний час, задоволеність життям) разом з деякими цінностями обов'язку і прийнятності (добре сімейне життя, довіра партнерам, виконання обов'язку, соціальна справедливість). Щодо типологічної групи «розчарованих», то, на думку Клагеса, це неперспективний

ціннісно-ідентифікаційний тип людей. Вони, як правило, демонструють низьке визнання як цінностей обов'язку і прийнятності, так і цінностей саморозвитку та автономії. Така ціннісно-смилова втрата перспективи життя нерідко супроводжується втечею від суспільних реалій, замикаання у собі, відстороненням від суспільного життя.

Емпіричні дослідження Клагеса свідчать, що в сучасному розвиненому (плюралістичному) суспільстві ціннісно-ідентифікаційний тип активних реалістів займає значне місце в його структурі. Це означає, що переміщення наголосу з цінностей обов'язку і прийнятності на цінності саморозвитку та автономії не означає утрати класичних (традиційних) цінностей, як от виконання обов'язків, любов до порядку, старанність, надійність, працелюбність. Такі цінності продовжують мати значний рейтинг у ментальності багатьох людей. З іншого боку, нові цінності саморозвитку та автономії (самореалізація, самоекспресія, креативність, толерантність тощо) свідчать про зростання значущості феномену *індивідуалізації* в умовах сучасності. Проте це зовсім не означає наступу егоцентризму і безвідповідальності. Навпаки, синтез новітніх і класичних цінностей може мати продуктивний (як з індивідуального, так і соціального погляду) вплив на ментальність і поведінку людей.

Тепер про вітчизняні ціннісні тренди. Останні систематично вивчаються в Інституті соціології НАН України, починаючи з 1991 р. Для цього спеціально було розроблено дослідницьку програму «Аксіомоніторинг». Ця програма передбачала використання в опитуваннях населення декількох списків цінностей і технік їх вимірювання. Одні з них були, так би мовити, «домашнього виготовлення», інші – «іноземними», зокрема, Р.Інгларта. За період 1991-2016 рр. було реалізовано десять репрезентативних опитувань населення країни, де використовувались зазначені каталоги цінностей і техніки їх вимірювання. В 2004 р. Інститут соціології НАН України увійшов до міжнародного наукового консорціуму, й соціологи долучилися до моніторингового порівняльного міжнародного проекту «Європейське соціальне дослідження» (ESS). Як відомо, опитувальник ESS включає блок запитань для вимірювання ціннісних орієнтацій, розроблений відомим ізраїльським дослідником Ш.Шварцем. Таким чином, програма «Аксіомоніторинг» дістала можливість використовувати для аналізу вітчизняних ціннісних трендів відповідні масиви даних ESS. На жаль, після 2013 р. Україна не змогла взяти участь у наступній хвилі досліджень зазначеного міжнародного проекту (через відсутність фінансів).

За концептуальною моделлю й методикою Р.Інгларта виділялись три типи ціннісних орієнтацій: матеріалістичний, постматеріалістичний і змішаний. За період 1991-2016 рр. в опитуваннях українських

громадян зафіксований тренд зростання цінностей матеріалістичного типу з 62% (1991 р.) до 80% (2016 р.). Водночас цінності постматеріалістичного типу за своїм індексом зменшилися з 6% (1991 р.) до 3% (2016 р.). Змішані ж цінності, які характеризуються своєю «гібридністю», також зменшилися за свої індексом з 32% (1991 р.) до 17% (2016 р.). Отже, ціннісна ментальність населення, що знаходиться в умовах політичної нестабільності та економічної рецесії, визначається переважним домінуванням матеріалістичних цінностей.

Згідно з вітчизняною моделлю ціннісних трендів виділялись такі синдроми, як *«Безпека»* (вітальні цінності), *«Соціальний комфорт»* (просоціальні цінності), *«Самореалізація»* (самореалізаційні цінності), *«Демократія»* (демократичні політико-громадянські цінності). За період 1991-2016 рр. соціологічний моніторинг показує наступне: в ціннісній ментальності українців упевнено домінують вітальні цінності (здоров'я, сім'я, діти, добробут). Індекс вітальних цінностей (за п'ятибальною шкалою) за означений період не змінився: як у 1991 р., так і в 2016 р. він був однаковим і дорівнював 4,74 бала. На другому місці в ціннісній ієрархії українців зараз перебувають самореалізаційні цінності (цікава робота, суспільне визнання, індивідуальна самостійність, підвищення освітнього рівня, залучення до культурних цінностей). Індекс даних цінностей за період 1991-2016 рр. суттєво виріс: у 1991 р. він дорівнював (за п'ятибальною шкалою) 3,80 бала, а в 2016 р. – вже 4,08 бала. Просоціальні цінності (рівні можливості, морально-психологічний стан у суспільстві, соціальна рівність, національно-культурне відродження, участь у релігійному житті) знаходяться в ціннісній ієрархії громадян України на третьому місці. Індекс цих цінностей за означений період трохи зменшився, але статистично не суттєво, тобто практично не змінився: в 1991 р. він дорівнював 4,04 бала, а в 2016 р. – 3,97 бала. Четверте місце в ціннісній ієрархії громадян займають демократичні політико-громадянські цінності (державна незалежність України, демократичний розвиток країни, свобода слова, демократичний контроль, рівень влади, можливість підприємницької ініціативи, участь у політичному житті). Проте індекс цих цінностей за період 1991-2016 рр. суттєво збільшився: якщо в 1991 р. він дорівнював 3,25 бала, то в 2016 р. – вже 3,81 бала [5].

Таким чином, ціннісна система громадян України за двадцять п'ять років характеризується домінуванням синдрому вітальних ціннісних пріоритетів. В умовах недостатнього забезпечення можливостей і шансів спрацьовує так званий механізм компенсації, який зумовлює підвищення важливості для людей їхньої екзистенціальної безпеки. Зростання важливості самореалізаційних цінностей за період 1991-2016 рр. свідчить про поширення в українському соціумі феномену індивідуалізації, пов'язаного із реалізацією цінностей саморозвитку

людини. Якщо Україна надалі просуватиметься у напрямку політичної стабільності, ефективної ринкової економіки, консолідованої демократії, солідарного суспільства, то можна очікувати посилення даного феномена в майбутньому. Моніторингові дані показують, що синдром просоціальних цінностей за період 1991-2016 рр. практично не збільшив, але й не зменшив свою важливість для наших громадян. Проте після 2003 р. даний ціннісний синдром, пов'язаний із комунікацією, толерантністю, солідаризацією, укріпленням соціальних зв'язків, пошуком сенсу життя, почав поступово зростати за своєю важливістю для наших людей. Цей тренд має, безперечно, позитивний потенціал загального солідаризму українського соціуму, особливо під час надзвичайних обставин, викликаних економічною рецесією та АТО на сході країни. За період 1991-2016 рр. для наших громадян підвищилась також важливість демократичних політико-громадянських цінностей. Тут особливо виділяється цінність державної незалежності України, важливість якої для наших громадян різко зросла останнім часом під впливом загрози зовнішньої агресії з боку путінської Росії. Відносно висока значущість інших політико-громадянських цінностей обумовлюється насамперед відповідними очікуваннями громадян щодо можливостей демократії загалом і демократичних практик у нашій країні зокрема. Йдеться перш за все про справжній демократичний розвиток суспільства, конструктивну свободу слова, ефективний демократичний контроль рішень влади, повноцінну політичну партиципацію тощо.

Немає жодного сумніву, що зростання в сьогоdnішніх умовах значущості солідаризації, патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, культурної компетентності, ревіталізації певних національних, історичних, традиційних і релігійних цінностей створює єдиний ціннісно-смысловий фундамент суспільного життя країни, який може слугувати міцною опорою духовної мобілізації наших громадян.

Використані джерела та література:

1. Czerny J. Kontrasty aksjologiczne współczesnej cywilizacji [Електронний ресурс] / J. Czerny. – Режим доступу: <http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt18/02.pdf>
2. Баева Л.В. Информационная эпоха: метаморфозы классических ценностей / Л.В. Баева. – Астрахань: АГУ, 2008. – 218 с.
3. Ручка А. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціологічного аналізу / А.Ручка // Український інформаційний простір. – 2013. – Ч.1. – С.163-169.
4. Ручка А.О. Цінності і типи ціннісної ідентифікації у сучасному соціумі / А.О. Ручка, М.Ю. Наумова // Українське суспільство 1992–2013. Стан і динаміка змін: Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 285-297.

5. Ручка А. Цінності та ціннісна зміна в соціологічній перспективі / А. Ручка // Мінливості культури: соціологічні проєкції / За ред. Н. Костенко. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2015. – С. 41-75.

УДК 330.341.1

Васильєв О.А.,
*доктор технічних наук,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

Модернізація є головною закономірністю соціального розвитку, сприяє удосконаленню політичних, економічних, управлінських структур відповідно до потреб ефективного функціонування суспільства. Основою сьогодишнього етапу модернізації провідних держав світу, який отримав назву постіндустріального, є пріоритетна роль досягнень науки. Вони породжують нові технології, сприяють економічному й соціальному прогресу суспільства.

Ключові слова: модернізація, наука, науково-технічний прогрес, технологічний уклад, постіндустріальний розвиток, промислова політика.

Васильєв А.А. Основные тенденции и проблемы модернизации ведущих стран мира. Модернизация является главной закономерностью социального развития, способствует усовершенствованию политических, экономических, управленческих структур в соответствии с требованиями эффективного функционирования общества. Основой сегодняшнего этапа модернизации ведущих государств мира, который получил название постиндустриального, является приоритетная роль достижений науки. Они порождают новые технологии, содействуют экономическому и социальному прогрессу общества.

Ключевые слова: модернизация, наука, научно-технический прогресс, технологический уклад, постиндустриальное развитие, промышленная политика.

Vasyliiev O.A. Main tendencies and problems of modernization of world developed countries. Modernization is the main tendency of social development, improvement of political, economical, ruling structures according to the demands of effective functioning of society. The basis of the present stage of modernization of world developed countries (so called post-industrial one) is the priority of science's achievements. They generate new technologies, promote economical and social progress of society.

Keywords: modernization, science, scientific and technological progress, technological structure, post-industrial development, industrial policy.

Модернізація – це процес реформування базових інститутів і підсистем, що утворюють каркас суспільства і охоплюють такі сфери: культурологічну, соціально-демографічну, економічну, наукову, освітянську, комунікаційну, адміністративну, політичну, правову тощо. Модернізація, як засвідчує світова суспільно-політична думка, є однією з необхідних умов встановлення нового світового порядку та цивілізаційних змін. В основі її лежить визначення того, що модернізація виступає головною закономірністю соціального розвитку, удосконалення політичних, економічних, управлінських структур відповідно до потреб ефективного функціонування суспільства. Основою сьогодишнього етапу модернізації, який отримав назву постіндустріального або постмодерністського, є пріоритетна роль фундаментального знання як стрижня, навколо якого створюються нові технології, відбувається економічний і соціальний прогрес суспільства [1].

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку є політизація економічного життя, особливо на міжнародному рівні. Ринки все більше підкоряються політичним законам на шкоду законам економіки. Політичний фактор все більш активно втручається в економічну політику, часом підміняючи собою ринкову конкуренцію. Зростаюча впродовж декількох десятиріч соціальна нерівність між країнами світу не викликала значної занепокоєності в умовах стійкого й динамічного зростання, але сьогодні вона є джерелом економічної і політичної нестабільності.

Теперішній етап розвитку теорії модернізації показав необхідність врахування водночас з економічними чинниками розвитку (людські та природні ресурси, нагромадження та наявність капіталу, розвинутість технологій) позаекономічних: геополітичних, соціальних, культурних, психологічних тощо. Концепції модернізації набувають чітко визначеного соціально-культурного характеру. Це виявляється у подоланні євроцентризму й визнанні як самоцінних ісламської та індуїстсько-буддійської «квазіцивілізацій», врахуванні цивілізаційної культури окремих соціумів взагалі. Сьогодні вже загально визнаним фактом є неможливість механічного перенесення західних моделей розвитку на інші регіони світу [2].

Мета статті – дослідити особливості сучасного етапу модернізації, які полягають у тому, що протягом останніх років світова спільнота живе в умовах підвищеної турбулентності, яка проявляється в усіх сферах соціально-економічного життя: в динаміці виробництва й зовнішньої торгівлі, рівні благополуччя й зайнятості, на фінансових і валютних ринках. Економічна нестабільність безпосередньо пов'язана з політичною нестабільністю. Загострюється міжнародна ситуація, зростають політичні конфлікти в окремих країнах – як розвинених, так і транзитивних. Нові аспекти й тенденції сучасного етапу модернізації

потребують детального дослідження і узагальнення для використання в Україні.

Сьогодні суттєво змінюється політичний і економічний ландшафт у світі. На модернізацію впливає загальна світова криза, яку часто називають «Великою рецесією», яка почалася у 2008 р. і яку можна порівняти з «Великою депресією» 1930-х рр. Вона веде до суттєвої трансформації багатьох економічних і політичних інститутів сучасного світоустрою. Її наслідком є загострення політичних конфліктів, перебудова ринків, переосмислення ролі й тенденцій глобалізації, індустріалізації, соціальної нерівності. Теперішня криза обумовила зростання нестабільності, непередбачуваності світових ринків, закономірності функціонування яких значно відрізняються від тих, що спостерігались впродовж останніх десятиріч.

В останні десятиліття намітилася трансформація процесу модернізації у постмодернізацію, яка охоплює: переорієнтацію інфраструктури індустріального суспільства на розвиток його інформаційних можливостей та постматеріальних цінностей; формування екологічного суспільства, заснованого на впровадженні природозберігаючих технологій; розширення сфери індивідуальної свободи людини, створення для неї можливостей вибору, незалежності від тиску традицій, середовища, місця проживання. Науково-технічний прогрес має сприяти подоланню теперішньої екологічної кризи, зміні склавшихся методів природокористування [1; 2].

Необхідна для успішної модернізації стратегія розвитку полягає в випереджаючому становленні базисних виробництв нового технологічного укладу й виводу економіки на пов'язану з ним нову довгу хвилю зростання. Для цього необхідна концентрація ресурсів у створенні ядра нового технологічного укладу й досягнення синергетичного ефекту формування кластерів нових виробництв, що передбачає узгодженість макроекономічної політики з пріоритетами довгострокового техніко-економічного розвитку. Країни-лідери науково-технічного розвитку мають наукові стратегії, ставлять масштабні завдання перед вченими й вкладають величезні кошти в науку. Вони мають відповідні внутрішні витрати на дослідження й розробки (у відсотках до ВВП): Ізраїль – 4,38%, Республіка Корея – 4,03%, Фінляндія – 3,78%, Японія – 3,39%, Швеція – 3,37%, США – 2,77% [3].

У світі відслідковується траєкторія зростання нового технологічного укладу, заснованого на комплексі нано-, біоінженерних та інформаційно-комунікаційних технологій, зростання яких складає 30% на рік і забезпечує вихід з кризи передових країн. Особливо загострюється суперечність тоді, коли той чи інший технологічний уклад наближається до своєї межі, вичерпує свої потенційні

можливості. Тому подолання цієї технологічної межі досягається переходом до якісно нової технології та технологічного укладу.

Перші прояви модернізації збіглися в часі з початком зародження інформаційного суспільства. XX ст. було епохою галузей, які базувалися на використанні природних ресурсів і ефективних технологій. У XXI ст. домінуючі позиції займають «штучні інтелектуальні галузі», економіка інтелектуальних активів, головним чинником розвитку яких є не виробництво та впровадження, а наявність ідеї, проекту, програми. Відставання розробки теорії технологічних укладів, невикористання її в процесі державного прогнозування та управління призводять до викривлень у розвитку країни. Технологічні уклади є провідником сучасних процесів постіндустріального суспільства. Найвищі технологічні уклади (VI та VII) передбачають розвиток мережевої економіки, розширення та поглиблення інформаційного простору. Формування постіндустріального суспільства передбачає нову історичну фазу розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання. Рисами, що відрізняють інформаційне суспільство, є: збільшення ролі інформації і знань; збільшення питомої ваги інформаційних комунікацій, продуктів та послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Технологія як важливий елемент продуктивних сил завжди існує у певній суспільно-економічній формі, яка визначається панівними виробничими відносинами. Тому за всієї єдності технологічної й економічної складової суспільного виробництва між ними неминуче виникають невідповідності та суперечності. Накопичення капіталу й науково-технічний прогрес змінюють структуру капіталу, зростає технічна озброєність праці, а отже, – змінюється технічна вартісна будова капіталу, що визначає тенденцію норми прибутку до зниження, на цій основі виведено закони спадної продуктивності капіталу тощо. Накопичення капіталу є процесом, що поєднує економічну та технологічну зміни. Оскільки технологічні зміни мають історично визначені межі та проходять цикли від наростання своєї ролі у розвитку економіки до її затихання при наближенні до технологічної межі, то цим процесам відповідають процеси збільшення та зменшення віддачі. Глибина спаду виробництва, зниження продуктивності капіталу визначаються станом науково-технічного прогресу та ступенем використання його здобутків. Такі негативні процеси гостро постають за незмінного технічного базису. І навпаки, науково-технічний прогрес, застосування нової техніки забезпечують зростання віддачі від

впровадження науково-технічних процесів. Перехід на новий технологічний спосіб виробництва супроводжується глибокими структурними змінами у секторах виробництва [4].

Поділ праці у світі за рівнем розвитку технологій фактично є більш глибоким, ніж ідеологічні відмінності. Менша частка планети (розвинені країни) забезпечує на практиці решту країн світу технологічними інноваціями. Друга частина, яка включає приблизно половину населення, здатна відтворювати ці технології. Решта планети, яку населяє приблизно третина її жителів, є технологічно відірваною – вона сама не створює інновації і не впроваджує іноземні технології.

Ключову роль в модернізації і розвитку економіки на основі нового технологічного укладу грає різке підвищення інноваційної активності. У сучасній економіці на частку НТП припадає до 90% від сукупного вкладу всіх факторів природи. З урахуванням критичного значення й високої невизначеності результатів наукових досліджень держава має взяти на себе функції інтелектуально-інформаційного центру регулювання і стратегічного планування розвитку економіки, підтримки відповідного науково-технологічного середовища, яке включає в себе розвинену базу фундаментальних знань і пошукових досліджень, інститути прикладних досліджень і дослідно-конструкторських розробок, систему стимулювання освоєння і розповсюдження нових технологій [3].

Сьогодні Китай займає провідні позиції у науково-технологічній сфері. Він переорієнтував внутрішні технопарки з зовнішнього інвестування на розвиток, підвищення кваліфікації і стимулювання винахідництва. Вже в 2013 р. Китай вийшов на перше місце в світі за кількістю науково-технічних працівників. Кількість вчених із загальної кількості людей, зайнятих у виробництві, в ЄС складає 22%, в Китаї – 19%, в США – 17%, в РФ – 6%.

Чверть високотехнологічного експорту в 2014 р., який склав 2,5 трлн. дол., належить Китаю. В 2014 р. держава досягла паритету з США з частки доданої вартості в високотехнологічному виробництві, де у США – 29%, а у Китаю – 27%, при чому за десять років його частка виросла у 10 разів. Частка Росії на світовому ринку високотехнологічної продукції дорівнює приблизно 0,3%. Сьогодні Китай демонструє високу ефективність інвестицій в освіту, зокрема, займає одно з перших місць з рівня освіти, а США – тільки восьме-десяте. Вважається, що рівень освіти для майбутнього Китаю є найголовнішим фактором конкурентоспроможності [5].

В Російській Федерації продовжується реформування науково-технологічної сфери. Сьогодні в країні ще збереглося достатньо велике наукове середовище. За кількістю вчених Росія займає п'яте місце у світі після США, ЄС, Японії, Китаю, але Росія фактично є єдиною

країною у світі, де кількість вчених постійно скорочується. У порівнянні з СРСР кількість науковців в Росії скоротилась у два з половиною рази (за даними ЮНЕСКО, в період 2007-2013 рр. – з 7,3% до 5,7%) при близько двадцятиразовому скороченні фінансування НДДКР. За рівнем частки витрат на НДДКР у ВВП Росія опинилась на рівні країн третього світу (всього по ОЕСР – 2,3%, по ЄС-28 – 1,94%, РФ – 1,12%) [6]. При сучасному стані й тенденціях трансформації науково-технічного комплексу РФ не зможе вийти на рівень розвинених держав, бути лідером глобальних і регіональних інтеграцій.

Найважливішою метою науково-технічної і структурно-інвестиційної політики сьогодення повинно бути створення потужного й мобільного інноваційного потенціалу, який має охопити і взаємно зв'язати великі ланки сфери НДДКР, вищої освіти та інвестиційного комплексу, перш за все, – машинобудування. Завдання полягає в тому, щоб генерувати й втілювати в техніці й технологіях нововведення, забезпечувати їх прискорену реалізацію у народному господарстві. В результаті економічної нормалізації виробництва, виникнення стійкого попиту на нововведення і укріплення в зв'язку з цим прикладної науки державна науково-технічна політика має зконцентруватись перш за все на забезпеченні широкого фронту фундаментальних досліджень і підтримці довгострокових, ресурсомістких і ризикованих напрямів удосконалення технологій.

Четверта технологічна революція передбачає економіку такого укладу, де присутня більша технологізація й менша задіяність людського ресурсу. Ключовий момент тут у тому, щоб нові технології підтримували зв'язок з реальною економікою: необхідно надавати дешеві кредити бізнесу, податкові преференції тощо. Слід припинити утримувати в фокусі основної уваги держави фінансовий сектор і зайнятися виробництвом. Єдине, що лікує корупцію – це індустріалізація. Деіндустріалізація породжує різні види злочинів. До певної міри корупція – це замітник реального сектору. Кредити й вимоги МВФ – речі дуже деструктивні, вони відволікають увагу від підтримки реального сектору економіки.

У світі з'явилась нова тенденція – повернення виробництва з країн третього світу до США, ЄС та інших розвинених держав. Наприклад, це перенесення компанією Apple виробництва MacPro з Китаю до США, виробництва айфонів компанією Foxconn (найкрупнішим у світі виробником електроніки) з Китаю до Тайваню. Перенесення виробництва супроводжується його автоматизацією та роботизацією. При цьому кількість створюваних робочих місць на роботизованих виробництвах значно менша, ніж кількість звільняємих працівників. Наприклад, автобани в Німеччині перебудовують під безпілотні автомобілі, вивільняється велика кількість водіїв. Взагалі праця різних

видів може бути значною мірою алгоритмізована. Так, менеджерський персонал може бути скорочений на 42%, топ-менеджерський – на 27%. Вся офісна праця може бути алгоритмізована на 67%. Людям залишається близько 30% творчої роботи. Сьогодні впровадження роботизації стримується не тільки технічними, економічними можливостями, але й соціальними аспектами, пов'язаними з необхідністю працевлаштування звільнених робітників [7].

Модернізація здатна створити базу для подолання економічного й технологічного відставання України від розвинених країн. Потрібна змішана стратегія, яка складається з випереджаючого розвитку нового технологічного укладу, базисні нововведення якого розповсюджуються в світовій економіці з темпом близько 30% на рік; динамічного розвитку в галузях з високим технологічним рівнем, де можна наздогнати світових лідерів, спираючись на власний науково-технічний потенціал; наздоганяючий розвиток у відсталих галузях, модернізація яких неможлива без опори на іноземні передові технології.

Україна має сформулювати власну активну промислову політику. В її основі повинні лежати пріоритети розвитку обробної промисловості з високою доданою вартістю. Необхідно за допомогою держави засновувати, субсидіювати й захищати динамічні кластери (драйвери) економічного й технологічного зростання. Має проводитися політика диверсифікації виробництв зі зростаючою віддачею, що дасть мультиплікаційний ефект в економіці. Необхідно також суттєво обмежити або взагалі відмовитися від експорту сировини та напівфабрикатів з країни. З точки зору національних інтересів України потрібно суттєво переглянути умови так званого Вашингтонського консенсусу, які лежать в основі вимог МВФ щодо надання Україні зовнішніх кредитів – це необмежене відкриття ринків, повна лібералізація торгівлі, жорстка бюджетна економія, ринкові тарифи та низька заробітна плата й тотальна приватизація державної власності та землі. Національна, багатогалузева (не тільки нано- і інформаційні технології) промисловість є основою народного господарства країни. Нові знання потрібні, але в першу чергу для високорозвиненого виробництва. Індустрія є не тільки джерелом товарів і заробітної плати трудящих. Вона є замовником освіти й науки. Деіндустріалізація призвела до їх занепаду.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Світова суспільно-політична думка засвідчує, що модернізація є однією з необхідних умов встановлення нового світового порядку та цивілізаційних змін. Вона виступає головною закономірністю соціального розвитку, удосконалення політичних економічних, управлінських структур відповідно до потреб ефективного функціонування суспільства. Основою сьогодішнього постіндустріального етапу

модернізації провідних держав світу є пріоритетна роль наукових знань, навколо яких створюються нові технології, відбувається економічний і соціальний прогрес суспільства.

2. На наступну технологічну ступінь можна перейти, тільки міцно спираючись на попередню, оскільки кожний технологічний уклад обумовлений необхідністю появи більш сучасних продуктивних сил при відповідних виробничих відносинах. При цьому важливо зберегти знання і практику попередніх укладів, оскільки неможливо зберегти стійкість без теорії і практики попередніх укладів.

3. Міжнародний досвід говорить, що тільки опора на потужний науково-технічний комплекс може бути найбільш реальним шляхом для України зайняти гідне місце серед розвинених в економічному відношенні країн, сприяти затвердженню в країні соціально-орієнтованої, структурно-інноваційної моделі розвитку. Рівень національної науки значною мірою визначає фундаментальні основи економічної і військової безпеки держави і забезпечує можливості виходу з сучасної фінансово-економічної кризи.

Використані джерела та література:

1. Инновационное направление современных международных отношений / А.В. Бирюков, Е.С. Зиновьева, А.В. Крутских и др. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 295 с.

2. Ігнат'єв П.М. Геополітичні та геоекономічні інтереси у світовій політиці: підручник / П.М. Ігнат'єв. – Чернівці-Київ: Книги – XXI, 2014. – 364 с.

3. Васильєв О.А. Розвиток виробничих сил, науки і техніки як головний фактор, що визначає соціально-політичну трансформацію сучасних держав / О.А. Васильєв // Зовнішні справи. – 2014. – №9. – С. 44-47.

4. Глазьев С.Ю. О неотложных мерах по укреплению экономической безопасности России и выводу российской экономики на траекторию опережающего развития. Доклад / С.Ю. Глазьев. – М.: Институт экономических стратегий, Русский биографический институт, 2015. – 60 с.

5. Информация о научно-техническом секторе Китая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://en.wikipedia.org/wiki/China>.

6. Информация о научно-технической деятельности Российской академии наук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ras.ru>.

7. Офіційний портал ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unesco.org/new/ru.

Кузнецов Ю.Б.,
*академік Національної академії
педагогічних наук України, доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України*

ІСТОРИЧНА РОЛЬ ПСИХОАНАЛІЗУ В МОДЕРНІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ НАУК ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX ст. (провідні і транзитивні країни)

Вперше ставиться питання про концептуальну значущість психоаналізу для модернізації гуманітарних наук у XX ст., зародження у зв'язку з цим нових наукових теорій і пограничних гуманітарних наук. Зокрема: психоаналітичної герменевтики, психобіографії, психоісторії, політичного психоаналізу, психоаналітичної антропології, психоаналітичної етнографії, психоаналітичного літературознавства та ін. Психоаналіз значно розширив комплекс гуманітарних наук, доповнивши і сформувавши їх до сьогоденного рівня й відкривши нові горизонти для їх розвитку.

Ключові слова: модернізація, гуманітарні науки, психоаналітична герменевтика, психобіографія, психоісторія, психоаналітичне літературознавство.

Кузнецов Ю.Б. Историческая роль психоанализа в модернизации гуманитарных наук первой половины XX ст. (ведущие и транзитивные страны). Впервые ставится вопрос о концептуальной значимости психоанализа для модернизации гуманитарных наук в XX в., зарождении в связи с этим новых научных теорий и пограничных гуманитарных наук. В частности: психоаналитической герменевтики, психобиографии, психоистории, политического психоанализа, психоаналитической антропологии, психоаналитической этнографии, психоаналитического литературоведения и др. Психоанализ значительно расширил комплекс гуманитарных наук, дополнил и сформировал их до сегодняшнего уровня и открыв новые горизонты для их развития.

Ключевые слова: модернизация, гуманитарные науки, психоаналитическая герменевтика, психобиография, психоистория, психоаналитическое литературоведение.

Kuznetsov Y.B. The historical role of psychoanalysis in the modernization of the humanities of the first half of the 20th century (leading and transitive countries). The question of the conceptual significance of psychoanalysis for the modernization of the humanities in the XX century has been put for the first time. The conceiving in connection with the new scientific theories and development of the new humanities, such as psychoanalytical hermeneutics, psychobiography, psychohistory, political psychoanalysis, psychoanalytical anthropology, psychoanalytical ethnography, psychoanalytical literature and psychoanalysis, etc.

have been detected. This complex of the new humanities has been significantly widened and formed up to modern level and have opened new horizons for their development.

Keywords: *modernization, humanities, psychoanalytic hermeneutics, psychobiography, psychohistory, psychoanalytic literature studies.*

Як відомо, термін модернізація походить від англійського слова **modern** – *сучасний, передовий, оновлений* – оновлення об'єкта, приведення його до рівня тих технічних вимог або того рівня якості, який відповідає новим вимогам. У суспільній галузі це процес переходу від суспільства старого типу до модерного суспільства. Наприклад, від аграрного – до індустріального. Складовими процесу модернізації є: *економічна, політична, соціальна й культурна*. Нас цікавить насамперед остання складова.

Важливими ознаками культурної модернізації є природне виявлення особистісних можливостей і почуттів, а також розвиток індивідуалізму. У західному світі культурна модернізація пов'язана насамперед з Відродженням, добою Гуманізму, Просвітництвом, розвитком гуманітарної науки XIX – XX ст. В цей час індивідуалізація, яка є наслідком природного антропологічного розвитку людини, стає ґрунтом для модернізації класичних і утворення нових гуманітарних наук.

У Середні віки людина не усвідомлювала себе як особистість в сучасному розумінні цього слова. Вона мислила себе частиною певної соціальної структури, ототожнюючись нерідко зі своїми функціями в суспільстві. Скажімо, вона народжувалась ремісником і все життя була ремісником, або народжувалась селянином і залишалась селянином, або лицарем тощо. Вона була залежна від вищих верств соціальної ієрархії, проте почувалася й захищеною ними. Це надавало людині впевненості, хоча її свобода й була обмеженою.

Економічний і технологічний розвиток капіталізму в добу Відродження руйнує залежність людини від певних феодальних структур. У цей час – XV ст. – «індивід, – пише відомий психоаналітик і філософ Е. Фромм, – звільняється від економічних та політичних кайданів. Він одержує й позитивну свободу – разом з активною і незалежною роллю, яку йому доводиться виконувати в новій системі, – але при цьому звільняється й від зв'язків, що давали йому почуття впевненості та приналежності до певної спільноти. Він уже не може прожити все своє життя в невеликому світі, центром якого був він сам; світ став безмежним та загрозливим» [1, с.61-62]. Йдеться при цьому про всі прошарки суспільства, до яких у новій економічній системі світ стає, по суті, ворожим. Такою є ціна, що її платить людина за розширення своєї свободи, створення сприятливих умов для розвитку індивідуальності.

Початком усвідомлення себе як особистості стає визнання людиною своїх природних начал. Це яскраво змалювали Франсуа Рабле у романі «Гаргантюа і Пантагрюель» (1532 – 1564 pp.) та Джованні Бокаччо у збірці новел «Декамерон» (1492 р.). Останній пов'язують із сексуальною революцією, яка відбувається у західному світі в добу Відродження. Вважається, що Східна Європа не пережила добу Відродження у цьому розумінні. Сексуальна революція тут відбувається аж у період гласності. Знаковою стала фраза, яка прозвучала під час телемосту Філа Донахью (1986 р. – Перебудова) – «У нас у СРСР сексу немає». Саме в цей час у країнах Східної Європи починають з'являтися еротичні журнали, книжки, фільми, телепередачі («Про это»), а також порнографічна продукція. Перекладається більшість праць Зигмунда Фрейда, які раніше були заборонені, зокрема «Три нариси з теорії сексуальності». Сексуальна революція триває й досі, про що свідчать проблеми з гей-парадами та інше. Звичайно, західні країни, в яких відбулася сексуальна революція, насамперед належать до провідних країн, серед східних – більшість транзитивних. Отже, гуманітарний розвиток **провідних і транзитивних** країн також відбувається по-різному.

Уся ця ситуація (людина опинилася наодинці сама з собою) покликала до життя такі філософські системи, які допомогли б розібратися у її внутрішньому світі і знайти в цьому світі якесь оперття, що дало б змогу триматися в турбулентній дійсності.

Однією з таких систем став психоаналіз Зигмунда Фрейда. Психоаналіз часто ототожнюють лише з відповідною методикою лікування. Насправді ж філософська система Фрейда є однією з тих наріжних цеглин, які лягли у фундамент гуманітарної науки ХХ ст., передусім – філософії, історії, філології та ін. Розглянемо насамперед філософію, яка є методологічною базою для інших наук.

У більшості матеріалів, присвячених Фрейду, філософія психоаналізу розглядається як сам психоаналіз. І для цього також є підстави. Адже дехто з філософів справедливо вважає фрейдизм однією з основних світоглядних систем ХХ ст. нарівні з марксизмом і християнством.

Отже, глибоке уявлення про людину як особистість, а ще більше, – як про індивідуальність – складається під кінець ХІХ ст. ХХ ст. не в останню чергу за допомогою психоаналізу відкриває людину не тільки як індивідуальність, але і як неповторність. Це має не лише когнітивне, але й велике онтологічне значення. Відомий психолог і філософ професор Стенфордського університету Ірвінг Ялома пише, що унікальність людини – це та внутрішня опора, яка дає їй силу вистояти у критичний момент її життя – момент на межі життя і смерті.

Знаковою для XX ст. звучить і назва збірки Ліни Костенко «Неповторність».

Так, Фройд один з перших накреслив топіку психічного світу й показав, що цей світ такий же незглибимий, як і космос. У той же час Фройд визначив координати, за якими можна рухатися у його пізнанні, горизонти, які відкривають нові уявлення про людину. І це, звичайно, світоглядні речі, які входять у проблематику філософії, історії, лінгвістики, педагогіки, антропології та багатьох інших гуманітарних наук.

І «метод вільних асоціацій», і теорія «помилкових дій», і багато інших положень учення Фройда базуються на дослідженні слова або мови, мовлення, тексту, дискурсу. XX ст. в цьому розумінні можна назвати новим відкриттям мови, до якого причетний Фройд і психоаналіз. Саме мовленнєвий фундамент психоаналізу стає спорідненою основою для модернізації практично всіх філософських систем XX ст. Слід сказати хоча б про найголовніші, які найтісніше пов'язані з відкриттями Фройда.

Важливий крок у цій модернізації був зроблений Фердинандом де Сосюром (1857 – 1913 рр.) – швейцарським лінгвістом, який уперше розділив поняття *мова* і *мовлення* і дав величезний поштовх для розвитку лінгвістичної науки. У «Курсі загальної лінгвістики» (1916 р.) він каже: «Коли б ми були у змозі охопити сукупність словесних образів, накопичених у всіх індивідів, ми б доторкнулися до того суспільного зв'язку, який і утворює мову. Мова – це скарб, відкладений практикою мовлення у мовців однієї спільноти, це граматична система, потенційно (віртуально) наявна в кожному мозку, точніше, в мозках сукупності індивідів; адже мова неповна в кожному з них, вона існує вповні лише в колективі» [2, с. 25-26]. Іншими словами мова – це метамовлення. І далі: «мова – це не діяльність мовця, це готовий продукт, пасивно засвоєний індивідом...Мовлення, навпаки, являє собою індивідуальний акт волі й розуму...» [2, с. 26].

Фердинанд де Сосюр відзначає ще такі суттєві характеристики мови, як знакова система, в якій зміст поєднаний з акустичним образом. А, отже, науку, що вивчає життя знаків у житті суспільства, пропонує називати семіологією, що сьогодні майже дорівнює назві семіотика.

Фройд не був знайомий з ідеями Фердинанда де Сосюра. Адже лекції швейцарського лінгвіста були прочитані у 1906-1907, 1908-1909, 1910-1911 рр., а вперше з'явилися друком у 1916 р. після його смерті. Вони були підготовлені учнями Ф. де Сосюра. Водночас навряд чи можна вважати випадковим той факт, що син видатного лінгвіста Фердинанда де Сосюра – Раймон (1894-1971 рр.) став доволі відомим психоаналітиком. У 1922 р. він видав книгу «Психоаналітичний метод» з передмовою Фройда, яка стала першим підручником з психоаналізу. А

у 1973 р. вийшла його книга «Народження психоаналізу. Від Месмера до Фрейда» [3], написана разом з Л. Шертоком і підготовлена останнім.

Фрейд вперше застосовує свій «метод вільних асоціацій», який ґрунтується на аналізі мовленнєвого потоку пацієнта, в 1896 р. – тоді, коли вперше вживається й слово *психоаналіз*. Цілком у згоді з постулатами Фердинанда де Сосюра і паралельно з ним Фрейд, аналізуючи акустичні образи пацієнта, намагається вичленити той з них, який сигналізує про психічну травму.

Новий поштовх у розвитку філософії ХХ ст. отримує й герменевтика. Не в останню чергу через зв'язок з мовою, знаковістю існуючого світу. Категорія «розуміння», яка є центральною для герменевтики, передбачає насамперед відшукування у знаковій системі тексту істини або смислу.

Герменевтика Фридриха Шлейєрмахера (1768-1834 рр.), Вільгельма Дільтея (1833-1911 рр.), а найбільш яскраво – Ганса-Георга Гадамера (1920- 2002 рр.) – потужним духовним струменем вплинули на розвиток ідей ХХ ст. Гадамер розширює кордони герменевтики, яка починалася з тлумачення біблійних текстів (зокрема, у праці Аврелія Августина (354 – 430 рр.) «Християнська наука, чи підмурок священної герменевтики та мистецтва церковного красномовства»). Гадамер під герменевтикою розуміє не тільки тлумачення текстів і не тільки біблійних, але й значно ширші феномени: практику, життя, слово, діалог.

У якому би розумінні ми не залучали герменевтику, яку Фрейд також не вивчав (зокрема теорія Гадамера виникає значно пізніше), головна праця Фрейда «Тлумачення сновидінь», без сумніву, може бути записана за «відомством» герменевтики. Але й «метод вільних асоціацій» ґрунтується на тлумаченні акустичних знаків, пошуків їхнього смислу, відшукування таких з них, які є індикаторами спогадів про травмуючі події.

Комунікативна теорія Юргена Габермаса (1929 р.) звичайно також не обходиться без слова, діалогу. Постструктуралізм і постмодернізм, аналітична філософія звертаються до Фердинанда де Сосюра, Зигмунда Фрейда й мови, щоб продовжити філософствування в нову добу.

Психоаналітичний метод як «проговорювання хвороби», вербалізація, ословлювання її є найкращим способом, інструментом проникнення у світ підсвідомого. Тобто слово, дискурс – не тільки знаряддя, яке відкриває доступ до підсвідомого. Відомий вислів Жака Лакана, що і «підсвідоме структуроване як мова». Невипадково психоаналіз знаходить широке використання в дослідженні мистецтва слова [4-8], а також те, що останнім часом виникає самостійна дисципліна – «психоаналітична герменевтика».

Таким чином можна сказати, що Фрейд, свідомо чи несвідомо, поставився до слова, мови, мовлення, дискурсу з усією серйозністю, на

яку вони заслуговують. Адже акт мовлення – це найвищий вияв творчості людини. І не тільки письменника – професіонала в цій галузі. Будь-яка людина, вживаючи те чи те слово вперше в своєму житті й житті всесвіту, створює цей акустичний або графічний образ у даній обстановці, в дану мить з певною метою. Або, інакше кажучи,кладаючи в цей образ певний смисл. Подібні ситуації могли бути, але дана мить єдина в усій історії Всесвіту.

Слово – найвищий вияв творчого потенціалу людини. Звичайно, є ще почуття, дії, вчинки, але усвідомлення приходить тільки з вербалізацією, ословлюванням. Картезіанське «*cogito ergo sum*» («Я думаю, отже, я існую») слід було б уточнити «*dico ergo sum*» – («Я говорю, отже, я існую»). Мислення без слова майже не існує. Можна говорити про випадки інтуїтивного прозріння, але вони також потім вимагають вербальної доказовості. Те саме можна сказати про словосполучення «*homo sapiens*». Діяльність розуму передбачає слово – «*homo dicens*» – «людина, яка говорить». А, беручи до уваги герменевтику Гадамера і Габермаса, слід було б сказати – «*homo dialogic*» – «Людина діалогічна». Вона в діалозі: «Я» – «надЯ», або «Я» з «іншими» [9, с. 15]. І, до речі, тільки через «іншого» людина пізнає себе. Усе це важливо, оскільки саме у Фрейда мова, можна сказати, постає як об'єкт, предмет і метод дослідження.

Справедливо пише А.В. Вертель: «Проблема лінгвістичного обґрунтування свідомості має доволі довгу історію у ХХ ст. У межах структурної лінгвістики постулат про тотожність мовного оформлення свідомості із самою свідомістю став уже традиційною фразою у другій половині ХХ ст. Сучасна філософія каже про те, що людина як особистість, швидше за все, не адекватна своїй свідомості. На даному етапі розробки проблеми немає серйозних доказів для заперечення тези, що найбільш доступним та інформаційно насиченим способом осягнення свідомості іншої людини є інформація, котру носій свідомості, яку досліджують, передавав за допомогою мови» [10, с. 86].

Фрейд вивчає найвищий і найскладніший продукт людської діяльності – мову. За допомогою мови він відкриває закони, які управляють свідомістю, підсвідомістю й мотиваційною сферою людини. При цьому у його психоаналізі можна побачити й семіологію де Сосюра, й герменевтику Гадамера, і власне психоаналіз Фрейда. Чому ж ці три різних напрями розвитку ідей ХХ ст. поєдналися у філософії Фрейда? Тому що в основі усіх трьох напрямів лежить пошук смислу. Смислу, який стоїть за знаком; смислу, який *являється* внаслідок тлумачення, і «витісненого» смислу, який «виходить» на поверхню внаслідок декодування вільних асоціацій людини, виражених у мовленнєвому потоці.

«Методологія», вироблена Фройдом, поєднання семіології (семіотики), герменевтики і власне психоаналізу й сьогодні успішно застосовується в тому чи тому вигляді у багатьох країнах, а також в різних науках – насамперед у психології і педагогіці.

Заслуга Фрейда не тільки в тому, що він відкрив нові виміри психічного, а і в тому, що він яскраво показав, що головним інструментом гуманітарного пізнання має бути така фундаментальна якість людини, як її мова (у квантовій механіці аналогом може бути принцип додатковості). Тому у філософії Фрейда вже вгадуються зародки нових напрямів філософії ХХ ст., з якими психоаналіз буде переплітатися (скажімо, структуралізм) і на які буде дещо впливати.

Утім впливати не тільки на філософію, але й на повсякденне життя. Зокрема швейцарський лінгвіст П. Серіо у праці «Як читають тексти у Франції», пише: «якщо раніше французька мова вважалася «мовою розуміння» (ясності), то після вторгнення психоаналізу в культурне життя Франції і його стрімкої «асиміляції» привчали людей до того, що вони мають приділяти велику увагу словам, «грі» зі словами, припускати і знаходити в них новий прихований смисл» [11, с. 12]. А такий феномен, як «помилка за Фройдом», проходить через кінематограф, телебачення багатьох країн світу. На «помилках за Фройдом» часто ловлять політиків та бізнесменів.

Фройд стояв у витоків модернізації нової філософії ХХ ст. Свідомо чи несвідомо, для вивчення людини він обрав її мову так само, як і для більшості значущих філософських напрямів ХХ ст. мова стала чи не основним предметом та інструментом пізнання людини. Без психоаналізу, який відвойовував частину непізнаного простору у містики, філософія сьогодні була б далеко неповною.

Особливий внесок психоаналіз зробив також, можна сказати, в модернізацію однієї з провідних гуманітарних наук – історії. Те, що сьогодні одержало назву «**психобіографія**», ми знаходимо вже у праці Зигмунда Фрейда «Леонардо да Вінчі – Спогад дитинства». Психобіографія об'єднує психологію, психоаналіз та історію життя видатних особистостей – політичних лідерів, художників та інших.

Після Фрейда було написано чимало психобіографій. Особливий поштовх в розвитку психобіографія одержала під час Другої світової війни. Це був один з перших прикладів значної практичної цінності цього нового відгалуження історичної науки. У 1943-у р. союзники доручили доктору Генрі Мюррею скласти психоаналітичний портрет Гітлера, щоб передбачити його наступні дії. Доктор Мюррей використав такі джерела: генеалогію Гітлера, власні праці Гітлера та біографії Гітлера. Застосовуючи, крім усього, теорію особистості, яка складалася з 20 психогенних потреб, доктор визначив психологію Гітлера як «нарцисизм і протидію» всьому світові. Доктор Мюррей спрогнозував

самогубство німецького лідера, яке той буде переживати як уособлення загибелі всієї Німеччини. Як відомо, стосовно Гітлера він не помилився.

Психобіографії із застосуванням психоаналізу Фрейда були написані про багатьох історично значущих особистостей. Варто назвати хоча б головних із них: Гітлер (Waite, 1977), Сталін (Turker, 1973), Махатма Ганді (Erickson, 1913), Мартін Лютер (Smith, 1913), Абрахам Лінкольн (Clark, 1923). І про велику кількість художників, учених, воєначальників, таких, як Толстой, Достоевський, Мольєр, Жорж Санд, Гете, Кольрідж, По, Руссо, Цезар, Лінкольн, Наполеон, Дарвін, Олександр Македонський, Сократ, Кьєркегор, Ніцше, Фрейд, Ньютон, Вебер, Бетховен було написано психобіографії. Деякі праці присвячені психобіографіям окремих груп людей. Наприклад, «Довідник із психобіографії» (Schultz, 2005), «Божевільні грані таланту. Енциклопедія патології» (Шувалов, 2004).

Цікава психобіографія Сталіна з енциклопедії Шувалова. На основі цитованих документів автор повідомляє, що перелом у психіці Сталіна відбувся в кінці 1920-х рр. Саме в цей час до нього запросили психіатра В.М.Бехтерева. До речі, останній, як і Зигмунд Фрейд, був учнем Жана-Мартена Шарко. Далі автор пише: «загострилися найпаскудніші риси характеру (Сталіна – Ю.К.). [Бехтерев] оглянув Йосипа Віссаріоновича двічі на добу. Вранці й пізно увечері після роботи. Висновок Володимира Михайловича був невеселим. Неврівноважена психіка. Прогресуюча параноя з достатньо вираженою в даний момент надзвичайною схильністю до підозри, манією переслідування...» [12, с. 949]. Невдовзі після відвідин Сталіна Бехтерев помер. Є версії, що його смерть не була випадковою.

На сьогодні опубліковано більше 4 000 психобіографій. Без сумніву, це відчутне доповнення всесвітньої історії різних періодів, а також надання їй певної глибини. Невипадково психоаналіз має ще іншу назву – «глибинна психологія».

Цікава ситуація, яка відбувається в Росії у зв'язку з появою творів Фрейда. Лев Троцький підтримував психоаналіз. У 30-х рр. XX ст. в Росії розгорнулася дискусія, в якій взяли участь навіть перші особи держави, – чи не суперечить психоаналіз марксизму. Авторитетний психолог Л. Виготський вважав, що не тільки не суперечить, але й порівнював психоаналіз з відкриттям Колумбом Америки. Троцький вважав, що поєднання теорії Івана Павлова про умовні рефлексії і психоаналізу Зигмунда Фрейда зробить великий внесок у марксизм. Троцький писав: «І Павлов, і Фрейд уважають, що дном «душі» є фізіологія. Але Павлов, як водолаз, спускається на дно й прискіпливо досліджує колодязь знизу вгору. Фрейд стоїть над колодязем і провидливим оком прагне крізь товстий шар каламутної води роздивитись і розгадати обриси дна. Метод Павлова – експеримент. Метод Фрейда – здогад, іноді

фантастичний» [13, с. 38]. Павлов на той час уже був Нобелівським лауреатом і, зважаючи на обставини, намагався виїхати за кордон. Втім йому не дозволяли. Отже, він був не в захваті від об'єднання двох теорій – своєї і Фрейда.

Тим часом психоаналіз набирав обертів. Його намагались застосовувати не тільки для пояснення причин того чи того вчинку, а й для розуміння виникнення цілих суспільно-історичних формацій. Такою була, наприклад, праця Г. Маліса «Психоаналіз комунізму» (1924 р.). Спроби знайти психоаналітичні причини того чи того історичного явища продовжувалися постійно. Так, учень Фрейда Вільгельм Райх назвав свої психоаналітичні й політичні теорії «Психологія мас і фашизм» (1930 р.); Ерік Фромм написав про психологічну мотивацію політичної ідеології «Страх свободи» (1941 р.); Теодор Адорно – «Авторитарна особистість» (1950 р.); Ерік Еріксон – «Молодий Лютер» (1958 р.).

Проте оформлення цих досліджень у самостійний науковий напрям відбувається лише у 1974 р. завдяки Ллойд деМосу і одержує назву **«психоісторія»**. Ця дисципліна своїм життям зобов'язана також Зигмунду Фрейду, оскільки є аналізом історії, який ґрунтується на теорії психоаналізу, і стає ще одним кроком модернізації історичних досліджень. Л. деМос поклав в основу психоісторії теорію дитячих травм Фрейда. І таким чином його підхід увібрав три напрями: 1. Історія дитинства; 2. Психобіографія; 3. Психоісторія групи (великих громад, народів).

Психоісторія використовує такі матеріали політичного дискурсу для аналізу: політичні виступи, політичні карикатури й заголовки у засобах масової комунікації, термінологію, метафори, повторювані слова – саме в цьому, припускається, знаходиться ключ до підсвідомого мислення й поведінки, а також певним чином – до **«психоаналітичної політології»**.

Психоісторики описують значні зміни людської психіки й поведінки протягом усієї історії. Л. деМос виділяє особливі «психогенні режими» («psychoclasses»), які змінювались залежно від ставлення батьків до дітей. Чим глибше в історію ми заглядаємо, тим бачимо гірший догляд за дітьми й тим імовірніше діти будуть знищені, кинуті, тероризовані, піддані нарузі, – вважає деМос. Сучасний західний режим соціалізації дітей вважається більш гуманним, хоча й він не є досконалим. Ідея деМоса полягає в тому, що «режим» виховання в сім'ї передається з покоління в покоління. І жорстокість батьків успадковується дітьми й нерідко стає причиною злочинів, воєнних конфліктів тощо. З цим би можна було посперечатися, якби наочною ілюстрацією цього не були б численні американські серіали на кшталт кіносеріалу «Мислити як злочинець» («*Criminal mind*» – початок 2005 р.) виробництва США і

Канада (режисери Глен Кершоу та ін.). Серед багатьох серій тут можна знайти всі види навіть найжорстокіших «режимів» за класифікацією Л. деМоса.

Сьогодні цей напрям науки має чимало прихильників. Існує Інститут психоісторії, заснований деМосом. Інститут налічує 19 філій по всьому світу, видає «Журнал психоісторії». У 1977 р. деМос організував Міжнародну психоісторичну асоціацію, яка проводить щорічний з'їзд. Існує також Психоісторичний форум, який видає щоквартальник «*Clio & Psyche*». У Німеччині з 1987 р. діє товариство «Психоісторії, політичної психології», яке випускає щорічник «Психоісторичних досліджень». Отже, вплив психоаналізу на гуманітарні науки настільки глибокий і широкий, що його важко розглянути не тільки у статті, а навіть у монографії. Обмежимося лише називанням тих галузей наукового знання, в яких він поширений найбільше.

Насамперед класичні гуманітарні науки – мовознавство і літературознавство. Вплив психоаналізу на них доволі глибокий, але й найбільш відомий. Варто хоча б сказати, що «**психолінгвістика**» та «**психоаналітичне літературознавство**» існують вже як окремі науки, предметом яких стали й національні літератури. Наприклад, Ранкур-Лафер'єр, «Російська література і психоаналіз» (2004 р.) або Н.В. Зборовська, «Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури» (2006 р.), Ю.Б. Кузнецов «Психоаналіз як метод дослідження літератури (прикладний аспект)» (2014 р.). Майже на всіх філологічних факультетах від Бразилії, США, Франції до В'єтнаму психоаналіз присутній у вузівських програмах як метод аналізу художньої літератури. В Україні так само.

Мова, мовлення й психоаналіз стали найбільш поширеними темами на філологічних, філософських, мистецьких факультетах по всьому світу. Психоаналіз є важливою частиною медицини, психіатрії, психології, педагогіки. Багато робіт присвячено психоаналізу фольклору, етнографії.

Оскільки економіка також належить до гуманітарних дисциплін, психоаналіз, як ми бачимо, просочується і в цю галузь та поряд з іншими факторами модернізує її. Зокрема, можна назвати книжку, присвячену конкурентній боротьбі під назвою «**Підсвідомий брендінг**» автора Д. Ван Праста. Широке застосування психоаналізу знаходить і в рекламі.

Нарешті не так давно у Великобританії було проведено дослідження, яке показало, що до 2025 р. кожний 4-й британець буде хворий на депресію. Високий темп життя, багатозадачність (окрема наукова проблема. – Ю. К.) призводять до появи постійних стресових ситуацій. Але оскільки депресія лікується від 2 тижнів до 2 років, то така захворюваність (оплата лікарняних) може стати серйозною

економічною проблемою. Марно сподіватись, що це проблема тільки британців.

Таким чином, історичний розвиток людської особистості відбувається у напрямі її дедалі більшої індивідуалізації. На початку XX ст. особистість оформлюється як цілковитий індивідуум, якому немає подібних. Це виявляється в антропологічній і гносеологічній сферах. Однією з таких важливих гносеологем стає психоаналіз, який поширюється практично на всі гуманітарні науки, які у XX ст. знаходяться у своєму становленні й розвитку, він сприяє їх якісним змінам, модернізації, відкриваючи для них нові невідомі досі горизонти.

Висновки. 1. Психоаналіз як світоглядна система сприяв подальшому розвитку самопізнання людини та розширенню номенклатури гуманітарних наук, пов'язаних з процесом їх модернізації.

2. Психоаналіз продовжив етапи самоусвідомлення людиною себе як особистості – індивідууму – індивідуалістичності – унікальності – неповторності.

3. Вплив психоаналізу на гуманітарні науки сприяв їх модернізації, зародженню нових наукових теорій і пограничних гуманітарних наук. Зокрема: психоаналітична герменевтика, психобіографія, психоісторія, політичний психоаналіз, психоаналітична антропологія, психоаналітична етнографія, психоаналітичне літературознавство, психоаналітичне мистецтвознавство, психоаналіз у психіатрії та інше.

4. Психоаналіз усе ширше проникає і в економічну сферу: психоаналіз реалізації товарів, психоаналіз у рекламі, підсвідомий брендинг та інше.

5. Нарешті географічно психоаналіз в гуманітарних науках охоплює всі континенти, навіть Африку, і більшість країн світу, що свідчить про його закономірний вплив на гуманітарну сферу людського життя.

6. Гуманітарний розвиток, як і поширення психоаналізу та його вплив на різні сфери суспільного життя, у провідних і транзитивних країнах відбувається по-різному.

Використані джерела та література:

1. Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.
2. Сосюр, Фердинанд де. Курс загальної лінгвістики / Фердинанд де Сосюр. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
3. Шерток Л. Рождение психоаналитика. От Месмера до Фрейда / Л.Шерток, Р. де Соссюр. – М.: Прогресс, 1991. – 288 с.
4. Кузнецов Ю. Психоаналіз як метод дослідження літератури (прикладний аспект) / Ю. Кузнецов // Психологія і суспільство. – 2014. – С. 104-113.
5. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури / Н.В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.

6. Writing and psychoanalysis. A reader. Edited by John Lechte. – London, New York, Sydney, Auckland: Arnold, 1996. – 213 p.
7. Teorie Literatury XX wieku: Podręcznik. – Kraków: Wydawnictwo Znak, 2007. – 595 p.
8. Williams L.R. Critical Desire. Psychoanalysis and the Literary Subject / L.R. Williams. – London, New York, Sydney, Auckland: Edvard Arnold, 1995. – 212 p.
9. Реформатский А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформатский. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 536 с.
10. Вертель А.В. «Языковое сознание» в психоанализе Ж. Лакана и дебиологизация фрейдизма / А.В. Вертель // Філософія науки: традиції та інновації. – 2014. – № 2 (10). – С. 82-89.
11. Серио П. Французская школа анализа дискурса / П.Серио. – М.: Прогресс, 1999. – 416 с.
12. Безумные грани таланта: Энциклопедия патографий / Авт.-сост. А.В. Шувалов. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель»; ОАО «Люкс», 2004. – 1212с.
13. Репрессированный психоанализ: Фрейд, Троцкий, Сталин // Психоаналитический вестник. – 1991. – №1. – С. 32-55.

УДК 323.1+008 (061.1 ЄС)

Метельова Т.О.,
*кандидат філософських наук,
доцент, провідний науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ПОЛІТИКА СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ДОСВІД ЄВРОСОЮЗУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНОЮ

Статтю присвячено виявленню складників культурної політики ЄС, застосування яких в Україні може сприяти досягненню національної консолідації й міжгромадської злагоди. У цьому контексті проаналізовано поняття європейської ідентичності, виявлено підстави, що уможливають цей феномен, систематизовано форми й засоби формування спільної ідентичності в рамках культурної політики ЄС та результати їх застосування. Зроблено висновок, що формування спільної ідентичності є можливим на єдиній ціннісній основі з пріоритетом прав людини, яка й має підтримуватися засобами державної політики.

Ключові слова: *культурна політика, європейські цінності, європейська ідентичність, мультикультуралізм, суспільна згода, національна консолідація.*

Метелёва Т.А. Политика общей идентичности: опыт Евросоюза и возможности его использования Украиной. Статья посвящена выявлению составляющих культурной политики ЕС, применение которых в Украине может способствовать достижению национальной консолидации и общественного согласия. В этом контексте проанализировано понятие европейской идентичности, выявлены основания, делающие возможным этот феномен, систематизированы формы и средства формирования общей идентичности в рамках культурной политики ЕС и результаты их применения. Сделан вывод, что формирование общей идентичности возможно на единой ценностной основе с приоритетом прав человека, которая и должна поддерживаться средствами государственной политики.

Ключевые слова: культурная политика, европейские ценности, европейская идентичность, мультикультурализм, общественное согласие, национальная консолидация.

Metelyova T.O. The policy of common identity: the EU experience and possibilities of its use by Ukraine. The article is devoted to identifying the components of the EU cultural policy, the use of which in Ukraine may contribute to the achievement of national unity and social harmony. In this context the author has analyzed the concept of European identity, revealed the base making it possible, systematized forms and means of forming of common identity in the framework of the cultural policy of the EU and the results of their application. It is concluded that the formation of a common identity is possible on a single value-based ground with priority of human rights, which should be supported by public policy means.

Keywords: cultural policy, European values, European identity, multiculturalism, social cohesion, national consolidation.

На шляхах забезпечення соціополітичної стабільності всередині Євросоюзу, до складу якого входять країни, істотно відмінні за соціально-економічним рівнем розвитку, політичними, національно-культурними особливостями, які впродовж своєї історії не раз перебували у конфліктних відносинах між собою, ЄС напрацював низку механізмів, інструментальних засобів і заходів, що мають під собою доволі міцне концептуальне підґрунтя. Одним і чи не найпотужнішим знаряддям процесу консолідації Європи виступає формування спільної європейської ідентичності громадян країн-членів ЄС. Для України європейський досвід забезпечення консолідації ЄС і зниження міжкультурного конфліктогенного потенціалу в Союзі в цілому і його державах-членах є на сьогодні вельми актуальним не лише через євроорієнтованість нашої країни, а й тому, що проблема суспільної консолідації українських громадян нині є однією з найважливіших, а її розв'язання багато в чому є запорукою подолання інших проблем.

У межах цієї статті найбільш важливими були дослідження, здійснені в Україні О. Гриценком, Т. Ковальчук, Н. Пелагешою, В. Ткаченком, М. Черниш, а серед науковців країн Європи та світу –

роботи Е. Балібара, У. Бека, С. Бенхабіб, П. Бергера, С. Гантінгтона, С. Гарсії, Е. Гідденса, Дж. Делгадо-Морейри, Р. Інглгардта, В. Кімліки, Ч. Кукатаса, В. Малахова, М. Петітхомме, Р. Робертсона, Е. Сміта, М. Уотерса, Д. Хелда, що стали методологічною та теоретичною основою цього дослідження.

Слід зазначити, що політика Євросоюзу, в рамках якої ставиться завдання формування європейської ідентичності, не може розглядатися лише як напрям виключно культурної політики, оскільки включає до себе й соціополітичний інструментарій та за своїми метою, засобами й механізмами виходить за рамки культурної царини. Тим більше не може вона ототожнюватися, як це трапляється часто, з феноменом, що отримав назву політики мультикультуралізму. Отож методологічно важливим є розрізнення трьох форм реалізації комплексних соціополітичних і культурних завдань: культурної політики (що має свою специфіку на рівні ЄС у цілому та в межах національних культурних політик), політики формування спільної європейської єдності як провідного складника культурної політики, який проте охоплює й інші сфери, та політики мультикультуралізму. Усі ці форми, втім, часто перетинаються й накладаються одна на одну, що й становить підстави для синонімічного використання понять, якими вони позначені.

Політика ЄС у сфері культури, спрямована на реалізацію принципу «єдність у розмаїтті», фактично мала на меті два різних завдання, різні об'єкти докладання зусиль, різні засоби реалізації й, відповідно, різні результати. Перший блок проблем, на розв'язання якого спрямовується власне культурна політика, щільно пов'язаний з реалізацією курсу на формування спільної європейської ідентичності за збереження й навіть підсилення національних, етнічних і відродження локальних культур. Об'єктом докладання зусиль на цьому напрямі є громадяни, які мають свої усталені національні держави, котрі, хоч і об'єднані в наддержавному утворі, прагнуть збереження власного культурного обличчя й захищають засобами внутрішньодержавної культурної політики свою національну ідентичність. Отже ЄС на цьому шляху мав відшукати засоби спонукання автохтонних європейських громад і їх членів до формування спільної наднаціональної ідентичності за збереження культурного етнонаціонального розмаїття.

Результати, що їх було досягнуто, говорять самі за себе й є показовими в їхній динаміці: якщо 1996 р. 46% громадян країн ЄС відчували прив'язаність виключно до національної ідентичності, а 51% почували себе європейцями лише певною мірою, то за результатами Євробарометру 2010 р. ідентифікували себе як європейці 53% опитуваних і лише 3% не відчували себе такими [1]. За підсумками опитування 2013 р. європейську ідентичність поділяли вже 66% [2].

Друге завдання, з проблемами вирішення якого сьогодні справедливо пов'язують так званий крах європейської політики мультикультуралізму, було спричинене інтенсифікацією міграційних процесів, що призвели й так багатокультурні європейські суспільства до граничного загострення проблем співіснування представників різних за ціннісними складниками ідентичностей у кожному з сегментів суспільного життя. Об'єктом докладання зусиль тут було не автохтонне населення, а іммігрантські спільноти. У цій ділянці європейським чином застосовуваний ліберальний принцип збереження розмаїття, доведений до своєї граничної межі, обернувся несподіваним самозаперечливим боком, коли групові права почали домінувати й підминати під себе права людини і вступати в суперечність з політико-правовим устроєм держав і базовими європейськими цінностями.

Слід відзначити, що розуміння конструкту «спільної ідентичності», як і шляхів його творення, від самого початку мало дискусійний характер. Широке обговорення цих проблем в 90-х рр. XX ст. розгорнулося навколо питання відношення між національною і європейською ідентичностями й оформилося наприкінці 2000-х рр. у певну концептуальну єдність, в основу якої покладено висловлену ще на початку дискусій позицію Соледад Гарсії: «Європейська ідентичність в будь-якому випадку не може бути побудована виключно зверху. Європа буде існувати як безперечна політична спільнота тільки тоді, коли європейська ідентичність пронизує життя людей і повсякденне життя» [3, р. 95]. Отже, процес формування європейської ідентичності мав спрямовуватися на переформатування глибинних засад повсякденного буття людини й апелювати не лише до раціональних чинників, а й до досвіду допредикативного, визначальним складником якого є сфера належного, ціннісного.

Дещо відмінний від цього підхід з наголосом на політичні складники ідентичності було репрезентовано М. Петітхомме та Ф. Пілчером. Акцентуючи поняття політичної ідентичності, М. Петітхомме визначив її як «відчуття належності до соціальної спільноти й відповідних політичних структур» [4, р. 15] і запропонував два підходи до формування ідентичності. Перший («зверху вниз») реалізується через активацію політичних чинників і можливостей політичних структур ЄС, другий («знизу вгору») – зближується з ціннісним і апелює до підсилення цієї компоненти, у тому числі й з використання інструментальних та інституціональних можливостей першого. Розкриваючи суть другого підходу та висвітлюючи його результати зі зверненням до соціологічних даних, автор демонструє поступове зростання кількості тих, хто ідентифікує себе як європейець. Однак рівень ідентифікації не лише варіюється від країни до країни, а й корелює з тим, до якої з груп країн всередині ЄС – «старої» чи «нової»

Європи вона належить. Однак, у згоді з власним розумінням ідентичності як передусім політично забезпечуваного конструкту, автор звертається здебільшого до політично забарвлених маркерів підтримки, скажімо, до підтримки ідеї ЄС як політичного союзу та подібних. За наведеними ним даними Євробарометру, 2006 р. цю ідею підтримували 52% жителів «старої Європи» (мінімум 31% у Великій Британії), у той час як частка її підтримки в «Новій Європі» досягала 64% (максимум – 77% у Словаччині та Словенії) [4, р.17]. Аналогічна картина спостерігалася і в інших питаннях. Крім того, рівень позитивного ставлення до ЄС ще більшою мірою, ніж між групами країн, диференційовано всередині самих країн – він корелює з показниками освіченості, віку та соціального стану: найбільш освічені, молодші за віком і найбільш соціально-економічно успішні демонструють високий рівень підтримки інтеграції ЄС та європейської ідентифікації [4, р. 35]. Разом з тим аналіз відображуваної в соціологічних даних ідентифікаційної динаміки не виявив кореляцій з рівнем обізнаності громадян кран-членів ЄС щодо інституцій ЄС, способу їх функціонування, політики Євросоюзу тощо, що спростовувало думку про провідне значення «раціональних» і політичних чинників у процесі формування спільної ідентичності. Водночас виявилася наявність певних кореляцій підтримки європейської єдності з обізнаністю щодо спільних символів ЄС (станом на 2006 р. лівова частка європейських громадян знали символ європейського прапора (95% громадян 27 країн ЄС) і 78% з них вважали, що прапор ЄС «означає щось хороше» [4, р. 27]).

Таким чином пов'язування формування європейської ідентичності передусім з економічними й політичними результатами діяльності ЄС і очікування того, «що конкретні вигоди, якими користуються громадяни ЄС з погляду забезпечення миру, безпеки й добробуту, поступово приведуть їх до формування позитивних поглядів на їх європейську ідентичність» [4, р. 25], було визнано неперспективним і непродуктивним. Своєю чергою альтернативою підходу «зверху вниз», який здебільшого можна було б назвати «політико-економічним», виступив ціннісний, що акцентував увагу на використанні власне культурних – ціннісних і знаково-символічних – засобів конструювання європейської ідентичності. Він, зрештою, й переміг та приніс позитивні результати. Його сильною стороною була апеляція до емоційного складника структури особистості й світу культурного переживання. Розбудова спільного символічно оформленого часово-просторового континууму Європи як надбудови над національними була визнана найдоцільнішим шляхом досягнення поставленої мети й реально перетворилася на ефективний засіб формування європейської ідентичності з використанням інституціональних і нормативних можливостей ЄС.

Аналізуючи європейський досвід формування наднаціональної ідентичності, Н. Пеллагеша переконливо доводить, що «наднаціональні колективні ідентичності будуються за допомогою тих самих механізмів, які використовувалися для національних ідентичностей сучасних держав-націй» [5, с. 59], і виокремлює 16 груп чинників, що забезпечують національну ідентифікацію в межах національної держави [5, с. 36–37] і які можна звести до 4-х блоків [6, с. 28]: створення єдиного простору (спільні кордони, єдине громадянство й уніфіковані правові засади його функціонування); створення спільного часового континууму, «архаїзація спільноти»: спільна історія (що забезпечується проведенням політики пам'яті), єдина мережа інститутів збереження минулого (музеїв, бібліотек), спільні міфи та проєктивні ідеологеми, націлені на витворення проєкту спільного майбутнього; створення єдиних сакралізованих знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір (прапор, гімн, єдина валюта та її іконографія), спільних ритуалів – державних свят, масових дійств, що динамічно актуалізують ці коди; гомогенізація медіаторів і трансляторів спільних знаково-символічних кодів: спільний комунікаційний (ЗМІ) та мовний простори, стандартизація освіти, насичення літератури й мистецтва відповідним знаково-символічним рядом.

Застосування чинників, що в історичному процесі впливали на формування національних ідентифікацій, до створення ідентифікації наднаціональної, візуалізація й об'єктивація відсилання до сакрально насичених шарів допредикативного досвіду особистості, до переживання, дозволили апелювати до глибинних основ соціального, до сфери цінностей і, таким чином, спрямувати роботу «національного складника структури переживання» на наднаціональну мету. Результативність такого підходу відображена й у соціологічних дослідженнях. При формулюванні запитань у разі, коли національна і європейська належності протиставлялися одна одній (опитувані мали обирати лише одну між ними), перевагу мала перша: «у середньому у 27 країнах ЄС національна гордість досягає 86%, в той час як європейська гордість досягає лише 59%» [4, р. 28]. Однак коли запитання не вимагало вибору, а європейська ідентичність пропонувалася як додаток до національної, рівень позитивних відповідей щодо неї був значно вищим: «переважна більшість європейських громадян заявляють, що вони відчувають себе належними і до національної, і до європейської спільноти. Крім конкретного випадку Великобританії (лише 32%), для всіх інших країн ЄС відповіді завжди перебувають у межах від 50% до 73%» [4, р. 29].

Методологічний вибір створення й об'єктивації спільних знаково-символічних кодів для реактуалізації спільної ціннісної основи був зумовлений далеко не завжди концептуалізовуваним, але

проголошуваним й усвідомлюваним як самоочевидність уявленням про її існування. На сьогодні поняття «європейські цінності» є відомим у всьому світі. Їх «базовий набір» визначено в статті 2 Договору про Євросоюз: «Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави й дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у рамках суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю й рівністю жінок і чоловіків» [7].

Однак чи справді існують онтологічні підстави формування «уявної спільноти» – європейської, тобто «спільноти, що закладає в основу свого існування європейські цінності» [8, с. 71]? Чи належать європейські народи до однієї ціннісно-етичної матриці, морально-етичної системи – так званої європейської або, в термінах В. Лефевра, Першої морально-етичної [9]?

Розроблена В. Лефевром теоретична модель рефлексуючого суб'єкта дозволила виявити дві базові етичні системи, в основі яких – системи цінностей, протилежні у своїх засадах і чинні в різних типах суспільств – відкритих і замкнених. У ситуації морально-етичного вибору представник притаманної відкритим суспільствам Першої системи схильний до жертвовного компромісу, представник Другої, властивої для суспільств замкнених, – до жертвовної боротьби. У Першій системі поєднання добра і зла оцінюється як зло. У Другій – таке поєднання оцінюється як добро. Будь-який компроміс у межах Першої системи є нормативом, виправданим і належним, а його досягнення підвищує власну самооцінку суб'єкта, у рамках Другої компроміс – неприпустима дія, яка принижує представника цієї системи у власних очах, знижує його самооцінку.

Незважаючи на різноманітність європейських культур, усі вони базуються на схожих світоглядних засадах, де провідне місце в ієрархії цінностей посідає одиничне (особа), що переконливо доводять результати європейських і світових досліджень (проекти WVS, EVS, EB, ISSP та ESS). А отже є підстави говорити про існування в європейській цивілізації єдиного спільного ціннісно-комунікативного стрижня, навколо якого виростає широка палітра знаково-символічних рядів зі спільним ціннісним зарядом. І саме цю обставину було використано в рамках проведення культурної політики ЄС задля формування європейської ідентичності як засобу забезпечення міжгромадської злагоди й загальноєвропейської консолідації.

Водночас мірою зростання кількості іммігрантів з країн, що репрезентують панування протилежної ціннісної системи, загострюються й ціннісні конфлікти. Для осіб, для яких чинні ціннісні настанови Другої морально-етичної системи, феномен іншості й зумовлена ним легітимність

розмаїття, в тому числі національно-культурного, сприймається негативно і являє собою дещо неприпустиме, засуджуване. І саме з цим пов'язана криза мультикультуралізму як політики «вписування» іммігрантів в європейський соціокультурний простір.

На сьогодні практика доводить: діалог на цілковито різному ціннісному ґрунті – між тим, для кого такий діалог є цінністю, і тим, для кого він є неприпустимим, – неможливий, що цілком чітко зафіксовано в Білій книзі з міжкультурного діалогу 2009 р. Уже в передмові до неї акцентовано принциповий пріоритет прав людини перед правами спільнот, на якому ґрунтується нова пропонувана модель – не мультикультурна, а міжкультурна: «наше спільне майбутнє залежить від здатності захищати й розвивати права людини»... Європейська ідентичність «має спиратися на спільні фундаментальні цінності, повагу до спільної спадщини і культурного розмаїття, а також поважання рівної гідності кожної людини» [10, с. 3].

Основоположним для такої ціннісної системи засадою міжкультурного діалогу є можливість зробити вибір, **«якщо він не суперечить універсальним цінностям прав людини, демократії й верховенства права»** (виділення моє – Т.М.). А практикування власних культур можливе «за єдиної умови поваги до інших» [10, с. 13]. За відсутності поваги рівної гідності всіх людських істот, прав людини, верховенства закону й демократичних принципів жодний діалог неможливий, – констатує документ [10, с. 14].

З моменту визнання кризи мультикультуралізму 2011 р. розпочався новий етап трансформації культурної політики ЄС, пов'язаний з пошуком тих механізмів, засобів і заходів, що дозволяють реалізувати принципи, визначені в «Білій книзі». Сьогодні ЄС активно працює над розбудовою альтернативи мультикультуралізму – культурною політикою, протекціоністською щодо європейських етнонаціональних культур в усіх їхніх регіональних і локальних варіаціях, в яких, проте, спільним є те, що й називається «європейськими цінностями», яким і має бути забезпечено безумовний пріоритет усіма державними і наддержавними засобами. І цей досвід розбудови мультикультурного суспільства не лише в його позитивних складниках, що ґрунтується на досягненнях, а й негативних, які підштовхнули Європу до повернення до власної ціннісної основи суспільного життя, має бути врахований Україною при розв'язанні завдань національної консолідації й досягнення суспільної злагоди та порозуміння.

Використані джерела та література:

1. Eurobarometer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives_en.html.

2. Нижегородцев А. Что показывает Евробарометр? [Електронний ресурс] / А. Нижегородцев // Вся Европа. – Режим доступу: <http://alleuropalux.org/?p=4995>.

3. Garcia, Soledad. Europe's fragmented Identities and the frontiers of citizenship / S. Garcia / European Identity and the search for legitimacy. – London & New York: Pinter Publishers, 1993. – 185 p.

4. Petithomme M. Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification towards the European Union / M. Petithomme // Journal of Identity and Migration Studies. – 2008. – Vol.2. – № 1. – P. 15-36.

5. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.

6. Метельова Т. О. Культура глобалізованого світу: на шляхах збереження плюралізму / Т. О. Метельова ; Передм. до монографії ; [З. О. Босик «Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини». – К. : НАКККиМ, 2010. – 344 с.

7. Договір про Європейський Союз. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_029.

8. Берендеев М.В. «Европейская идентичность» сегодня: категория политической практики или дискурса? / М.В. Берендеев // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2012. – Вып. 6. – С. 70-79.

9. Лефевр В. Алгебра конфликта / В. Лефевр, Г. Смолян. – М.: Либроком, 2011. – 70 с.; Лефевр В. Алгебра совести / В. Лефевр. – М.: Когнито-Центр, 2003. – 426 с.

10. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». – К.: «Оранта», 2010. – 44 с.

УДК 327:316.774 (73)«2016»

Зернецька О.В.,

*доктор політичних наук, професор,
завідділом глобальних і цивілізаційних процесів
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*

ГЛОБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОВІДНИХ КРАЇН

В статті досліджується питання внеску глобальної комунікації в процес модернізації провідних країн. Окреслюються межі цього внеску, його етапи й робиться висновок, що розвиток глобальної комунікації, спочатку яскраво уособлений у глобальних супутникових інформаційних мережах на кшталт CNNI, у підводних трансокеанських кабелях, згодом втілюється у породженні веб 2.0 – соціальних мережах, які таж набирають глобального характеру й впливають на модернізаційні процеси. Також окреслюється найближче майбутнє розвитку комунікаційних технологій та їх вплив на політику, дипломатію та військову справу.

Ключові слова: глобальна комунікація, модернізація, глобальні інформаційні супутникові мережі, глобальні підводні кабельні мережі, соціальні медіа, комунікаційні технології веб 2.0.

Зерneckая О.В. Глобальная коммуникация как стратегический императив модернизации ведущих стран. В статье исследуется вопрос вклада глобальной коммуникации в процесс модернизации ведущих стран. Очерчиваются размеры этого вклада, его этапы и делается вывод, что развитие глобальной коммуникации, сначала ярко проявившийся в глобальных спутниковых информационных сетях, таких, как CNNI, в подводных трансокеанских кабелях, затем воплощается в порождении веб 2.0 – сетях социальных медиа, которые также приобретают глобальный характер и влияют на модернизационные процессы. Также очерчивается ближайшее будущее развития коммуникационных технологий и их влияние на политику, дипломатию, военную сферу.

Ключевые слова: глобальная коммуникация, модернизация, глобальные информационные спутниковые сети, глобальные подводные кабельные сети, социальные медиа, коммуникационные технологии веб 2.0.

Zernetska O.V. Global communication as a strategic imperative of leading countries' modernization. The issue of global communication's impact on the modernization process is detected in the article. The depth and the stages of this impact are depicted and the conclusion is made that the development of global communication firstly embodied in global information satellite nets such as CNNI, in transatlantic and transpacific cables, with time has been developed in web 2.0 – social media networks, which have become global too w. The nearest future of communication technologies is pointed out as well as their influence on politics, diplomacy and military affairs.

Keywords: global communication, modernization, global information satellite nets, global transatlantic and transpacific cable nets, social media networks, web 2.0 communication technologies.

Глобальна комунікація відіграє стратегічну роль у модернізації провідних країн світу з політичної, економічної, безпекової, соціальної та культурної точок зору. Ми розглянемо ті етапи її розвитку з останньої чверті XX ст., які стали вирішальними у модернізації провідних країн Америки, Європи та Азії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що одні тренди, такі, як розвиток глобальних супутникових новинних мереж, – дістали великої уваги таких учених з різних країн світу, як Р.Негріне, М.Вільямс, Г.Г'юз, Л.Вейбулл, Р.Северінссон, П.Гамфріз, А.Гудфренд, Р.Кун, І.Ренйнеке, Н.Е.Гадсон, Ю. Накамура [1]. Інші – такі як передача інформації та даних через трансатлантичні та транстихоокеанські кабелі – залишається здебільшого на периферії інтересів науковців, які вивчають глобальну комунікацію. Соціальні медіа, їх розвиток та використання у різних сферах людської діяльності нині вивчаються цілою плеядою

науковців. Це праці Дж. Кіцмана, К. Герменкса [2], Й. Бенклера [3], К. Танга, Б. Гу, Е. Вінстона [4], Т. Ейшнера та Ф. Джекобса [5].

Мета статті – дослідити внесок глобальної комунікації в процес модернізації провідних країн світу.

Новітнім феноменом у сфері глобальної комунікації, який виник в останній чверті ХХ ст. й бурхливо розвивається протягом наступних десятиліть, стали глобальні супутникові новинні мережі. Датою його народження можна вважати створення першої такої мережі зі штаб-квартирою в місті Атланта, США у 1980 р. Тедом Тернером під назвою Cable News Network (CNN). Хоча саме глобального значення ця мережа набуває 1985 р., коли Тернер через міжнародний супутник реалізує свій проєкт під назвою CNN International (CNNI). З цього часу політичну вагу й вплив на міжнародні відносини глобальної комунікації, яку відносять до CNNI, важко переоцінити.

«Першу скрипку» у глобальному впливі відіграє CNNI. Нею продемонстрована можливість передавати новини з «гарячих точок» на весь світ у прямому ефірі двадцять чотири години на добу сім днів на тиждень. Це було особливо наочно продемонстровано 1990 р. під час війни у Перській затоці. Саме відтоді у політичній комунікації використовується термін «ефект CNN». Це означає, що, коли у світі відбувається щось важливе, люди часто дізнаються про це саме завдяки CNN або, почувши деінде про цю або іншу новину, вмикають CNN або заходять на сайт CNN.com, щоб дізнатися про події «з перших рук». Ця глобальна супутникова новинна мережа стала необхідною складовою інформаційного забезпечення кожного дипломатичного відомства у світі, інформаційним ресурсом, без якого нині неможливо уявити функціонування світової політики й світової міжнародної політичної практики. CNNI давно «переросла» функції суто новинного телевізійного каналу, оскільки вона нині використовується державними діячами, політиками, топ-менеджментом економічного й фінансового бізнесу, міжнародними неурядовими організаціями, екстремістськими угрупованнями тощо і як трибуна, користуючись якою вони можуть проголошувати свої наміри й рішення на весь світ, і як носій різноманітних, але насамперед – дипломатичних послань.

Глобально оприлюднені послання – нова форма дипломатичного дискурсу, новий механізм взаємин у практиці міжнародних відносин. Мобільністю, відкритістю, дієвістю впливу, вимогами швидкої відповідної реакції від політичного реципієнта така форма є новою також порівняно зі сторіччями випробуваними методами таємної дипломатії. Тобто, завдяки цьому засобу глобальної комунікації арсенал дипломатичних каналів і методів розширюється. Проте не можна не відзначити, що відбувається процес подальшої медіатизації

міжнародних відносин, що особливо стає помітним під час кризових ситуацій [6].

Ми так звикли до ролі супутників у передачі інформаційних програм, трафіку Інтернету, даних та фільмів, що часто недооцінюємо роль глобальних підводних кабельних мереж, що неодноразово оперезали увесь світ. Натомість саме вони становлять 90 % від усіх глобальних комунікацій, тоді як супутникові – лише 10 %.

Сьогодні кабельні підводні мережі підтримують 99 % океанського трафіку Інтернету і є стратегічним імперативом модернізації провідних країн. Звідти сигнали, що передаються, спрямовується від міжнародних кабелів до національних головних кабелів та регіональних. Так само, як морські порти та аеропорти, кабельні станції є вирішальними вузлами, стратегічними геополітичними дислокаціями, де різноманітні меседжі затримуються або призупиняються, цензуються або перехоплюються. Відповідно до однієї з інформацій, наданих Едвардом Сноуденом, розвідувальні агентства, зокрема агентства національної безпеки США і головне управління урядових комунікацій США, моніторили трафік на кабельних станціях. Це не є сюрпризом для тих, хто знайомий з історією кабелів телеграфної ери. Уряди перевіряли послання, які проходили через їхні береги до підводних кабельних станцій. Тож є місця, де безпека набуває абсолютно критичного значення. І це кабельні станції, оскільки електрика може бути відключена, жучки можуть бути поставлені в систему, а трафік може бути спеціально переорієнтований. Ми звикли думати про кібербезпеку у термінах хакерських атак, але дані також піддаються нападу на шляхах фізичних ліній їхніх кабельних мереж.

Розвиток сучасних оптоволоконних кабельних станцій, які підтримують сьогоднішній трафік Інтернету, відбиває сучасний ландшафт безпеки. Станції захищені від тактичних терористичних атак на землі. Кабельні компанії захищають навколишнє середовище навколо станцій. Таке убезпечення називається «буферною зоною». Нині кабельні станції часто залишаються не позначеними на картах та не мають ніяких спеціальних позначень у місцевості, де вони розташовані. Деякі з них не публікують своїх адрес. Інші – означені у спеціальних урядових документах тільки координатами. Такі стратегії кібербезпеки кабельних станцій мають на увазі моніторинг місцевості та приміщення камерами безпеки, утримання інформації та регулювання буферної зони, приводять до маніпулювання зоною розташування станцій, роблять мережу безпечною, збираючи інформацію про її функціонування і не дозволяючи виходу цієї інформації назовні.

Вже минули ті часи, коли прокладанням телекомунікаційного підводного кабелю опікувалися імперії і держави. Нині окремі корпорації досягли такого глобального характеру, що можуть дозволити

собі робити це самотужки або із компаніями інших держав, які вони самі обирають собі у партнери. Так, пошуковий гігант Google та 5 азійських телекомунікаційних компаній домовилися інвестувати приблизно 300 млн. дол. в розвиток транс- тихоокеанської кабельної мережі, яка з'єднає Сполучені Штати та Японію. Цей кабель назвали «Faster», тобто, – «швидше». Кабель з потужністю 60 терабіт у секунду з'єднає Лос-Анджелес, Портленд, Сан-Франциско, Орегон, Сіетл із такими містами у Японії, як Чікура та Шима.

NEC Согр., яка виступає системним постачальником для цієї кабельної мережі, заявила, що будівництво мережі закінчено й введено в експлуатацію у другому кварталі 2016 р. Це підводна кабельна мережа спроможна також з'єднувати сусідні кабелі системи, аби вони продовжувалися від Японії до інших азійських держав. Треба відзначити, що Google вже оперує своїми надшвидкісними кабельним телебаченням та Інтернетом в районі Канзас Сіті. Це є свідченням того, що потреба в Інтернеті у світі зростає й він теж є стратегічним імперативом модернізації провідних країн і глобальних ТНК.

Багато відомих вчених – соціологів, політологів, філософів, таких як Н. Луман, М. Кастельс, М. Маклюен, Дж. Семпсі, А. Турен, Ю.Хабермас, У. Еко – у своїх працях уявляли соціум як світ спілкування, в якому нові інформаційно-комунікаційні засоби стають одним із найважливіших інструментів орієнтації людини в світі та взаємодії людей один з одним. Нове комунікаційне середовище, створене Інтернетом, дає можливість говорити про нього як про особливий соціально-комунікативний простір. Він має багато функцій. Так, він є глобальним комунікаційним каналом, який забезпечує передачу мультимедійних повідомлень по всьому світу (комунікаційно-просторова функція). Він є загальнодоступним сховищем інформації (комунікаційно-часова функція), а також – засобом соціалізації й самореалізації особистості й соціальної групи (комунікаційно-соціалізуюча функція) [7]. Тепер вже Інтернет можна визначити як глобальну соціальну комунікаційну комп'ютерну мережу, призначення якої – задоволення особистісних та групових комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних та комп'ютерних технологій. З експонентним розвитком Інтернету і поступового набуття їм функцій засобу глобальної комунікації частина науковців вважає, що на одне з перших місць за значенням стала виходити консолідуюча функція, яка сприяє інтенсивній консолідації людей і виникненню нових соціальних груп або віртуальних співтовариств, які функціонують за особливими правилами («нетикет», «мережекет» тощо) [8, с. 9-52].

Сьогодні найбільш дієвим засобом соціалізації людини в мережі є технології веб 2.0, які ще називають соціальними сервісами. Завдяки їм, по-перше, кожний користувач мережі Інтернет має можливість стати

творцем контенту, а не тільки пасивним користувачем інформації, а по-друге – отримує доступ до презентаційних та комунікаційних веб-інструментів, які дозволяють не тільки мати зв'язок з необмеженою кількістю користувачів, але й створювати віртуальні співтовариства, а також розміщувати або створювати будь-які матеріали. У цьому зв'язку говорять про виникнення поняття «гіперавторство» на основі гіпертекстуальності [9], оскільки гіпертекст у поєднанні з технологіями веб 2.0 стимулює перехід від пасивної ролі читача й слухача до активного створення контенту [10], зазначають, що читання гіпертексту, тобто «створення лінійного тексту шляхом лінеаризації нелінійного» [11], є виходом людства на якісно нові форми інтелектуальної діяльності.

Ми знайшли нові дані щодо того, що соціальні медіа-платформи та інші он-лайнві джерела інформації перебирають на себе роль традиційних джерел інформації, таких як The New York Times. Вони стають головними каналами, через які новинна інформація продукується та циркулює. Такі сайти, як Facebook, Twitter, Weibo та інші мікроблогові сервіси приносять новини прямо до людей [12]. Деякі зарубіжні автори твердять, що ера пошуку інформації закінчується – все менше посилянь на новинні сайти Google і все більше на трафік, який постачає новини, які надають соціальні медіа-мережі [13].

Стратегічним імперативом у політичній модернізації провідних країн соціальні мережі є й тому, що голови держав – найбільш відомий з них президент Обама – використовують соціальні мережі, аби досягти уваги молодшої генерації, яка по суті відвернулася від традиційних медіа. Цей процес став глобальним і нарощує швидкість протягом останніх декількох років. Наприклад, президент Ірану Руані почавав користуватися мережею Twitter, тоді як для пересічних іранців користування цією мережею заборонено.

Водночас стає очевидним, що потенціал соціальних медіа, в якому вбачали інструмент зменшення ієрархій в державі, є таким, що дозволяє контроль і маніпуляцію, як і в попередніх традиційних медіа-системах. Тільки засоби контролю й маніпуляції стають і в Інтернеті, і в соціальних медіа більш витонченими, враховуючи складні взаємовідносини, які виникають між технологічними компаніями, урядом та глобальною публікою. Всі ці актори розуміють, що доступ до інформаційно-комунікаційних технологій та соціальних медіа – це вираження нової боротьби за владу. В тій мірі, в якій держави починають адаптуватися до сучасних комунікаційних практик, вони починають розуміти соціально-політичну, технічну та економічну владу, яку вони дають. Завдяки зростаючій швидкості, з якою контент може бути виробленим і розповсюдженим, державні і недержавні актори використовують нові стратегії для контролю як своїх меседжів, так і для

тих, що створені іншими учасниками інформаційно-комунікаційного процесу.

Усе більше зростає важливість розвитку тих рамок, в яких буде відбуватися управління новими медіа. Наприклад, нині вже недостатньо розповсюджувати тексти, які мають стратегічний характер для тієї або іншої провідної держави, використовуючи агентства на кшталт Associated Press чи Reuters-Thompson. Тепер використовується технологія так званої «ехо-кімнати», тобто коли ті самі повідомлення приходять до юзерів крізь різноманітні блоги, ретвіти (від англ. retweet).

Є й багато позитивних моментів у використанні Інтернету та соціальних медіа. Наприклад, їх використовують місцеві уряди для поширення надважливої інформації безпосередньо громадянам. Особливо це стосується кризових ситуацій, як-от повідомлення про ураган Сенді, які розповсюдили офіційні особи в якості попередження жителям Нью-Йорку.

Зазначимо також, що Гіларі Клінтон стратегічно використала свій аккаунт у мережі Twitter, аби оголосити, що вона висуває свою кандидатуру на місце президента США на виборах 2016 р. Ми бачимо, що в такий спосіб соціальні медіа демонструють, що вони можуть бути не тільки середовищем, де новини розповсюджуються, але й середовищем, в якому вони створюються.

В останні роки з виникненням та глобальним розповсюдженням соціальної мережі Facebook вона стає стратегічним імперативом модернізації США. Статистика щодо діяльності Facebook надається як самою цією соціальною мережею, так і різноманітними іншими джерелами: наприклад, це можуть бути журнали (Forbes), блоги (Bit.ly.blog), телемережі (CNBC, CNN), маркетингові агентства (Zephoria). Всі вони націлені практично на виконання однієї мети: подальшої популяризації мережі Facebook. Хоча це може бути подано під різними, так би мовити, «соусами»:

- «гола статистика» (наприклад, на кінець квітня 2015 р. існувало 1.1 млрд. 103 млн. активних користувачів в Facebook);

- статистика за джерелами самої компанії Facebook, яка надається у порівнянні з іншими мережами, що підкреслює могутність першої (наприклад, «Маючи 1 млрд. 49 млн. активних користувачів щомісячно, тоді як What's App. – 500 млн., Twitter – 284 млн. та Instagram – 200 млн., Facebook продовжує бути лідером і тримає корону першості серед інших каналів соціальних медіа» (джерело: CNBC);

- прямі пояснення читачам: «Що це означає для вас? Якщо ви довго вагались, ця статистика усуває ваші вагання. Facebook занадто великий, аби його ігнорувати»;

- підштовхування до того, щоби користувач Інтернету став юзером Facebook у вигляді поради, наприклад: «Найвища швидкість трафіка у

Facebook відбувається всередині тижня між 1-ю і 3:00 годинами дня». Порада: «Як це може допомогти вам: ви маєте потенціал досягнути найбільшого числа користувачів у цей час, у пікові години»;

– і насамкінець відверте визнання, що використовуються маркетингові стратегії для зацікавлення своїми продуктами користувачів Facebook. Наприклад: «968 млн. чоловік стали користувачами Інтернету у червні 2015 р., що репрезентує 17 % підвищення кількості користувачів за рік. Далі йде пояснення: величезні й зростаючі цифри активних і постійних юзерів Facebook, роблять їх плідною аудиторією для ваших маркетингових зусиль» (статистичні дані взяті з маркетингово агентства Zephoria [14]).

Тож аналіз статистичних даних у різних джерелах мас-медіа, – як традиційних так і нових, – дає усі підстави говорити про стратегічне використання соціальною мережею Facebook різноманітних маркетингових стратегій і тактик для збільшення глобальної присутності цієї соціальної мережі в світі й тим самим – здійснення сстратегічних імперативів Сполучених Штатів – глобальної присутності у світі та великою мірою контролю над користувачами цієї соціальної мережі та маніпулюванням ними.

Які ж перспективи має людство в контексті комунікаційних технологій найближчого майбутнього, що може із упевненістю зробити подальший розвиток цього напряму глобальної комунікації стратегічним імперативом провідних країн світу? Про це пише присутній на засіданні Глобальної ради з вироблення Порядку денного Всесвітнього економічного форуму виконавчий редактор журналу «Scientific American» К. ван дер Елст: «Оскільки розвиток науки передбачає візуалізацію думок, комунікація все більшою мірою буде посилена конверсією живої мови у письмєнну та візуалізацію емоцій, в такий спосіб технології зможуть великою мірою спростити розуміння між дипломатами, що може привести до полегшення процесу розв'язання конфліктів. Водночас посилені комунікаційні технології зроблять традиційну міжнародну дипломатію неефективною, оскільки вся необхідна інформація буде отримана без посередників. Виникаючі технології також вплинуть на військовий сектор; більше анонімних та ефективних атак чи більше непомітних атак, таких, як дії хакерів, можуть бути результатом цього. Таким чином, дуальність технологічного впливу може підірвати або змінити баланс твердої та м'якої сили, що в свою чергу змінить процес міжнародних взаємин у дипломатії. Чи будуть дипломати використовувати нові комунікаційні технології, чи ці технології будуть використані на них самих без їхнього відома – покаже найближче майбутнє» [15]. Можна замислитися, до чого тоді зводиться дипломатія, коли стане можливим візуалізація думок? Принаймні таємна дипломатія, яка налічує тисячі років, стане

неможливою. Такі імперативи очікують людство з боку комунікаційних технологій у близькому майбутньому, якщо взяти до уваги прогнози американських науковців.

Проаналізовані й виділені реальні етапи впливу глобальної комунікації на розвиток провідних країн світу дають підстави стверджувати, що вона залишатиметься стратегічним імперативом модернізації у XXI ст.

Використані джерела та література:

1. Satellite Broadcasting: The Politics and Implications of the New Media. / Ed. By R.Negrine. – New York: Routledge, 2013. – 284 p.
2. Kietzmann, J. Social Media? Get Serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media / J. Kietzmann, K. Hermkens // Business Horizons. – 2011. – № 54. – P. 241-251.
3. Benkler, Y. The Wealth of Networks / Y. Benkler. – New Haven: Yale University Press, 2006. – 426 p.
4. Tang, Q. Content Contribution for Revenue Sharing and Reputation in Social Media: A Dynamic Structural Model / Q. Tang, B. Gu, A.B. Whinston // Journal of Management Information Systems. – 2012. – № 29. – P. 41-75.
5. Aichner T. Measuring the Degree of Corporate Social Media Use / T. Aichner, F. Jacob // International Journal of Market Research. – 2015. – № 57 (2). – P. 257-275.
6. Зернецкая О.В. Глобальные спутниковые новостные сети: начало XXI века / О.В. Зернецкая // Respectus Philologicus. – 2009. – № 15(20). – P. 210-219.
7. Соколов А.В. Общая теория социальной коммуникации: уч. пособие [Текст] / А.В. Соколов. – СПб.: Михайлов, 2002. – 460 с.
8. Горошко Е.И. Современные интернет-коммуникации: структура и основные характеристики / Е.И. Горошко // Интернет-коммуникация как новая речевая формация. – М.: Изд-во Наука, Изд-во Флинта, 2012. – 323 с.
9. Михайлов В.А. Особенности развития информационно-коммуникативной среды современного общества / В.А. Михайлов, С.В. Михайлов // Сборник научных трудов «Актуальные проблемы теории коммуникации». – СПб.: Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 34-52.
10. Палкова А.В. «Multimedium» Интернет в контексте развития средств массовой информации и коммуникации / А.В. Палкова // Вестник ТвГУ. Серия «Филология» (лингвистика и межкультурная коммуникация). – 2012. – № 10. – Выпуск 2. – С. 110-118.
11. Ним Е.Г. Жизненный мир массмедиа: онтологические трансформации / Е.Г. Ним // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 16. – С. 34-40.
12. Caplan R. On the Geopolitics of Platforms [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://blogs.worldbank.org/publicsphere/geopolitics-platforms>
13. Napoli P.M. Social Media and the Public Interest / P.M. Napoli // Telecommunications Policy. – 2014. – No 2. – P. 2.
14. The Top Valuable Facebook Statistics – Updated December 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zephoria.org/>

15. Van der Elst K. Four Geopolitical Questions We Can't Avoid When We Think about Emerging Technologies [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://blogs.scientificamerican.com>

УДК 327+008 (061.1 ЄС)

Жангожа Р.Н.,

доктор политических наук,

главный научный сотрудник

ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ ЕВРАЗИЙСКОГО СОЮЗА

В статье рассматривается современная социально-политическая ситуация в Российской Федерации, находящейся в фазе поиска государственно образующей концепции-идеологии, выступающей консолидирующей идеей для различных региональных социальных групп обновляющейся страны. Одной из составляющих консолидирующего проекта выступает реактуализированная идея Евразийского союза, сформированная в начале XX в. российскими историками, эмигрировавшими в Европу после большевистского переворота.

В отличие от идей классических евразийцев, которые, по существу, радели за возрождение имперской концепции России, автор обращается к евразийцам иного концептуального дискурса, в основе которого лежала рядоположенность (паритетность) регионов Российской Федерации (т. н. «автономисты» Г.Н. Потанин и Н.М. Ядринцев).

Ключевые слова: *Евразийство, модернизация социально-политического статуса всех регионов Российской Федерации, трудовая миграция, децентрализация Российской Федерации, реальная федерализация России как гарант сохранения ее территориальной и социо-политической целостности.*

Жангожа Р.Н. Політичні й цивілізаційні засади концепції Євразійського союзу. У статті розглядається сучасна соціально-політична ситуація в Російській Федерації, яка знаходиться в фазі пошуку державно утворювальної концепції-ідеології, що виступає консолідуючою ідеєю для різних регіональних соціальних груп країни, що оновлюється. Однією зі складових консолідуючого проекту виступає реактуалізована ідея Євразійського союзу, сформована на початку XX ст. російськими істориками, які емігрували до Європи після більшовицького перевороту.

На відміну від ідей класичних євразійців, які, по суті, дбали за відродження імперської концепції Росії, автор звертається до євразійців іншого концептуального дискурсу, в основі якого лежала рядопокладеність (паритетність) регіонів Російської Федерації (т.зв. «автономісти» Г.Н. Потанін і Н. М. Яринцев).

Ключові слова: *Євразійство, модернізація соціально-політичного статусу всіх регіонів Російської Федерації, трудова міграція, децентралізація*

Російської Федерації, реальна федералізації Росії як гарант збереження її територіальної і соціо-політичної цілісності.

Zhangozha R.N. Political or civilizational grounds of concept of the Eurasian Union. The article deals with the modern socio-political situation in the Russian Federation located in the search phase, forming the concept of public-ideologies serving consolidating idea for various regional social groups of the renewing country. One of consolidating projects is re-actualized idea of a Eurasian Union, formed at the beginning of the twentieth century Russian by historians who emigrated to Europe after the Bolshevik revolution. In contrast to the classical Eurasians, ideas of whom were essentially for the revival of Russia's imperial concept, the author refers to the Eurasians of different conceptual order - parity of the Russian Federation.

Keywords: *Eurasiansm, modernization of socio-political status of all Russian regions, labor migration, decentralization of the Russian Federation, real federalization of Russia as a guarantor of the preservation of its territorial and socio-political integrity.*

С точки зрения возникновения партикулярного понятия и самого направления исследования Евразийства в качестве геополитической теории известно, что она возникла в среде эмигрантской интеллигенции 20-х гг. XX в. как реакция на события 1917 г. и была направлена отнюдь не на оправдание большевизма как централизованной авторитарной власти, но, в первую очередь, на использование их методов сохранения территориальной целостности деформировавшейся Российской империи. Несмотря на то, что евразийцев за, якобы, симпатии к большевикам резко порицали такие научные и общественные авторитеты, как Н.А. Бердяев, И.А. Ильин и Г.П. Федотов, это течение российской культурологической и геополитической мысли внесло заметный вклад в осознание исторических судеб народов России как некоей геополитической целостности.

Видными деятелями широкого дискурса евразийства как геостратегической идеи, восходящей к отдельным высказываниям Ф.М. Достоевского и российских славянофилов, были такие известные ученые различных областей науки, как филолог и культуролог князь Н.С. Трубецкой, историк Г.В. Вернадский, географ П.Н. Савицкий, искусствовед П.П. Сувчинский, религиозный философ Г.В. Флоровский, историософ и географ Л.Н. Гумилев («последний евразиец», как он сам себя позиционировал) и другие.

Взгляды этих ученых, если рассматривать их в самом широком контексте, сводились к утверждениям о том, что Россия – не Европа и не Азия, а совершенно самобытная страна-континент Евразия с преобладанием в ней не европейского, а «азиатского» («туранского»), более органичного для нее начала. При этом Европа, включая западное славянство, представлялась евразийцам отнюдь не образцом, а опасным

для российской культуры фактором. Так, идеи представительной демократии, социализма и либерализма, по их убеждению, противопоказаны Евразии. По мнению евразийцев, они были искусственно имплементированы в Россию с европейского Запада. Российский социум уподоблялся, с их точки зрения, некой «симфонической личности», в которой православие, являясь системообразующим началом, не вступало в противоречие с другими, нехристианскими религиями и культурами, а плодотворно сосуществовало и интегрировалось с ними. В такой постановке христианство выступало не «элементом» определенной культуры, а активным «ферментом», привносимым в самые разнообразные религиозно-культурные и социальные страты (Н.Трубецкой). Подобно славянофилам, критикуя Европу и выступая против европоцентризма, евразийцы, те не менее, не грешили идеализацией бытия великороссов, хотя и считали, что европейцы, обогнав россиян в экспериментальной науке, отстают от них в идеологии и нравственности.

Базовой позицией в доктрине евразийцев было их отношение к роли государства как институту принуждения, особенно необходимого в условиях Евразии, где либерализм и слабая власть, по их убеждению, оказывались неприемлемыми для большей части населения. Переосмысливая славянофильское понятие соборности, евразийцы считали наиболее подходящей для России формой государственного устройства идеократию и этатизм. Говоря иначе, такой принцип организации общества, когда избранный народом «правлящий слой» консолидируется благодаря идее (доктрине), а жесткая авторитарна власть выступает инструментом ее реализации. Что в российских условиях репрезентуется отнюдь не большевистской версией марксизма, а традиционным православием. «Тот тип отбора, который, согласно евразийскому учению, ныне призван установиться в мире, и, в частности, в России-Евразии, – считал Н.Трубецкой, – называется идеократическим и отличается тем, что основным признаком, которым при этом отборе объединяются члены правящего слоя, является общность мировоззрения» [1].

Практическое осуществление этого принципа евразийцы объясняли, в частности, организационными успехами большевиков, цинично подменивших православие квази-марксистской версией большевизма. В качестве апологетов российской идеократической идеи адепты Евразийства представляют интерес, в первую очередь, тем, что они ставили евразийскую многонациональную общность выше каких бы то ни было внутривнутриполитических, в том числе и межнациональных и межконфессиональных, различий. Так, П.П.Сувчинский, провидчески обращаясь к гражданам будущей России, писал: «Отношение к Родине должно иметь аспект несоизмеримости со всеми внутриобщественными

отношениями; потеря этой установки ведет к гибели патриотической гордости и к утверждению беспомощно-индивидуальной гордыни и исключает возможность служения. А служить – это значит, поняв судьбу своей родины, волею творить ее < ... >. Необходимо во всей глубине пробудить историческую память России < ... >, которая за последние века стала мельчать, потеряла способность синтетически охватывать всю прошлую судьбу своей веры, культуры и государственности, перестала прошлое воскрешать в настоящем» [2].

Исходя из анализа текстов, посвященных концепции Евразийства, можно говорить о том, что она была создана представителями социально-философской и культурологической школы российских ученых-гуманитариев, оказавшихся в эмиграции, но пытающихся сохранить территориальную целостность Российской империи.

Можно по-разному относиться к мировоззренческой позиции авторов евразийской концепции, но следует отметить, что высокий интеллектуальный уровень, заданный ее идеологами (и, не в последнюю очередь, их высокий моральный авторитет в научном сообществе), обеспечил ее актуальность вплоть до наших дней.

Уже это обстоятельство побуждает современных ученых и политиков обращаться к теории Евразийства при разрешении вопроса о цивилизационной идентичности России как мультиэтнической и мультикультурной целостности. Более того, сегодня активизировались политические силы, которые, используя понятийный ряд и терминологическую лексику евразийцев, считают, что эта концепция имеет шансы стать основой национальной идеи России в ее геостратегическом развитии.

В контексте исследуемой темы следует отметить, что евразийская цивилизация на территории разрушающейся Российской империи понималась основателями евразийской концепции как совокупность народов, сосуществующих в месторазвитии Евразия и объединенных общим местоположением, историей, культурными традициями и вытекающими из них тенденциями и артефактами, хотя и различными по своему происхождению, языкам, религиям и традициям, имеющим общую типологию. Месторазвитием Евразии (Россия-Евразия) евразийцы называли территорию, совпадающую с территорией Российской Империи и ее правопреемника – СССР.

Евразийцы отмечали, что разделение этой территории на европейскую и азиатскую части по Уральскому хребту не оправдано с точки зрения единой экосистемы и, соответственно, геостратегии. И европейская зона империи – до географической границы с Азией, – и территории, расположенные в восточном и южном направлениях, относящиеся к Азии, по замечанию евразийцев, представляют собой гомогенные ландшафты, имеют подобные климатические режимы,

флору и фауну. В то же время они подчеркивали, что существуют серьезные различия между географически-климатическими режимами зоны бывшей Российской империи и Восточной и Западной Европы. До границы Российской империи – мягкие зимы и умеренное лето, мозаично-дробный ландшафт, после границы Россией – пространство резко-континентального климата: суровые зимы, знойное лето и протяженные равнинные территории.

Тесная взаимообусловленность экосистемы и этногенеза (которая в последующем была детально разработана Л.Н.Гумилевым в его исследовании «Этногенез и биосфера Земли»), макро- и микро-климатические условия, влияющие на условия и образ жизни населения, в котором развивается цивилизация, представляют собой неотъемлемую часть «симфонической» личности цивилизации, выступают фактором, определяющим основные системообразующие характеристики населения евразийского пространства.

Поскольку тундра и пустыня слабо заселены, доминантную основу народов Евразии составляют народы Леса и Степи. В своем большинстве это славянские (великороссы, украинцы, белорусы), тюркские, финно-угорские и монгольские (туранские) народы. Сосуществование в одном геополитическом и геостратегическом ареале, предполагающее тесную взаимосвязь хозяйственной, социальной и политической жизни, стало условием образования единой системы координат, некоей цивилизационной матрицей.

При всех различиях религиозных конфессий, верований и народных традиций, антропологических типов, происхождения народов Евразии, евразийцы находили и существенные сходства между ними. По их утверждению, антропологические типы евразийских народов представляются противоположными только при условии сравнения крайних представителей цепочки этих типов. К примеру, балтов и среднеазиатов. Если же сравнивать соседние типы – балтов, белорусов, украинцев, северных и южных великороссов, татар, башкир, якутов (саха), алтайцев, казахов, узбеков, то вся цепочка генотипов образует «антропологическую линейку», в которой один генотип органично и плавно «перетекает» в другой. Что же касается национальных языков этносов и суб-этносов Евразии, то и они, при всем том, что принадлежат к разным языковым семьям, имеют схожие тенденции, прежде всего, в области фонологии. В доказательство этой компаративистской версии Н. С. Трубецкой и Р. О. Якобсон разработали концепцию «языкового союза», который, в отличие от «языковой семьи», объединяет языки не по признаку происхождения, а по признаку географического соседства.

Что же касается конфессиональных различий народов Евразии, то как для православных славян, так и для тюркских мусульман

и ламаистов (бурятов, тувинцев, калмыков и монголов), свойственны тесная взаимосвязь религии с бытом, стремление строить государственную политику и жизнь не на прагматизме, а на принципах идеократии.

Исходя из разработанной на основании приведенных наблюдений признаков и характеристик «евразийской системы координат», евразийцы делали выводы: а) с точки зрения геостратегии Россия-Евразия не является ни Европой, ни Азией и не их пересечением, но особой территорией – Евразией; б) народы Евразии не делятся на европейцев-славян и азиатов-туранцев, все они, по определению, являются **евразийцами**.

«Отцы-основатели» теории евразийства много сделали для того, чтобы показать неевропейскую, евразийскую природу самого великорусского этноса вопреки официальной российской/советской историософии, которая сформировалась в эпоху правления Романовых под влиянием западнических концепций и возводит великороссов только к восточным славянам, исключая при этом их азиатскую идентичность.

Кроме европейской составляющей евразийцы указывали и на «туранские», восточные корни великороссов (выступающих на территории Евразии в качестве системообразующего супер-этноса). Евразийцы отмечали, что в жилах великороссов кроме восточно-славянской течет и тюркская, и финно-угорская, и даже монгольская кровь. Это же относится и к языку великороссов, в котором можно обнаружить обилие (очевидное и латентное) татарских заимствований [3].

Российская политическая традиция евразийцами признавалась не столько европейской, сколько восточной, азиатской. Религия великороссов – восточное христианство, православие – более мистична, иррациональна, нежели христианство западное и в этом сходна с религиями и верованиями Востока. Евразийцы считали, что великороссы должны избавиться от плена западнических идей, осознать, что они не являются европейцами и никто в Европе их таковыми и не считает, и на этом основании принять свою близость к восточным народам как объективную данность. Следовательно, – исходить из этого императива в формировании задач своего геостратегического развития.

Рассматривая периодизацию истории России, евразийцы выделяли несколько периодов. Первый – государства кочевников (с первого тысячелетия до н. э. до XIV в. н.э.), когда последовательно сменяли друг друга империи скифов, сарматов, гуннов, булгар, хазар и монгол. Правящим слоем там были кочевники, идеологией – в их понимании – язычество и шаманизм, которые они путали с неисследованной и донныне монотеистической религией – Тенгрианством.

По классификации евразийцев второй период российской истории – это эпоха великорусского доминирования в Евразии – с XIV в. по 1917 г.) – Московское царство и Петербургская империя Романовых. Московское царство для евразийцев (как и для славянофилов) – кульминация русской истории. Но если славянофилы подчеркивали православный характер Московского царства, то евразийцы – его геополитическую и государственную преемственность с Золотой Ордой. Московское царство унаследовало все те земли, которые ранее входили в состав Золотой Орды [4]. Московское государство, подобно золотоордынскому, воплощало собой модель служилого государства, где все, начиная с крестьян и кончая аристократией, служат царю (или хану) и где селекция правящего слоя осуществляется в зависимости от приверженности государствообразующей идее. Эта модель противоположна западному государству того времени с его договорными отношениями между феодалами и королем и феодалами и вассалами и значительного влияния происхождения на социальный статус человека.

Последнее обстоятельство, имплементированное в «социальное тело» российского общества, стало, по мнению евразийцев, главной причиной его раскола: дворянство стало чувствовать себя европейцами в «Азии», а простолюдины – воспринимать свою собственную аристократию как инородную и чуждую социальную надстройку. Итогом внутреннего антагонизма между двумя основными сословиями российского общества стала Октябрьская Революция, которую евразийцы понимали как стихийный ответ русского народа и других народов Евразии на насильственную европеизацию.

Октябрьская революция открыла третий, советский период истории Евразии. Она, с точки зрения евразийцев, объективно была национально-освободительной. Свергнув немецкую династию и прозападный правящий класс, более трех веков правивших Россией, большевики вырвали страну из пут западного капитала, превращавшего Россию в неясную колонию Запада. Однако в этой части своих суждений евразийцы впадали в очевидное противоречие: Октябрьский переворот в России возглавили коммуно-большевики – адепты радикальной западной идеи, не понимающие специфики России и неправильно трактующие ее геостратегический статус. Большевики восстановили территориальную целостность России как сверхдержавы, создали сильное, авторитарное, идеократическое государство вопреки своим теориям интернационализма, декларировавшего отмирание государства.

Евразийцы воспринимали как полезные находки декларативный федерализм, однопартийную систему, комсомол, Советы. Позитивным евразийцы считали и то обстоятельство, что правящий слой теперь

формировался из представителей всех народов и сословий Евразии. Однако евразийцы резко критиковали сами идеи коммунизма, считая их ложными и не применимыми по отношению к Евразии с ее культурной самостью. Они прогнозировали, что это несоответствие евразийского духа и западнической идеи неотвратимо разрушит СССР. При этом они наивно возлагали надежду на то, что Запад воспользуется дезинтеграцией евразийского пространства в своих целях, чтобы уничтожить СССР, дав тем самым импульс для возрождения Евразии, которая, вобрав все лучшее от советских институциональных реформ и вооружившись новой евразийской идеологией, возродится как государство.

Говоря о Евразии как о геостратегическом пространстве и о евразийстве как о масштабном геостратегическом и историко-культурном проекте, было бы справедливым осуществить анализ научного наследия российских исследователей П.П. Семенова-Тян-Шанского (1827-1914), Н.М. Пржевальского, В.Е.Грум-Гржимайло (1861-1921), Г.Н.Потанина (1835-1920), Н.М.Ядринцева (1842-1894), казаха Чокана Валиханова (1835-1865), якута Г.К.Ксенофонтова (1888-1938), В.В.Радлова (1837-1918), Н.И.Конрада (1891-1970), бурят Доржи Банзанова (1822-1855) и Г.Ц.Цибикова (1873-1930) и еще целого ряда блестящих исследователей Евразии как первопроходцев евразийской темы.

К сожалению, даже экспресс-анализ основных трудов этих ученых, подлинных основателей Евразийской теории как историко-культурной целостности, а не как геополитической версии «либеральной империи», выходит далеко за пределы формата настоящей статьи. Вполне естественно и то, что современная генерация евразийцев (как они себя безосновательно называют) либо не знакома с их научным наследием, либо сознательно игнорирует их по идеологическим соображениям. Между тем, комплексное исследование и реставрация идей, заложенных в трудах этих ученых, кроме собственно научной ценности, могла бы быть использована для гармонизации межэтнических, социальных и культурных отношений внутри геополитического пространства Евразии. Более того, подобного рода исследования могли бы стать мощным импульсом для подлинного возрождения Евразии как полноправного субъекта мировой цивилизации. Однако сколько-нибудь заметных тенденций исследований в этом направлении пока не замечается, а потому ограничусь некоторыми тезисами замалчиваемых официальной российской и советской наукой работ Г.Н.Потанина, касающихся его видения административного устройства Сибирского края. Отмечу при этом, что главной причиной забвения научного наследия Г.Н.Потанина был его, так называемый «автономизм» или «сибирский патриотизм»,

что, на мой взгляд, более соответствует гражданским позициям и мировоззрению ученого.

Григорий Потанин как исследователь и гражданин полагал, что оптимальная модель социально-политического и административного устройства евразийского пространства должна представлять собой горизонтальную систему самоуправления. Соответственно, политико-экономическими и историко-культурными приоритетами для местного населения должны выступать ценности, сложившиеся, выработанные местными традициями и социально-культурными реалиями, а не привнесенные директивами, а значит – и абстрактными и, в силу этого, чуждыми для системы хозяйствования, социума, культурных традиций и менталитета местного населения.

В письме своему коллеге и единомышленнику Н.М.Ядринцеву Г.Потанин писал об устройстве Сибири по образцу Швейцарской конфедерации следующее: « Я хочу <...> показать, как хорошо бывает в маленьких государствах, где все общественные деятели знают друг друга, где масса близко стоит к домашней жизни своих вождей, где и общественный деятель действует не как теоретик, часто далекий от жизни, а как участник местной жизни, где для каждого в общественных делах существует самый пронизательный контроль» [5].

Во время своего пребывания в ссылке Г.Потанин пришел к окончательному выводу, что бюрократическое сознание нивелирует местные особенности и интересы. Он начинает работу над учебником по родоноведению: сначала ребенок должен знать и полюбить свой город и село, затем – область и лишь потом страну. Для каждой области должен быть свой учебник [5].

В процессе колонизации Сибири административная политика, не имея выраженного идеологического оформления, определялась задачами включения в российское подданство сибирских народов и закрепления новых территорий за Россией. Ее основные установки отражали предшествующий опыт Московского княжества по «собираанию» земель и взаимодействию с нерусскими (финно-угорскими) и неправославными народами Урала и Поволжья. В отношении покоренных народов были также применены элементы политики Золотой Орды. При всей вариативности применительно к присоединению отдельных территорий и народов принципы административной политики в Сибири на протяжении всего времени практически не менялись. В их основе лежало сочетание сотрудничества в первую очередь с нерусскими военно-политическими элитами и жесткими административными и репрессивными мерами.

Одним из методов административного управления стало усиление административной роли родоплеменной знати. Принципы этой

политики были заложены в инструкции С. Л. Владиславича-Рагузинского (1728 г.) [6], которая была разработана для Забайкалья, но оказалась применима ко всей Сибири, развиты в указах 1730-50-х гг. и закреплены сенатской инструкцией 1763 г. секунд-майору А. Щербачеву, возглавившему т. н. Первую Ясачную комиссию [7].

С начала XVIII в. в целях достижения конфессиональной сплоченности населения Сибири и превращения аборигенов в полноценных подданных стала проводиться политика их массовой и даже насильственной христианизации. К концу XVIII в. были крещены основные сибирские народности кроме тех, кто к тому времени принял буддизм и ислам. Избегая проблем в отношениях с буддизмом и исламом и чтобы поставить обе религии под контроль, власти вынуждены были изменить отношение к ним от неприязни (в начале XVIII в.) до их легитимизации (конец XVIII в.).

Все эти и другие административные реформы привели к тому, что политика государства по отношению к коренному населению Сибири стала компромисснее. Однако она не устранила полностью негативные последствия жесткого режима времен начала колонизации. В этот период массовый характер приняло занятие переселенцами-крестьянами земель коренного населения, что не давало оснований для взаимной комплиментарности между автохтонным населением и мигрантами. Широкое распространение получили обращение «иноземцев» в холопов и торговля ими, происходящие при полном попустительстве властей [8-12].

Одним из базовых документов, регулирующих правовое поле Сибирского края, был «Устав об управлении инородцев», в котором отразилось стремление примирить консервативно-охранительный курс самодержавия в отношении коренного населения с объективной потребностью в реформах, вызванных к жизни углублявшимся процессом интеграции его в систему общероссийских социальных и экономических связей.

Устав закреплял за коренными народами их земли, определял порядок и размеры взимания налогов, регулировал торговлю с русскими купцами, распространял на аборигенов уголовное законодательство. В отношении религии этот законодательный акт придерживался толерантности, хотя «иноверческое духовенство» ставилось под контроль полиции. В целом Устав обеспечивал существование традиционного хозяйственно-экономического и социально-культурного уклада жизни, предусматривая при этом их неотвратимую ассимиляцию. В своих основных положениях Устав действовал до 1917 г. Он не привел к полному исчезновению региональных особенностей, но способствовал их заметному нивелированию.

Во 2-й половине XIX в. в административной политике России произошли качественные изменения, связанные с присоединением к России Кавказа, Казахстана, Средней Азии, Приамурья и Восточного Приморья, укрепление российских позиций в Горном Алтае, расширение колониальной экспансии на Туву и Монголию. Геополитическое расширение способствовало стабилизации положения на южных границах Российской империи, которая, благодаря этому, стала меньше опасаться иностранного влияния на своих южно-сибирских и среднеазиатских «инородцев» в их стремлении выйти из российского подданства. Это открывало возможности для более активной ассимиляции «инородцев», более откровенного наступления на их территории, потребность в которых значительно возросла с начала массового переселения в Сибирь российских крестьян. Крестьянская колонизация еще с «Сибирского взятия» рассматривалась как важнейший фактор русификации присоединяемых земель. Во 2-й половине XIX – начале XX в. она стала основой имперской геополитики, направленной на безусловную и окончательную аннексию азиатских территорий России.

В целом, в конце XVI – начале XX в. административная политика в Сибири эволюционировала от военно-колониальных методов управления к административно-территориальной системе управления по общероссийскому образцу и изменению социально-правового статуса и хозяйственно-культурного типа аборигенов, способствовала их переориентации на новые отрасли хозяйственно-экономической жизни, аккультурации и ассимиляции. Включению в правовое пространство империи и, в конечном счете, к ликвидации особого сословия «инородцев» и созданию в Сибири единого этнокультурного пространства.

Однако централизованная система управления благоприятствовала инертному бюрократическому аппарату назначенцев и временщиков, созданию более чем благоприятных условий для тотальной и безнаказанной коррупции, самоуправству чиновников-временщиков, а также появлению целого ряда проблем, которые либо не решались вовсе, либо решались в пользу чиновников, а попытки местного населения сопротивляться беспределу чиновников оборачивались для них жесточайшими репрессиями.

Сегодняшний проект Евразии приобретает для российских властей ключевое значение. Крылатая фраза вождя российской революции В.И.Ленина о том, что «верхи не могут, а низы не хотят» обретает свое второе рождение. Действительно, реализация геостратегического проекта Евразия, в основании которого лежит территория Сибири и корпус высококвалифицированных рабочих и ученых, решающих высокотехнологические задачи, будет зависеть от формирования

нового мышления российских политиков и политической воли власти. И того, как проблема цивилизованного приращения Сибири в качестве органической составляющей Российской Федерации сможет определить ее исторические перспективы.

Использованные источники и литература:

1. Трубецкой Н. К проблеме русского самосознания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.conservatism.org/seminars/.../171209023935.html.
2. Сувчинский П. Страсти и опасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.conservatism.org/seminars/.../171209023935.html.
3. Сулейменов Олжас АЗ і Я: книга добромисного читача: пер. з рос. / О. Сулейменов. – К.: Вид-во Жупанського, 2009. – 339 с.
4. Трубецкой Н. Наследие Чингисхана. // Общеславянский элемент в русской культуре. – М.: Эксмо, 2007. – С. 286-287.
5. Подшивалов Игорь Патриотизм свободной Сибири [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.syndikalist.narod.ru>.
6. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. Энциклопедия Забайкалья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ez.chita.ru/encycl/person/?id=353>.
8. Федоров М.М. Правовое положение народов Восточной Сибири (XVII – начало XIX в.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=53776>
9. Дамешек Л.М. Внутренняя политика царизма и народы Сибири XIX – начала XX века: монография / Л.М. Демешек. – Иркутск: изд-во Иркут. ун-та, 1986. – 165 с.
10. Конев А. Ю. Коренные народы Северо-Западной Сибири в административной системе Российской империи (XVIII – начало XX в.) / А.Ю. Конев. – М.: Изд-во РАН, 1995. – 217 с.
11. Каппелер А. Россия – многонациональная империя: Возникновение, история, распад: пер. с нем. / А. Капплер. – М.: Из-во Прогресс-Традиция, 2000. – 344 с.
12. Ковалышкина Е.П. «Инородческий вопрос» в Сибири: Концепции государственной политики и областническая мысль / Е.П. Ковалышкина. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2005. – 326 с.

СИНКРЕТИЧНІ ОЗНАКИ «ГІБРИДНИХ» ПІДСИСТЕМ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО АГЛОМЕРАТУ СПІЛЬНОГО ГЕОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ: САМОБУТНІСТЬ ГЕОПОЛІТИЧНОГО КОДУ «OMNES ET SINGULOS»

Теорія систем дозволяє розглядати частини «великої системи» як відносну цілісність міжнародно-планетарної системи. При цьому очевидним є те, що у світопросторі існують онтологічні розриви, які мають своєрідну й неповторну автономію. Це також пов'язано зі специфікою географічного, територіально-економічного, цивілізаційно-культурного тощо функціонування окремих частин системи, тобто певних підсистем. У реальності режим функціонування регіональних підсистем є у сукупності специфічною, міжнародною взаємодією, в основі якої лежить їх спільна як географічна, так і культурно-цивілізаційна приналежність. До цього також слід додати і урахування історичних, демократичних, національних, політико-правових та інших особливостей, а також їх ролі і місця у системах (у нашому випадку – підсистемах) міжнародних відносин.

Виходячи з симбіозу специфіки різного роду глобальних і регіональних членувань і класифікацій, а також міжнародного впливу т.з. «українського синдрому» (мається на увазі Революція Гідності та Євромайдан), сформувалась нова світосистемна кон'юнктура, що стала потребувати іншого роду дефініцій. З протилежного боку, виник примусово, силовим чином, нашвидкуруч упораний у певному провладному кабінеті Росії, новий підсистемний порядок, який обумовлює також відтворення вже іншої підсистемної конструкції з власним специфічним воєнно-політичним наповненням. В результаті відбулась також і політична матеріалізація інноваційної структурної парадигми нової регіональної підсистеми з відповідним геополітичним кодом «omnes et singulos» (разом і окремо).

Крім того, синкретичність (сполучення суперечливих, контраверсійних і навіть протилежних ознак) також обумовила появу двох різних підсистемних кластерів, які й сформували пілотний дует двох територіально найбільших держав на обширному просторі держав пострадянської формації. До того ж відсутність конкретно визначеної ідеологічної орієнтації, а також певної прогностичної альтернативи взаємного розвитку разом з мізерним хронологічним відрізком міждержавного співіснування, але вже відмінної політичної якості – власне і довершили «гібридний» характер парадоксального міждержавного утворення, що народилось в одному спільному географічному просторі. Тому партикулярно-підсистемний геополітичний регіон «omnes et singulos» слід розглядати як місце особливої локації двох «раптово» ставших

антагоністично налаштованими національно-державних утворень, що наразі знаходяться у стані «гібридної війни».

Ключові слова: *геополітичний код «omnes et singulos», «український синдром», «гібридна» підсистема, партикулярність підсистемних кластерів, нова парадигма зовнішньополітичного курсу, культурно-політичні комплекси.*

Хижняк И. А. Синкретические признаки «гибридных» подсистем российско-украинского агломерата общего географического региона: самобытность геополитического кода «omnes et singulos». Теория систем позволяет рассматривать части «великой системы» как относительную целостность международно-планетарной системы. При этом очевидным является то, что в миропространстве существуют онтологические разрывы, которые обладают своеобразной и неповторимой автономией. Это также связано со спецификой географического, территориально-экономического, цивилизационно-культурного и т.д. функционирования отдельных частей системы, то есть определенных подсистем. В реальности режим функционирования региональных подсистем является в совокупности специфическим международным взаимодействием, в основе которого лежат их совместная как географическая, так и культурно-цивилизационная принадлежность. К этому также следует добавить и учет особенностей, демократических, национальных, политико-правовых и других особенностей, а также их роли и места в системах (в нашем случае – подсистемах) международных отношений.

Исходя из симбиоза специфики различного рода глобальных и региональных членений и классификаций, а также международного влияния т.н. «украинского синдрома» (имеется в виду Революция Достоинства и Евромайдан) сформировалась новая миросистемная конъюнктура, нуждающаяся в определениях совсем иного порядка. С другой стороны, возник принудительный, силовым образом навязанный, на скорую руку спроворенный в определенном кабинете России новый подсистемный порядок. Он также обуславливает воссоздание уже иной подсистемной конструкции со специфическим, военно-политическим наполнением. В результате состоялась также и политическая материализация инновационной, структурной парадигмы новой региональной подсистемы с соответствующим геополитическим кодом «omnes et singulos» (вместе и порознь).

Кроме того, совместная синкретичность (сочетание противоречивых, далеко неоднозначных и даже противоположных признаков) также обусловила появление двух различных подсистемных кластеров, которые собственно и сформировали пилотный дуэт территориально наиболее крупных держав на обширном постсоветском пространстве. Поэтому партикулярно-подсистемный геополитический регион «omnes et singulos» следует рассматривать как место совместной локации обоих «внезапно» ставших антагонистически настроенными национально-государственных образований и находящихся к тому же в состоянии «гибридной войны»

Ключевые слова: *геополитический код «omnes et singulos», «украинский синдром», «гибридная» подсистема, партикулярность подсистемных кластеров, новая парадигма внешнеполитического курса, культурно-политические комплексы.*

Khyzhnyak I.A. Subsystemic units' syncretic and hybrid assertion to a reciprocally regional Russian and Ukrainian geographical agglomerate: «omnes et singulos» hinge on geopolitical code distinctions. A theory of systems affirms considering certain definite parts of «the great system» as a relative integrity of the existing essential interplanetary world system. At the same time the mere evidence of the world milieu existence confirms presence of ontological ruptures that have original and unique distinctions. It is also fairly connected with geographical, territorial, economical as well as culturally-civilized etc. performance of separate parts within a main-stream system i.e. certain definite subsystems. In reality a regime of regional subsystems' functioning means a combined specific international joint activity which is based on their common geographical and culturally-civilized affiliation. In addition it should be also accounted for historical, democratic, national, political, juridical and other peculiarities as well as their role and place within the systems (in our case subsystems) of international relations.

Surveying the specific symbiosis of various types of global and regional divisions and classifications alongside with an international impact of this so-called «the Ukrainian syndrome» (here means the Dignity Revolution in the Euromaidan), a new world-wide conjuncture that needs some concluding definitions has been established. On the other side there has been elaborated by quick hand-made and force converted to use, in a definite cabinet in Moscow, a new subsystemic structure with a world-wide effect on international order and fraught with a new specific political and military content. As a result an innovational regional and political paradigm there has been chanced to occur with a determinate «omnes et singulos» geopolitical code.

Besides their reciprocally given and received syncretism (a union of different or opposing principles and practices) has also provided emergence of the two different subsystemic clusters. The latters have formed a duet of the two most territorially abundant states on the vast landscape of the post-Soviet countries. With adding to all mentioned above the evident absence of ideological behavior together with prognostic alternative of common development and a short term of chronological duration have clearly accomplished a hybrid and paradoxical character of newly appeared interstate formation. It also denotes a birth of a new correlative «omnes et singulos» geopolitical area. That's why such an important and determiningly declared geopolitical formation should be reflected upon as geographical placing of the two closely bordered and unexpectedly started to be hostile national entities that currently are in a state of «hybrid war».

Keywords: *«omnes et singulos» geopolitical code, «the Ukrainian syndrome», «hybrid» subsystem, particularity of subsystemic clusters, new paradigm of foreign policy course, culturally-political complex.*

1. Системні властивості регіональної автономії

Постановка проблеми. З огляду на те, що предмет дослідження, який поданий у презентованій публікації, являє собою першу спробу встановити системні зв'язки між елементами нового геополітичного простору, що виник у лютому 2014 р. й містить в собі властиву їм єдність і цілісність, активних досліджень у вказаній царині до цього ще не проводилось. Тому визначений концептуально-методологічний

підхід до дослідження представленої студії вперше виноситься на розсуд наукового загалу для теоретичного дискурсу.

Звідси випливає *мета* даної публікації, що спрямована на визначення ролі й місця цієї парадигми у процесі сучасного протистояння глобальних полюсів сили.

Вирішення проблеми. В теорію систем закладена можливість розглядати частини «великої системи» в якості окремих підсистем, що очевидно є логічним продовженням існуючої думки про *відносну* цілісність міжнародної планетарної системи. При цьому, визнаним є те, що у глобальному світопросторі існують неминучі онтологічні розриви, які обумовлені наявністю певних міжнародних взаємодій, що фактично *не вписуються* в неї і, навіть, мають своєрідну, неповторну автономію. Очевидними є також і частковості у вигляді закономірностей, що пов'язані зі специфікою (насамперед, географічного, територіально-економічного, цивілізаційно-культурного і етно-психологічного) функціонування окремих частин системи, тобто цих самих підсистем. У реальності вказані вузькі (часткові) закономірності відтворюють *режим* функціонування регіональних і субрегіональних підсистем (субрегіонів) в якості *результативної сукупності специфічних міжнародних взаємодій, в основі яких лежить спільна географічна та культурно-цивілізаційна приналежність*.

Зазначені поняття слід також продуктивно використовувати й відповідно розуміти як сумативність явищ міжнародного життя, що відбуваються у певних територіально-часових координатах і об'єднуються загальною логікою та певною локацією їх існування. До цього ще слід також додати і урахування історичних, демократичних, національних, релігійних, екологічних, політико-правових, природно-ресурсних особливостей, а також їх місця й ролі у міжнародному поділі праці і системах (у нашому випадку – підсистемах) міжнародних відносин.

2. Конструкція нової реальності в парадигмі культурно-географічної агломерації

Саме ж поняття «субрегіон» може бути віднесене до *умовного* розчленування світу на регіональні підсистеми й регіони, що виходять із *широкого* розуміння останнього як географічного макрорегіону: Європу, Азію, Африку тощо; мезорегіону (середні регіони): Північну, Південну Америку, Південно-східну Азію тощо; а також регіони (субрегіони): Східну, Центральну, Південну або Західну Європу тощо. Хоча вони існують і в дещо іншому членуванні й різних класифікаціях. У склад регіону Європи може бути також включена і різна кількість країн. Не вдаючись в інші деталі, саме таке розуміння поняття «регіон» власне і передбачає ключове його сприйняття як значної території, що охоплює головні підрозділи континентів або як їх цілісні частини.

Крім того, виділяються ще й історико-культурні регіони, такі як: китайський, корейський, в'єтнамський (В'єтнам, Лаос, Камбоджа), індоіранський (Індія, Непал, Бутан, Шрі-Ланка), арабський (що складається із сімнадцяти країн) тощо. Існує ж за цією класифікацією і російський (Росія, Україна, Білорусія або, в іншій інтерпретації – дванадцять країн СНД). Існують також культурно-релігійні макрорегіони або цивілізаційні комплекси: індістський, мусульманський, тихоокеанський, православний тощо. Згідно цієї класифікації регіон як певна, визначена частина характеризується спільністю історичного розвитку території, географічного положення (значною мірою), природних і трудових ресурсів, спеціалізації господарства (але меншим чином).

Зрозуміло, що існують й інші культурно-географічні агломерації держав, що можуть бути створені за принципом або економічної кооперації та спільної безпеки, або побудовані на базі підібраних «скреп» (дуже модний термін у сучасній політичній лексиці Росії), які там наразі «консолідуються» або вірніше «залагоджуються», із залученням силового або примусового виміру, історичних конфліктів, спірних проблем, традиційної ворожнечі, тобто правомірного поділу світу на геоекономічний та *геополітичний регіони*.

У нашому ж випадку поява саме «*українського синдрому*» якраз власне і підпадає під останнє (*геополітичне*) визначення регіон. Проте з огляду на ситуативний розвиток подій після *Революції Гідності*, нова *світосистемна політична кон'юнктура*, що виникла, вже стала вимагати внесення відповідних поправок у вигляді спроби пошуку з іншим *політичним підтекстом*, по-новому осмислених дефініцій, а саме – примусово силовим порядком «мобілізований», без опцій геополітичного вибору *простір* або вірніше – сурогатна, нашвидкуруч упорана (у певному провладному кабінеті Росії) *регіональна підсистема*.

Незалежно від того, чи являються система (або підсистема) природними, стохастичними або штучними, тобто такими, що є запланованими, або об'єктивно існуючими як підсистема чогось, вони фактично відображають певну *об'єктивну дійсність*. Іншими словами, кожна функціонуюча система (підсистема) має свої певні специфічні ознаки, носіями яких є *існуюча реальність*. Саме на них ми й зупинимось більш детально. Адже вони фактично грають визначальну роль у нашій студії.

Справа в тому, що у випадку з Росією чи Україною історичний розвиток подій пішов по шляхах, передбачити які було дуже важко й навіть, певно, неможливо. А *новою реальністю*, що виникла у стосунках між двома, бувшими до цього «братніми», народами, стала політично створена інтрига у вигляді авторитарного впровадження в

існуючу реальність бачення не стільки *«можливого»*, скільки надто вже *«бажаного»* цілком певною особою, що приймала ключове рішення в Москві.

3. Самобутні якості інноваційної підсистемності

Власне вказана сюжетна «затравка» й дала потужний імпульс для створення *іншої системної якості* взаємовідносин між середовищем і *новою парадигмою зовнішньополітичного курсу*, спрацьованого буквально «ударними темпами» і з воістину блискавичною швидкістю. А *весь термін* зміни зовнішньополітичного переформатування й відповідного інформаційного перезавантаження не «дотяг» навіть і до місячного строку. Тривалість у 24 календарних дня з 26 лютого (дня захоплення Верховної Ради Криму) по 18 березня 2014 р. (офіційного проголошення очільником Кремля Криму «російським») – свідчив про надто вже стрімку й рішучу налаштованість Москви на якомога швидшу легітимізацію на міжнародному рівні свого наступально-агресивного ентузіазму. Хоча саме це, як показав наступний розвиток подій, і породило *досі невирішене* протиріччя між *«бажаним»* і *«реальним»*

Разом з цим політичний «інжиніринг» аврально створеного в режимі «бліцкригу» *інноваційного і геополітично обумовленого регіонального формування* став набувати чітких системних рис: *спроба трансформувати на власний манер міжнародно-політичний порядок почала відбуватись* насамперед на внутрішньокраїнному рівні Росії і супроводжувалась цілеспрямованими зусиллями надати силовим нововведенням якомога більш вражаючого й переконливого вигляду. Правда, механізми, за допомогою яких це відбувалось, виявились не такими дієвими, що їх вважали у «першопристольній» (повторний варіант російської агресії проти Грузії в 2008 р. на цей раз набув ефекту зворотної оберненості – світова спільнота просто не сприйняла черговий спланований сплеск національного егоїзму та експансіоністської агресивності Росії). А ключовим чинником, що вже надалі обумовлював очевидне системне ускладнення нового міжнародного-політичного ландшафту, стало подальше розгортання військової експансії Росії на Сході України в Донецькій та Луганській областях. Таким чином, згідно параметрів вже почавшого функціонувати окремого складника підсистемного порядку й визначеного нами як *«Великий» російський інформаційний дивертизмент*», базовою функціональною установкою останнього стало *інформаційне забезпечення і обґрунтування фіксованого пріоритету застосування воєнної сили для підвищення міжнародного статусу «золотоверхой»*. Крім того, очевидна недостача інших стратегічних ресурсів (за винятком вугільно-водневих газу та нафти) змусила російський істеблішмент розглядати воєнну силу як таку, що

має *першоступеневе* значення. На цьому фоні в системному плані вже почала спостерігатись і відповідна переоцінка використання фактору сили. При цьому *рівень* його *можливого* і *вельми бажаного* для *Москви* застосування *одержав* очевидне *відтворення* як по більш широкому регіональному ареалу, так і по глобальному спектру завдань, що мали нагальну *необхідність політичного вирішення*.

Це спричинило потребу у формуванні міжнародної «адженди» (порядку денного), за допомогою якого можна б було створити найбільш сприятливий режим реалізації алгоритму глобального розвитку у вигідний для Кремля спосіб. А у «меню» підбору механізмів, які найбільш вдало відповідають *політичним потребам* інноваційного підсистемного утворення, визначеного нами як *базової «кремлівської» підсистемної одиниці «Євразійсько-імперський гамбіт»*, ключове місце стало посідати явище *партикуляризації* (хоча це поняття у нашому дослідженні ми будемо подавати у більш широкому діапазоні застосування). І в цьому як в окремому, *самостійному* системному складнику чітко проглядаються на всіх стадіях як попереднього радянського, так і особливо пострадянського *розвитку*, і в Росії й певним чином в Україні, *експліцитні* його системні роль і місце. Це відбувається через те, що подібний *розвиток* в обох країнах є *партикулярним* внаслідок його *специфічних національно-культурних*, а головне – *кардинально різних політико-цивільних конфігурацій*, орієнтованих виключно на *відмінні й діаметрально протилежні вектори* соціально-економічного, а також політичного *тяжіння*. *Відсутність* конкретно визначеної ідеологічної орієнтації найбільш чітко проявилась в період пострадянських трансформацій і практично виключила можливість появи (*принаймні на сучасний момент*) адекватної їй заміни у вигляді її *нової ідейної альтернативи*. І це виявилось обопільною рисою обох країн. А *об'єднуючою якістю системної партикулярності* в них стали: фактично безальтернативне панування особистих та родинних зв'язків в економічно-фінансовій сфері, що обумовило імплементацію спільної *олігархічної та патронажно-клієнтельної системи* управління державою. Крім того, постійне протистояння між тими акторами, які перманентно конкурують між собою за доступ до першої посадової особи країни (в Росії до цього залучені ще й впливові групи «чекістського походження»), неодмінна жорстка конкуренція за постійний контроль над фінансовими потоками між сімейними кланами та промислово-фінансовими угрупованнями – у підсумку спричинило невпинну тенденцію до розширення монополізації і власного впливу над розвитком економічної та фінансової сфери. І власне тут *особистий, партикулярний інтерес* очевидно *переважає над піклуванням*, в цілому, як по відношенню до суспільства, класу, окремої

соціальної верстви, так і до певної, окремої вітальної сфери соціуму на кшталт освіти, охорони здоров'я або пенсійного забезпечення.

В якості невід'ємного системного суб'єкту як *внутрішньо*, так і *зовнішньополітичних процесів* в обох країнах *партикуляризація* стає не тільки провідною системною складовою, а й помітно висувається на пріоритетний, визначальний рівень впливу на економічний, політичний і соціокультурний розвиток.

І це відбувається також у вигляді мотивації до настійного пошуку визначальних інструментів селекційного вибору при прийнятті ключових політичних рішень. Крім того, вказана обумовленість первісно продиктована власне *самою її природою*, що насамперед *підкреслюється її неодмінною потребою постійного обслуговування партикулярного інтересу правлячого політичного класу*.

Партикуляризація також знайшла *власний системний прояв* і в появі особливих *партикулярних рис* формування незвичних (принаймні з точки зору попередньої історії) субрегіональних підсистемних утворень. А це дає всі підстави розглядати обидва як *російський*, так і *український* субрегіони культурно-географічної агломерації, що *різнополярно у політичному плані відособились і фактично після подій Революції Гідності, зараз самоідентифікуються* тепер як вже окремі субрегіональні підсистемні одиниці, які мають *специфічний партикулярний інтерес* відносно *власного* шляху стратегічного розвитку.

4. Морфологія субстрату «гібридності»

З огляду на зовсім *мізерний хронологічний відрізок часу* з моменту їх появи (десь в межах 25-ти рр.) обидва інноваційні субрегіональні підсистемні утворення, тим не менше, вже мають певний прояв *спільних штрихів кардинальних внутрішніх відмінностей*. Стосується це в першу чергу їх обоюдної *синкретичності* (тобто сполучення *суперечливих, контраверсійних і навіть протилежних ознак*). А це вже дозволяє небезпідставно ставити питання про відповідно *«гібридний»* і навіть первісно *незавершений їх характер*. Правда, сама *«гібридність»* як термін з точки зору вираженого викладу подій і фактів минулого, так і ще відомого як феномена «історичний субстрат» (тобто набору певних випадків, що виступали в якості загальної, єдиної основи для *різноманітних конкретно-історичних явищ*), зовсім не була чимось незвичайним або навіть унікальним. Тільки протягом ХХ ст. подій такого порядку можна було нарахувати безліч. Скажімо, з точки зору економіки така колишня країна «соціалістичного табору», як Югославія, протягом кількох десятків років містила в собі незвичну для тих часів т.з. «змішану модель» виробничих відносин – як капіталістичну, так і соціалістичну [1]. Або події кануну історично відомої «карибської кризи» 1962 р., які до речі мали детальну

дескрипцію ще в радянській історіографії. Адже саме тоді представнику СРСР в ООН В.Зоріну майже вдалося переконати членів Радбезу, що аерофотознімки з американського літака-розвідника У-2 – це просто пропагандистська фальшивка [2]. І тільки дещо пізніше вимушені «одкровення» відносно дійсної присутності радянських ракет на Кубі «прем'єра Микити Хрущова» відкрили неспотворену правду того, що відбувалось в той період.

Тобто, наявність подібних «історичних оксиморонів» – очевидно, явище зовсім не нове. Проте термін «гібридний», що став зараз вживатись надто часто, головним чином поряд з поняттям «війна», наразі все ще не має (наскільки відомо автору цієї студії) чіткого, комплексного, міждисциплінарного визначення. А сам факт його сучасного вживання, крім вже вказаного *ситуативного і інерційного підґрунтя*, почав одержувати більш *широкий семантичний ряд* для свого *адекватного сприйняття* завдяки появі цілого ряду нових чинників. З одного боку, вони стали обумовлені виникненням альтернативних (для періоду 90-х рр. XX ст.) рефлексивістських теорій конструктивізму й постмодернізму, що надавали їм *дещо іншу семантику*. А з іншого – сам факт *об'єктивного розвитку історичних процесів* і появи *явищ* вже зовсім іншої породи, значним чином розширив рамки власне *семантичного застосування* поняття «гібридний», про що більш детально піде мова далі саме у презентованій студії¹.

Продовжуючи ж наразі тезу відносно *партикулярності*, тут слід також звернути увагу на *певну немаловажну деталь* – розуміючи факт об'єктивної переваги Росії у більшості базових вимірів по відношенню до України, все ж *очевидною є постійна партикулярна присутність історично обумовленої імперської великодержавності* першої по відношенню до неї як до *периферії*, а також *звичне, традиційне сприйняття її* виключно як *колоніальної «окраїни»*.

5. Підсистемна типологія геополітичних відмінностей

Тим не менше, обидва культурно-географічні утворення одержали й особливу *партикулярну класифікаційну структуру* у вигляді *регіональних кластерів*, які, до речі, мають діаметрально різну змістову наповненість. *Російський* агломераційний сегмент на фоні впровадження базового «*кремлівського*» підсистемного складника «*Євразійсько-імперського гамбіту*» відповідно поділений на два *окремих кластера* з відмінним функціональним навантаженням – один з них передбачений для операцій виключно «*на експорт*» і визначений

¹ Це поняття слід також розуміти як «потомство від схрещення рослин, тварин». Запозичено з лат. мови в XIX ст. Лат. *hibrida* «помісь» походить від грец. *Hybris* – «зухвалість, грубість», «непоборканість, невтриманість», «кровозмішаність (порів. з лат. *hibrida* – «гібрид» та «син або дочка римлянина і неримлянки»).

нами як *«Великий» російський інформаційний дивертисмент*». Інший, згідно з цільовою установкою, спрямований на *«внутрішні потреби»* й має відмінну конотацію, позначену як *«Кремлівський вимір допуску на перпетуальну авторитарність»*. Тут необхідно уточнити – обидва кластери мають не стільки суто субрегіонально-географічне окреслення, скільки розуміються як особлива *«гібридна»* підсистемна організація спеціалізованих елементів, об'єднаних в єдине ціле для вирішення конкретних завдань, а також виконання певних *партикулярних функцій*.

Відповідно *український набір кластерів підсистемної партикулярності* також набув вигляду дуету культурно-політичних комплексів зі специфікою *власного, національного внутрішнього контенту*. Маючи спільне походження, обидва українських утворення також відзначаються певною диференційованістю. Навіть при схожому методологічному оформленні, у вигляді вперше запропонованої нами у науковий обіг категорії *«Держави всупереч»*[3-5], *партикулярність* обох підсистемних кластерів українського походження також позначена невизначеним (*інкоргерентним*) і суперечливим *«гібридним»* характером їх функціонування. Перший кластер має назву *«Гібридний акорд неопатримоніальної демократії по-українськи»* (зміст назви буде уточнено пізніше, а поки лексичне навантаження слова «акорд», має конотацію або «співпадіння погоджених думок» або «міжнародний договір»). Тому конкретне його значення інтерпретується згідно контексту й стосується сфери *внутрішньої* політики, а також наряду відноситься до забезпечення *внутрішнього суверенітету* країни. Інший спеціалізований сегмент *«гібридної» партикулярності* належить до *сфери виходу на міжнародну арену* і характер його діяльності співзвучний власне з його відповідною назвою *«Заморсько-пошуковий бенефіс»*. Останній ще не набув остаточних системних рис і поки знаходиться в процесі свого подальшого ставлення.

Отже, *«гібридна» партикулярність* обох підсистемних складових спільної культурно-географічної агломерації має кардинально відмінну політико-системну диференційованість, і вони являють собою конче незручний для Європи другої декади ХХІ ст. приклад існування двох вороже настроєних державних формувань в межах єдиного *геополітичного регіону*.

І відповідно, виходячи з ситуації, що була *штучно створена однією зі сторін*, сьогодні можна говорити про більш розширене розуміння самого поняття *«геополітичного субрегіону»* не тільки як виключно окремої компактної території зі спільними проблемами й глибоким історичним етно-національним корінням. Його слід також розглядати і як місце спільної локації двох, «раптово» ставших *антагоністично* налаштованими національно-державних утворень, що знаходяться у

стані «гібридної війни» (*партикулярно-підсистемний геополітичний регіон*).

Натомість, тепер дещо відмінна площина *системно нового* регіонального утворення і вже в іншій, доповнюючій інтерпретації, відтворює не стільки існуючу географічну безпосередню близькість по кордонах, скільки *повну* суспільно-політичну й підсистемну *протилежність* (обох відповідних національних, культурно-історичних комплексів). А попередньо вказана підсистемна *протилежність* є, до того ж, густо замішана ще і на російській військовій агресії. Тому у стислому форматі наявний підсистемний простір можна також характеризувати у більш *раціональному* вигляді як *геополітичний код «отпес et singulos» (разом і окремо)*.

Специфіка ж свідомо створеної і штучно простимульованої з Росії *геополітичної ситуації*, навіть незважаючи на (як вже згадувалось) *незначний історичний проміжок часу*, вже має певну фактологічну базу й дозволяє зробити низку попередніх системних висновків, які мають очевидно *неоднозначну коннотацію* й подальше, принаймні поки, цілком *контраверсійне продовження*.

Використані джерела та література:

1. Центральнo-Восточная Европа во второй половине XX века. В 3-х т. – М.: Наука, 2000. – Т 1. Становление «реального социализма» (1945-1965). – 2000. – С.475-484.
2. Громыко А.А. 1036 дней президента Кеннеди / А.А. Громыко – М.: Политиздат, 1968. – 279 с.
3. Хижняк І. Держава всупереч: імперативи забезпечення державного суверенітету України доби Незалежності / І. Хижняк // Сучасна українська політика. – Спецвипуск: Політична наука в Україні: стан і перспективи розвитку. – К.: Видавництво «Центр соціальних комунікацій», 2013. – С. 332-343.
4. Хижняк І. Україна: держава всупереч (складові національної безпеки) / І. Хижняк // Vivat Ukraina! Двадцять років потому. Осмислення / Упоряд. В.І. Севаст'янов. – К.: «ТОВ СІК ГРУП Україна», 2015. – С. 408-419.
5. Другий етап «Держави всупереч»: уроки Євромайдану vs реалій об'єктивних історичних обставин // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2014. – Вип.84(№5). – С. 502-506.

ПРОЦЕСИ ДЕМОДЕРНІЗАЦІЇ В КРАЇНАХ ЗАХОДУ

В статті проаналізовані основні причини сучасних процесів демодернізації в країнах Заходу, тобто, – втрати ними вже досягнутих позицій в галузі модернізації. Серед таких процесів найважливішими є якісні зміни в характері соціально-економічної системи сучасного західного капіталізму, а також якісні зміни в демографічних характеристиках західних країн внаслідок міжнародної міграції. Проаналізовані причини таких змін та сформульовані основні принципи соціально-економічної політики, які б могли бути використані при підготовці програм реформ, необхідних для успішної модернізації пострадянських країн.

Ключові слова: демодернізація, деіндустріалізація, міграція, безробіття, фінансово-економічна криза, фінансіалізація, стагнація, державний капіталізм, державне регулювання економіки, соціальна держава.

Фомин С.С. Процессы демодернизации в странах Запада. В статье проанализированы основные причины современных процессов демодернизации в странах Запада, то есть, – утраты ими уже достигнутых позиций в области модернизации. Среди таких процессов наиболее важными являются качественные изменения в характере социально-экономической системы современного западного капитализма, а также качественные изменения в демографических характеристиках западных стран вследствие международной миграции. Проанализированы причины таких изменений и сформулированы основные принципы социально-экономической политики, которые могли бы быть использованы при подготовке программ реформ, необходимых для успешной модернизации постсоветских стран.

Ключевые слова: демодернизация, деиндустриализация, миграция, безработица, финансово-экономический кризис, фінансіалізація, стагнація, государственный капитализм, государственное регулирование экономики, социальное государство.

Fomin S.S. Processes of demodernization in Western countries. The article analyses the main causes of the present processes of demodernization in the Western countries, i.e., their loss of the previously achieved positions in the sphere of modernization. Among such processes the qualitative changes in the character of socio-economic system of modern Western capitalism as well as the qualitative changes in demographic characteristics of the Western countries as a result of international migration are the most important ones. The main causes of such changes were analysed and the main principles of socio-economic policy were

formulated for possible use in elaboration of reform programmes needed for successful modernization of the post-Soviet countries.

Keywords: *demodernization, deindustrialization, migration, unemployment, financial and economic crisis, financialization, stagnation, state capitalism, state regulation of economy, social state.*

США та провідні країни Західної Європи були піонерами в справі модернізації. Вони раніше, ніж будь-які інші країни світу, створили розвинену, соціально орієнтовану ринкову економіку й демократичну політичну систему. Проте на сучасному етапі розвитку цих держав можна спостерігати виникнення низки проблем, які в цілому можна охарактеризувати як процеси демодернізації, тобто процеси, які негативно впливають на стан економічного й суспільного розвитку цих країн, і мають своїм наслідком відхід від вже досягнутих позицій в галузі модернізації. Серед таких проблем найважливішими є якісні зміни в характері соціально-економічної системи сучасного західного капіталізму, а також – якісні зміни в демографічних характеристиках західних країн внаслідок міжнародної міграції. *Мета* статті полягає в тому, щоб проаналізувати причини таких змін та, враховуючи негативний західний досвід, сформулювати основні принципи соціально-економічної політики, які б могли бути використані при підготовці програм реформ, необхідних для успішної модернізації пострадянських країн.

Модернізаційні процеси в західних країнах і, зокрема, в країнах Західної Європи, є предметом вивчення багатьох дослідників. В своєму аналізі автор спирався на роботи таких західних авторів, як Н.Брак, Б.Галгоші, Я.Лешке, Ф.Магдофф, Н.Стартін, Дж.Фостер. Крім того, були проаналізовані праці таких російських дослідників, як Г.І.Вайнштейн, І.С.Семененко. Названі автори висувають різні підходи щодо економічних реформ, необхідних для усунення вад сучасного західного капіталізму, проте вони єдині в негативній оцінці тих міграційних процесів, які зараз відбуваються в країнах Західної Європи.

Одним із проявів демодернізації західних країн є деіндустріалізація, головною причиною якої є міграція західного приватного капіталу в країни з більш дешевою робочою силою, переведення туди цілих галузей виробництва (насамперед «брудних» і трудомістких підприємств). В результаті в західних країнах було закрито багато заводів і фабрик, зросло безробіття, збільшилась кількість бідних людей, сформувався великий прошарок безробітних, які живуть на кошти соціальної допомоги й не можуть знайти ніякої роботи, оскільки високотехнологічні галузі, які залишилися в західних країнах, не потребують великої кількості працівників. До того ж більша частина цих безробітних просто не може працювати у високотехнологічних

галузях через низький рівень кваліфікації й освіти. Значна їх частина – це мігранти або діти й нащадки мігрантів з країн «третього світу». Таким чином відбулася десоціалізація і демодернізація значної частини населення західних країн.

Деіндустріалізація призводить до хронічної стагнації у реальному секторі економіки, для якого, в кращому випадку, притаманні дуже низькі темпи зростання. Серед інших причин такої стагнації слід вказати на зменшення сукупного споживчого попиту в результаті зниження доходів широких кіл населення, зокрема, доходів безробітних, а також зростання ролі монополій та олігополій (як форм організації діяльності провідних транснаціональних корпорацій) в західних економіках, що зменшує значення конкуренції та негативно впливає на стимули для інвестування в реальний сектор. Деякі західні економісти вважають, що стагнація – це не тимчасове явище, а вже фактично «нормальний стан» реального сектору в західних країнах, а періоди його зростання – це скоріше «виключення з правила» [1, р.2].

В той же час фінансовий сектор не відчуває браку інвестицій, внаслідок чого його питома вага в ВВП західних країн значно перевищує питому вагу виробничого, реального сектору. В сучасних умовах фінансовий сектор в західних країнах перетворився в щось подібне на гігантське казіно всесвітнього масштабу, для якого спекулятивні операції та створення фінансових пірамід є головним напрямком функціонування. Фінансова піраміда створюється, як правило, навколо якогось конкретного напрямку діяльності в реальному секторі. В 2000 р. це була так звана «нова економіка» (комп'ютерне виробництво, інформатика), в 2007-2008 рр. – житлове будівництво. Основою будь-якої фінансової піраміди, або фінансового «пузиря», є широке застосування різних форм кредитування. Так, наприклад, в кризі 2008-2009 рр. «фатальну» роль зіграло іпотечне кредитування в США. Криза поглиблювалася ще й тим, що американські іпотечні банки та установи, що видавали кредити, провели так звану «секьюритизацію іпотечних боргів», тобто під забезпечення цими боргами випускали цінні папери (облігації, різні фінансові деривативи), які продавали фізичним та юридичним особам, повертаючи собі таким чином (принаймні, частково) вартість виданих іпотечних кредитів і перекладаючи право отримання грошей за кредит на інших юридичних та фізичних осіб. В свою чергу ті юридичні особи, які покупали у іпотечних банків цінні папери, випущені під забезпечення їх вартості іпотечними боргами, також випускали та розміщували на фінансовому ринку свої цінні папери, вартість яких гарантувалася вартістю цих самих боргів. Таким чином, в США під іпотечні закладні емітувалися пакети іпотечних облігацій, а на їх основі – облігації інших фінансових організацій, які, в свою чергу, використовувалися в якості забезпечення

кредитів, отриманих іншими фінансовими інститутами, і т. д. В результаті кожний готівковий долар був пов'язаний з великою кількістю одночасних кредитних трансакцій. Тобто, мало місце розбавлення доларової маси за рахунок емісії великої кількості нових фінансових інструментів (зокрема, деривативів). Такі фінансові операції мають характер фінансової піраміди, або фінансового «пузиря», який рано чи пізно лусне, що кінець-кінцем і сталося. Оскільки серед боржників виявилась велика кількість людей, які після підвищення ставок іпотечного кредитування не змогли розрахуватися по отриманих кредитах, а також внаслідок загального падіння вартості житла в скрутне становище попали усі кредитори, тобто, банки, інші юридичні та фізичні особи, які придбали «цінні» папери, цінність яких гарантувалася загальною вартістю виданих іпотечних кредитів (тобто вартістю, яка залежала від потенційної можливості боржників повернути чи не повернути такі кредити). Створився цілий ланцюг боржників, включаючи найбільш відомі та респектабельні американські банки, фонди та інші фінансові установи, які не змогли виконати свої фінансові зобов'язання перед партнерами та клієнтами. Із фінансового сектору ланцюгова реакція банкрутств перекинулася на підприємства реального сектору, які були чи то клієнтами збанкрутілих банкових установ, чи то тримали значну частину своїх резервів в цінних паперах, пов'язаних з іпотечним кредитуванням.

Згодом криза перекинулася й на інші країни, призвівши до суттєвого погіршення економічного становища в усіх країнах світу, включаючи країни Євросоюзу, нові індустріальні країни, пострадянські країни та країни «третього світу». Це, зокрема, проявилось в падінні рівня виробництва, експорту та імпорту, зростанні кількості банкрутств, рівня інфляції, дефіцитів платіжних та зовнішньоторговельних балансів, внутрішньої та зовнішньої заборгованості держав, безробіття, зниженні рівня споживання і взагалі – рівня життя. Крім того, світова фінансово-економічна криза поглиблювалася такими факторами, як безмежна емісія нічим не забезпеченого американського долару, його фактична монополія в більшості міжнародних розрахунків, колосальна зовнішня та внутрішня заборгованість США, їх величезний дефіцит платіжного балансу. Слід враховувати той факт, що ВВП США складається переважно з послуг, що означає, що реальних (тобто тих, що базуються на виробництві) активів для ліквідації величезної зовнішньої та внутрішньої заборгованості країни немає. Необхідно вдаватися або до нових боргів, збільшуючи заборгованість США, або використовувати ресурси інших країн (особливо тих, чії грошові одиниці міцно прив'язані до долару), збільшуючи, зокрема, доларову емісію. Таким чином «фінансіалізація» (тобто, домінування фінансового сектору у ВВП) економіки США та інших західних країн і утримання долларом

статусу основної світової резервної валюти містять в собі потенційну можливість виникнення нових фінансових «пузирів» [1, р.9]. Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. і загострення кризових явищ в західних країнах в наші дні (зокрема, криза в єврозоні) показали, що неоліберальна економічна політика, яка пропагує дерегуляцію економіки, вільний рух капіталів, зменшення ролі держави в економіці, скасування усіх перешкод на шляху «вільного розвитку ринкових сил» довела свою неспроможність приборкати руйнівні наслідки такого «розвитку».

Що стосується кризових явищ в межах Євросоюзу, то вони викликані не тільки системними вадами, притаманними сучасному західному капіталізму, але й вадами самого Євросоюзу як організації, що намагається об'єднати в своїх лавах країни, які різко відрізняються за рівнем економічного, технологічного й культурно-цивілізаційного розвитку. Євросоюз був найбільш ефективним, коли в нього входили лише розвинені західноєвропейські країни. Включення до нього відносно відсталих країн Південної Європи було першим кроком на шляху зниження ефективності ЄС. Подальші раунди розширення за рахунок відсталих країн Східної Європи лише посилили тенденцію до втрати керованості та економічної ефективності Євросоюзу.

Процес переведення значної частини виробництва в країни з дешевою робочою силою, бігство капіталів із західних країн в різні офшори призвели до різкого скорочення податків, що їх сплачує бізнес, що в свою чергу зменшує ресурси для проведення соціально-орієнтованої політики. Західні держави вже нездатні нести її тягар. Таким чином західний капіталізм поступово втрачає свій соціально-орієнтований характер. Скорочення фінансування соціальних програм, зниження розмірів соціальної допомоги й допомоги по безробіттю спостерігається в більшості західних країн. Зростає різниця в доходах між багатими та бідними [2, р.9-11].

Криза в галузі соціальної політики підсилюється проблемами, які виникають внаслідок міграції з менш розвинених до більш розвинених західних країн. На певному етапі така міграція давала позитивні економічні результати, особливо міграція висококваліфікованої робочої сили. Західні країни заощаджують у такий спосіб кошти на підготовку фахівців і одержують від іммігрантів величезну економічну віддачу (оскільки їх праця оплачується нижче праці громадян приймаючої країни). В результаті такого «відтіку мізків» завдається величезного економічного, інтелектуального збитку країнам, звідки прибули висококваліфіковані фахівці. Проте за сучасних умов кризових явищ в економіці західних країн трудовим мігрантам, навіть висококваліфікованим, все складніше знайти роботу за фахом. Так, наприклад, трудові мігранти з числа громадян східноєвропейських

країн-нових членів Євросоюзу, які мають високий рівень освіти й кваліфікації і які виїхали в пошуках роботи до західноєвропейських країн, дуже часто використовуються для виконання робіт, для яких не потрібна ані висока кваліфікація, ані високий рівень освіти, оскільки в західноєвропейських країнах немає такої кількості посад, щоб дати кожному висококваліфікованому мігранту роботу за фахом. Таким чином східноєвропейські країни-члени ЄС втрачають висококваліфіковані кадри працівників, тобто, мають хронічний «відтік мізків» («brain drain»), а ті, в свою чергу, не знайшовши роботи за фахом ані в своїх рідних країнах, ані в розвинених країнах Заходу, поступово втрачають свою кваліфікацію. Західні економісти вже охрестили це явище новим терміном «brain waste», тобто, «розтринькування мізків». Крім того, трудові мігранти з країн-нових членів ЄС використовуються здебільшого на тимчасових роботах, які у випадку звільнення не передбачають права на допомогу по безробіттю [3, р.155-156].

Крім міграції кваліфікованої робочої сили, в розвинені країни мігрує й менш кваліфікована робоча сила, зокрема, для «брудних» робіт, виконувати які відмовляються місцеві громадяни. Здебільшого такі мігранти походять з країн «третього світу». Зростання чисельності іммігрантів в країнах Західної Європи відбувається як в результаті безперервного міграційного процесу, так і внаслідок більш високої народжуваності у іммігрантів з країн «третього світу», які вже мають громадянство західноєвропейських країн або живуть там на постійній основі. На фоні вкрай низької народжуваності серед корінного європейського населення в багатьох країнах Західної Європи спостерігається неухильне зростання частки іноземців, і, зокрема, особливо швидке зростання частки африканців і азіатів у загальній чисельності населення цих країн. В 2011 р. в країнах Євросоюзу проживало 34,3 млн. людей, які народилися за межами Євросоюзу, з них 18 млн. – мусульман. Ці цифри не включають нащадків іммігрантів, які вже народилися в країнах Євросоюзу, мають місцеве громадянство і яких статистика включає до загального числа громадян відповідних країн. Згідно з демографічними прогнозами, зробленими в 2011 р., чисельність мусульман в країнах Євросоюзу в 2030 р. зросте до 30 млн. [4]. Проте ця цифра може бути значно більшою, якщо враховувати ті мільйони біженців, які зараз перебувають в Європу з Близького Сходу, з інших країн Африки і Азії.

Міграція з країн «третього світу» не обмежується лише легальним переміщенням робочої сили, вона включає величезну кількість нелегальних мігрантів і є прямим наслідком не тільки постійних війн, революцій і внутрішніх конфліктів, але й наслідком надзвичайно високої народжуваності серед африканських і більшості азіатських і

латиноамериканських народів, що призводить до непомірного тиску на природні ресурси вказаних країн, до перенаселення, до розширення прірви у рівнях життя між країнами «третього світу» й розвиненими країнами. Період подвоєння чисельності населення в багатьох країнах «третього світу» становить в середньому 25-30 років. Тому кількість мігрантів з країн Азії та Африки, які намагаються проникнути до більш розвинених країн, буде постійно зростати. Конвенція ООН про біженців зобов'язує країни-учасниці даної конвенції приймати й матеріально утримувати політичних біженців з інших країн. Як правило, мігранти з країн «третього світу» оголошують себе саме політичними біженцями, хоча насправді переважна більшість із них — це «економічні мігранти», які прагнуть поліпшити матеріальне становище шляхом переселення в заможніші країни.

В багатьох країнах Західної Європи вже виникли замкнені анклав, де проживають мігранти з країн «третього світу» і де місцева влада практично не контролює ситуацію. Населення цих анклавів практично не змішується з місцевим населенням, не сприймає європейські цивілізаційні норми [5, с.59-61]. Досвід США показує, що «плавильний казан» відносно ефективно працює тільки серед представників європейських народів з єдиним релігійним та культурним корінням. Представники інших цивілізацій, рас, нехристиянських релігій бажають жити своїми, досить замкнутими громадами. У рамках однієї держави наявність таких громад нерідко породжує міжнаціональні й міжрелігійні конфлікти, створює благодатний ґрунт для розвитку тероризму. Наявність таких громад, які живуть за своїми власними архаїчними законами, є важливим фактором, який сприяє процесам демодернізації в західноєвропейських країнах. Крім того, міграція з країн «третього світу» пов'язана з величезними бюджетними витратами для західноєвропейських країн. Якщо раніше, в 60-70-х рр. минулого століття мігранти з цих країн швидко знаходили для себе роботу низької кваліфікації в промисловості, то зараз, внаслідок переведення значної частини промислового виробництва, зокрема «брудних» і трудомістких підприємств, в країни з дешевою робочою силою, більшість з цих мігрантів (особливо ті, які не мають ані кваліфікації, ані освіти) не можуть знайти роботу й живуть за рахунок соціальної допомоги. Французькі економісти свідчать (за даними на 2008 р.), що у Франції іммігранти з країн «третього світу» отримували 22% всіх соціальних виплат держави, причому ці виплати складали 14% прибутку середньої іммігрантської родини, в той час як в прибутку середньої родини корінних французів ці виплати складали лише 5%. За даними на 2006 р., імміграція коштує Франції щорічно 36 млрд. євро, що дорівнює 80% щорічного державного дефіциту країни [6, с.161].

Зараз, в умовах кризових явищ в економіці, численні західні політики та економісти переоцінюють неоліберальні догмати й закликають свої уряди повернутися до державницької, кейнсіанської економічної політики, яку західні країни проводили в 50-70-х рр. минулого століття, тобто політики активного державного втручання в економічні процеси. Висуваються пропозиції розпочати процес «нової індустріалізації» західних країн, повернути виробничі потужності з країн з дешевою робочою силою до країн Заходу. Проте змусити своїх капіталістів працювати насамперед у своїх країнах, не переводити капітали й підприємства в інші, «більш дешеві», країни, іншими словами, керуватися не своїм бажанням отримати максимальний прибуток, а інтересами своїх власних держав, західним урядам в умовах пануючої глобалістської доктрини «вільного руху капіталів» буде дуже важко, оскільки багато в чому вони є лише виконавцями волі великого приватного капіталу, який усе більш інтернаціоналізується й виражає інтереси не стільки своєї країни, своєї національної економіки, скільки інтереси міжнародних транснаціональних корпорацій.

Що стосується проблем, пов'язаних з міграцією з країн «третього світу» до країн Заходу, можна зробити висновок: якщо корінне населення цілої низки західноєвропейських країн, де вже оселилось багато іммігрантів (насамперед, Швеції, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Німеччини, Австрії, Нідерландів), не збільшить народжуваність і водночас не будуть вжиті більш суворі антимиграційні заходи, то в майбутньому більшість населення в цих країнах (на першому етапі – в молодих вікових групах) будуть складати нащадки іммігрантів з країн «третього світу». Може відбутися, по суті, «деєвропеїзація» цих західноєвропейських країн. Міграційні проблеми сприяють зростанню в країнах-членах Євросоюзу впливу правих, націоналістичних партій. Такі партії, які отримали назву партій «євроскептиків», виступають за скасування сучасної ліберальної імміграційної політики Євросоюзу, закриття його кордонів для мігрантів і, навіть, за вихід своїх країн з ЄС, або, принаймні, за перетворення його на союз країн з нічим не обмеженим національним суверенітетом [7, р.242-245]. Перемога противників членства Великої Британії в Євросоюзі на референдумі (так званий «Брексіт») надала таким партіям додатковий стимул для активізації своєї діяльності, і кількість голосуючих за ці партії на виборах постійно зростає. Таким чином як у внутрішній, так і в зовнішній політиці Євросоюзу можна очікувати суттєвих змін, що можуть призвести до послаблення повноважень наднаціональних органів Євросоюзу, сприятимуть зростанню ролі національних держав.

Серйозні економічні проблеми, з якими зіткнулися розвинені західні країни, не дозволяють сподіватися на великі інвестиції з їхнього боку в

економіку пострадянських країн. За цих умов треба розраховувати головним чином на власні національні ресурси. На нашу думку, найбільш ефективною моделлю для мобілізації національних ресурсів з метою прискорення економічного розвитку є модель демократичної, соціальної держави, яка передбачає наявність економічного плюралізму, тобто, співіснування різних форм власності, які взаємно врівноважують і конкурують одна з одною, зокрема, власності державної і приватної. Приватна власність включає приватно-індивідуальну і приватно-групову (корпоративну і кооперативну). Домінування лише однієї форми власності не може забезпечити успішного функціонування економіки. В країнах Заходу, де домінує приватно-груповою власністю у вигляді транснаціональних корпорацій і банків, які контролюють великі сегменти внутрішнього й світового ринків, це призводить до економічної стагнації й до періодичних фінансово-економічних криз. Тому для пострадянських країн, на нашу думку, найбільш придатною могла б бути така модель, яка передбачає перебування в руках держави ключових стратегічних і базових галузей промисловості, а також – природних ресурсів і землі, що не виключає розвиток різноманітних форм приватного малого і середнього бізнесу. Наявність державних підприємств у ключових галузях промисловості дозволить запобігати спробам приватних корпорацій та фірм організовувати змови з метою монополізації ринку й підвищення цін, забезпечить прозору конкуренцію між підприємствами різної форми власності, дозволить за рахунок державного інвестування розвивати ті галузі промисловості, в які приватний капітал не зацікавлений робити інвестиції. Розробка конкретних заходів, які складатимуть сутність моделі демократичної, соціальної держави, повинна стати одним із найважливіших напрямів наукових досліджень. Зокрема, в такій дослідницькій роботі значну увагу слід приділити вивченню досвіду нових індустріальних країн, які, спираючись на важелі державного регулювання, відносно швидко досягли високого рівня економічного й науково-технічного розвитку.

Використані джерела та література:

1. Magdoff F. Stagnation and Financialization / Fred Magdoff, John Bellamy Foster // *Monthly Review*. New York – 2014. – Vol.66. – № 1. – P. 1-24.
2. Foster B.J. Piketty and the Crisis of Neoclassical Economics / John Bellamy Foster, Michael D. Yates // *Monthly Review*. – New York. – 2014. – Vol.66. – № 6. – P. 1-24.
3. Galgoczi B. Post-Enlargement Intra-EU Labour Mobility under Stress Test / Bela Galgoczi, Janine Leschke // *Intereconomics. Review of European Economic Policy*. – 2014. – №3. – P.152-158.

4. The Future of the Global Muslim Population. Projections for 2010-2030 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pewforum.org/files/2011/01/FutureGlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf>

5. Семененко И. Интеграция инокультурных сообществ в развитых странах / И.Семененко // Мировая экономика и международные отношения. – 2006. – №10. – С. 58-68.

6. Вайнштейн Г. Демографический фактор эволюции «социального государства» в Европе / Г. Вайнштейн // Полис. – 2012. – №6. – С. 155-164.

7. Brak N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream / Nathalie Brack, Nicholas Startin // International Political Science Review. – 2015. – Vol.36. – №3. – P.239-249.

УДК 94[476+477]+327[476+477]

Володькин А.А.,

*кандидат исторических наук, доцент,
старший научный сотрудник
Института истории
Национальной академии наук Беларуси*

ОТНОШЕНИЯ С УКРАИНОЙ В ФОРМИРОВАНИИ СИСТЕМЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Володькин А.А. Отношения с Украиной в формировании системы внешнеполитических связей Республики Беларусь. На основании анализа базовых документов, определяющих концептуальные основы внешней политики Республики Беларусь, и эволюции политических контактов двух стран в статье раскрывается значение отношений с Украиной для реализации внешнеполитических интересов Беларуси.

Ключевые слова: Республика Беларусь, Украина, внешняя политика, национальная безопасность.

Володькін А.О. Відносини з Україною у формуванні системи зовнішньополітичних зв'язків Республіки Білорусь. На підставі аналізу базових документів, що визначають концептуальні засади зовнішньої політики Республіки Білорусь, і еволюції політичних контактів двох країн в статті розкривається значення відносин з Україною для реалізації зовнішньополітичних інтересів Білорусі.

Ключові слова: Республіка Білорусь, Україна, зовнішня політика, національна безпека.

Valodzkin A.A. Relations with Ukraine in formation of the foreign policy connections system of the Republic of Belarus. The article reveals the significance of relations with Ukraine for the realization of Belarusian foreign policy interests based on analysis of the basic document stipulating the conceptual backgrounds of

Belarusian foreign policy and of the evolution of bilateral political contacts between the Republic of Belarus and Ukraine.

Keywords: *Republic of Belarus, Ukraine, foreign policy, national security.*

Формирование собственной системы внешнеполитических связей является важным фактором развития государственного суверенитета – в современных условиях от ее устойчивости и сбалансированности зависит не только международное положение государства, но и решение ряда внутренних проблем. Естественно, такая система формируется не сразу. Например, в 1990-е гг. еще сложно говорить о существовании развитой системы внешнеполитических связей Беларуси. В тот период в ее внешней политике осязаемое развитие получил лишь российский вектор, что было обусловлено избранным руководством страны курсом на сохранение прежней структуры хозяйственных связей, доставшейся в наследство от СССР, а также – инициативами белорусского руководства по интеграции на постсоветском пространстве. Отношения же с другими странами отличались спонтанностью и достаточно формальным характером. Однако с начала 2000-х гг. ситуация начинает меняться. Налаживаются регулярные политические контакты и формируется договорно-правовая база отношений с другими странами СНГ, помимо России, а также с Китаем, с нефтедобывающими странами Ближнего Востока и Латинской Америки. Предпринимаются попытки нормализации отношений с Западом. То есть заявленный ранее руководством страны тезис о «многовекторности» внешней политики Беларуси постепенно приобретает реальные очертания. С этого времени можно говорить уже о более-менее устоявшейся системе внешнеполитических связей нашей страны.

Целью данной статьи является показать и проанализировать, какое место в системе внешнеполитических связей нашей страны занимают отношения Беларуси с Украиной.

Характеризуя источниковую базу по теме статьи, следует отметить, что в Беларуси нет отдельных документов, регламентирующих концептуальные основы, цели и приоритеты внешней политики страны (внешнеполитической доктрины или стратегии). Поэтому сведения по этим вопросам приходится искать в других официальных документах. К таковым относятся: Закон Республики Беларусь «Об утверждении Основных направлений внутренней и внешней политики Республики Беларусь» от 14 ноября 2005 г. [1], а также Концепции национальной безопасности Республики Беларусь 1995, 2001 и 2010 гг. [2; 3]. Кроме того, к источникам можно отнести тексты выступлений главы государства и иных официальных лиц Беларуси, информационные материалы Министерства иностранных дел и Посольства Республики Беларусь в Украине [4; 5].

Что касается научной и аналитической литературы по рассматриваемой проблематике, она достаточно скудна и представлена, главным образом, публикациями белорусского исследователя Д.Юрчака, защитившего в 2014 г. диссертацию по теме белорусско-украинских государственно-политических связей в 1991-2011 гг. [6-8], а также его совместной публикацией с украинским исследователем Г.Максаком [9]. Кроме того, сюда следует добавить опубликованные результаты исследования по тематике развития отношений Беларуси со странами Восточного партнерства в 1992-2012 гг., проведенного исследовательским коллективом с участием автора данной статьи [10]. В силу того, что Украина является ключевым партнером Беларуси в этом регионе, развитию белорусско-украинских отношений в публикации уделяется большое внимание.

Прежде всего обратимся к текстам базовых документов, затрагивающих вопросы внешней политики Беларуси. В главе 2 Закона «Об утверждении Основных направлений внутренней и внешней политики Республики Беларусь» дается краткая характеристика задач и интересов государства по основным направлениям международного сотрудничества (экономическое, научно-техническое, в сфере безопасности и т.д.), но нет никаких указаний на то, какие страны считать приоритетными партнерами Беларуси на международной арене и какие цели преследует наша страна в отношениях с ними. Единственным пунктом, имеющим более-менее явное отношение к белорусско-украинским отношениям, можно назвать обозначенное в статье 25 стремление к «формированию добрососедских отношений с сопредельными государствами» [1].

В положениях Концепции национальной безопасности 2001 г., имеющих отношение к внешней политике, явно преобладают две темы: во-первых, важнейшим внешним фактором обеспечения безопасности и укрепления обороноспособности Беларуси провозглашается формирование союза с Россией и создание с ней «единого оборонного пространства в соответствии с Договором о создании Союзного государства» (статья 4.1.6); с другой стороны, в тексте документа неоднократно прямо высказываются опасения по поводу расширения НАТО и приближения его военной инфраструктуры к границам Беларуси (статьи 2 и 4) [2].

В отличие от прежней, в новой Концепции национальной безопасности 2010 г. акценты явно сдвигаются в сторону необходимости выстраивать многовекторную и сбалансированную внешнюю политику. Так, в статье 6 главы 1 подчеркивается, что «Республика Беларусь является состоявшимся, независимым, суверенным европейским государством, которое не относится ни к одному из мировых центров силы, проводит миролюбивую внешнюю

политику и стремится к созданию условий для приобретения нейтрального статуса». Тема продолжения интеграции с Россией никуда не исчезает, но она дополняется формулировками о необходимости развития диалога с ЕС и США, стратегического партнерства с Китаем и Венесуэлой, взаимодействия с другими странами Азии, Африки и Латинской Америки (глава 8). А вот прямых упоминаний о первоочередном значении военного сотрудничества с Россией и опасениях по поводу действий НАТО в новой Концепции уже нет. Вместо этого в ней говорится, что «Тенденции развития Европейского региона свидетельствуют об отсутствии в настоящее время военной угрозы Республике Беларусь» (глава 4) и что возможным источником внешних угроз является «столкновение геополитических интересов ведущих государств (групп государств) в процессе перехода от однополярного к многополярному мироустройству» (глава 6). А в качестве одной из мер по защите от внешних угроз в главе 8 провозглашалось «развитие по периметру внешних границ Республики Беларусь пояса добрососедства во всех его измерениях: военном, политическом, культурном, информационном, социальном и экономическом» [3].

Таким образом новая Концепция весьма наглядно отражает тот прогресс в формировании системы внешнеполитических связей нашей страны, который был достигнут на протяжении 2000-х гг. Однако, при всех важных различиях Концепций 2001 и 2010 гг., ни в той, ни в другой из них так и осталась не прописанной роль, которую должны играть в обеспечении безопасности и национальных интересов Беларуси отношения с ближайшими соседями (кроме России), в том числе, с Украиной. Отсюда напрашивается достаточно очевидный вывод о том, что у белорусского государства до сих пор отсутствует какая-либо четкая долгосрочная стратегия в отношении Украины и отношения строятся не на стратегической, а на тактической основе, подверженной серьезным колебаниям в зависимости от текущей конъюнктуры.

Подобные выводы подтверждает и анализ развития двухсторонних отношений. Частые циклические колебания их характера отмечаются практически во всех научно-аналитических публикациях на эту тему [7; 9; 10]. В их развитии автор выделяет на сегодняшний день 9 этапов.

Период 1992-1994 гг. можно охарактеризовать как начало межгосударственных отношений. 27 декабря 1991 г. между Беларусью и Украиной были установлены дипломатические отношения. 30 июня 1992 г. открыто Посольство Украины в Республике Беларусь, а 12 октября 1993 г. – Посольство Республики Беларусь в Украине. Показательно, что именно Украина стала первым государством мира, официально признавшим независимость Беларуси и установившим с

ней дипломатические отношения. Однако развитие двухсторонней договорно-правовой базы в этот период шло крайне медленно. Как отмечает Д.Юрчак, за это время были подписаны лишь отдельные межведомственные документы, а основой отношений двух государств вплоть до августа 1997 г. служил договор, подписанный еще между БССР и УССР в декабре 1990 г. [9, с. 23]

Формирование основ двухсторонней договорно-правовой базы пришлось на следующий этап, который охватывает 1995-1997 гг. В этот период были заключены договоры «О добрососедстве и сотрудничестве» (1995 г.) и «О государственной границе» (1997 г., ратифицирован только в 2013 г.). Пользуясь тем, что в это время в Украине пришел к власти относительно «пророссийский» президент, Л.Кучма, А.Лукашенко активно пытался вовлечь ее в свои интеграционные инициативы, стремясь превратить двухстороннюю белорусско-российскую интеграцию в трехстороннюю [10, с. 16-17].

Однако из-за неоднозначной оценки украинским руководством конституционного референдума в Беларуси и отказа участвовать в углублении постсоветской интеграции в 1997-1999 гг. происходит определенное охлаждение двухсторонних отношений. Количество политических контактов снизилось, но в целом отношения оставались достаточно хорошими – так, в 1999 г. Украина признала новый белорусский парламент и выступала против международной изоляции Беларуси.

Но уже в 2000 г. началась новая активизация отношений, которая продолжалась до 2004 г. Она была связана как со стремлением Беларуси найти альтернативного экономического партнера после прихода к власти в России В.Путина и начала нефтегазовых конфликтов, так и с новой интеграционной инициативой – Единым экономическим пространством России, Беларуси, Украины и Казахстана. В этот период большинство встреч глав обоих государств проходило в многостороннем формате (в рамках СНГ и других постсоветских интеграционных структур).

Новое длительное ухудшение двухсторонних отношений в связи с негативной оценкой белорусским руководством Оранжевой революции в Киеве и опасений по поводу ее экспорта в Беларусь, а также поддержкой украинскими властями белорусской оппозиции во время президентских выборов 2006 г. пришлось на 2004- 2008 гг. В 2005 г. президенты Беларуси и Украины дважды встречались на площадках СНГ, однако это не привело к заметным результатам [10, с. 16-17]. В ответ на критику украинским руководством ситуации с демократией в Беларуси, белорусская сторона жестко увязывала ратификацию договора о государственной границе с выплатой Украиной долга, образовавшегося в первые годы независимости.

В 2009-2010 гг. отношения двух стран вновь улучшились. Потепление началось в последний год президентства В.Ющенко и связывается со стремлением Беларуси улучшить отношения с Западом и готовностью Украины выступить в роли посредника в этом процессе. В 2009 г. президенты двух стран встречались 4 раза. Был активизирован и диалог на уровне правительств. Эти позитивные тенденции продолжались и в первый год президентства В.Януковича (его победа на выборах была очень положительно воспринята в Беларуси). Главы государств обменялись рабочими визитами и наметили перспективы развития дальнейшего сотрудничества двух стран.

Однако с 2011 по начало 2013 г. происходит новое обострение. Как известно, Украина вслед за Западом осудила силовую акцию белорусских властей по разгону митинга оппозиции на Площади Независимости в Минске после президентских выборов 2010 г. и арест оппозиционных кандидатов в президенты. Как пишет украинский исследователь Г.Максак, зависимость двухсторонних отношений от позиции Евросоюза спровоцировала весной 2011 г. резонансный скандал с оскорбительными высказываниями А.Лукашенко в адрес В.Януковича, после чего уровень политических контактов двух стран опустился до обмена нотами между министерствами иностранных дел. В 2012 г. после начала функционирования Таможенного союза имела место даже торговая война между Украиной и Беларусью.

В 2013 г. Беларусь предпринимает значимые шаги к нормализации отношений. Так в ходе официального визита А.Лукашенко в Киев 17-18 июля 2013 г. состоялся долгожданный для украинской стороны обмен грамотами о ратификации Договора о государственной границе, что позволило закрыть одну из наиболее спорных страниц в двухсторонних отношениях. Осенью 2013 г. состоялся ряд встреч президентов и премьеров Беларуси и Украины как в двухстороннем, так и в многостороннем формате.

Политический кризис в Украине, российско-украинский конфликт и готовность Беларуси выступить в качестве посредника в переговорах по урегулированию ситуации на Донбассе создали принципиально новые условия для развития отношений двух стран. Прежде всего, значительно возросла их взаимная значимость друг для друга. С одной стороны, резкое обострение международной ситуации в регионе и неоднократные попытки Кремля тем или иным способом втянуть Беларусь в свою конфронтацию с Западом создали новые угрозы безопасности и суверенитету нашей страны и заставили белорусское руководство как никогда остро осознать опасность сформировавшейся односторонней зависимости от России.

С другой стороны, открытие в 2014 г. минской площадки, на которой регулярно проходят заседания Трехсторонней контактной группы

Украина-Россия-ОБСЕ по урегулированию ситуации на Донбассе и переговоры Нормандской четверки открыло для Беларуси новое окно возможностей. Во-первых, в сфере нормализации отношений с Евросоюзом, что создало бы реальные предпосылки для перехода к подлинно нейтральной внешней политике и предотвращения, таким образом, своего втягивания в конфликт. Во-вторых, функционирование минской переговорной площадки позволяет рассчитывать на повышение веса Беларуси в международных делах и ее превращение из аутсайдера в неотъемлемое звено европейской политики и системы безопасности. Некоторые белорусские эксперты даже проводят определенную параллель между Хельсинкским процессом XX в., который положил начало преодолению конфронтации холодной войны в Европе, и нынешним «минским процессом», который может стать первым шагом к завершению «новой холодной войны» между Россией и Западом.

Правда, почти с самого начала переговоров в Минске было немало и весьма скептических прогнозов их эффективности. С украинской стороны не раз звучали и сомнения в беспристрастности Беларуси в качестве посредника, обусловленные ее голосованием в ГА ООН по резолюциям в поддержку территориальной целостности Украины. Но тут следует отметить, что функционирование минской переговорной площадки – это именно тот случай, когда сам процесс не менее важен, чем результат. Ведь на сегодняшний день Беларусь, к сожалению, пока самая зависимая от России из стран СНГ, к тому же связанная с ней военным союзом. Поэтому предоставление посреднических услуг в урегулировании конфликта – пока максимум, что может сделать наша страна для того, чтобы гарантировать, что в сложившихся условиях территория Беларуси не будет использована третьей стороной для недружественных действий в отношении Украины.

Подводя итог, отметим, что на протяжении большей части периода своего независимого существования Беларусь не выделяла отношения с Украиной в качестве особого вектора своей внешней политики. Долгое время они рассматривались лишь в плоскости реализации принципов добрососедства и многосторонней интеграции со странами СНГ. А динамика и характер политических контактов отличались цикличностью.

Ситуация стала меняться с 2009 г., когда официальный Минск в связи с активизацией своих попыток нормализации отношений с Западом и началом реализации программы «Восточного партнерства» ЕС начинает рассматривать Украину как важного «адвоката» своих интересов в европейских структурах. А Киев – рассматривать Беларусь как «адвоката» своих интересов в формирующихся структурах евразийской интеграции. Таким образом, можно согласиться с мнением

Д.Юрчака, что белорусско-украинские отношения никогда не были «чисто двухсторонними» [9; с. 18] – они всегда испытывали сильное влияние внешних сил и зависели от позиций России, ЕС и США.

Принципиальные изменения начались лишь с 2014 г., когда, в условиях резко возросших угроз безопасности в нашем регионе, и Беларусь, и Украина осознали собственную уязвимость и важность сотрудничества друг с другом для обеспечения своего суверенитета и безопасности.

Использованные источники и литература:

1. Закон «Об утверждении Основных направлений внутренней и внешней политики Республики Беларусь» от 14 ноября 2005 г. № 60-З: Принят Палатой представителей 5 октября 2005 г., одобрен Советом Республики 27 октября 2005 г. / Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10500060&p2={NRPA}>

2. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь. Утверждена Указом Президента Республики Беларусь от 17 июля 2001 г. №390. // Национальный регистр правовых актов. – 2001. – № 69, 1/28-52.

3. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь. Утверждена Указом Президента Республики Беларусь от 9 ноября 2010 г. №575 / Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=P31000575>

4. Приоритетные направления внешней политики Республики Беларусь / Министерство иностранных дел Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/

5. Двусторонние отношения / Сайт Посольства Республики Беларусь в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ukraine.mfa.gov.by/ru/bilateral_relations/

6. Юрчак, Д.В. Беларусь – Украина: 20 лет межгосударственных отношений / Д.В. Юрчак. – Витебск: ВДУ им. П.М. Машэрава, 2012. – 280 с.

7. Юрчак Д.В. Государственно-политическое сотрудничество Республики Беларусь и Украины в 1991–2004 гг. / Д.В. Юрчак // Вестн. Полоцк. гос. ун-та. Сер.А. – Гуманитарные науки. – 2008. – №1. – С. 48-52.

8. Юрчак Д.В. Белорусско-украинские отношения в 1991–2004 годах: успехи и противоречия / Д.В. Юрчак // Весн. Віцебск. дзярж. ун-та. – 2009. – №1. – С. 22-26.

9. Максак Г. Сотрудничество Республики Беларусь и Украины в новых геополитических условиях / Г. Максак, Д. Юрчак – Минск, PFIRS, 2014. – 40 с.

10. Беларусь у рэгіёне краін Усходняга партнёрства (1992–2012): стратэгія міждзяржаўных дачыненняў. Палітычная і эканамічная роля ў рэгіёне – Мінск : Ін-т паліт. даслед. «Паліт. сфера» : Цэнтр еўрап. трансфармацыі, 2014. – 35 с.

Джиги Т.В.,
кандидат політичних наук,
доцент, головний консультант
Національного інституту стратегічних досліджень

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ВІДКРИТИХ ДАНИХ

У статті аналізується поточний стан впровадження в Україні ініціативи з відкриття державних даних. Розглянуто основні принципи ООН щодо втілення політики з відкриття державних даних. Окреслено перспективи розвитку відкритих даних в Україні.

Ключові слова: відкрите урядування, відкриті дані, публічна інформація.

Джиги Т.В. Современное состояние и перспективы внедрения в Украине открытых данных. В статье анализируется современное состояние реализации в Украине инициативы открытия государственных данных. Рассмотрены основные принципы ООН по реализации политики открытия государственных данных. Очерчены перспективы развития открытых данных в Украине.

Ключевые слова: открытое государственное управление, открытые данные, публичная информация.

Dzhyga T.V. Modern state and perspectives of open government data initiative implementation in Ukraine. The progress of opening government data in Ukraine is analyzed. The UNO guidelines on opening government data initiatives implementation are considered. Perspectives of further open government data development in Ukraine are outlined.

Keywords: open government, open data, government data.

Відкриті дані є необхідною передумовою втілення концепції відкритого урядування та його ключовою складовою. На сьогоднішній день ця концепція стала найбільш популярним підходом до здійснення реформування державного управління. Як відзначається у доповіді Департаменту ООН з економічних і соціальних питань «Керівні принципи відкриття державних даних», відкрите урядування та відкриті дані відіграють ключову роль у доброму врядуванні, оскільки закладають основу для нового типу відносин між урядом і громадянами, коли всі зацікавлені сторони співпрацюють з метою досягнення спільного блага» [1].

У найбільш загальному значенні відкрите урядування визначають як концепцію державного управління, яка «акцентує увагу на праві громадян на доступ до документів та інформації про діяльність органів державної влади з метою забезпечення можливості здійснення

ефективного громадського контролю» [2]. Трьома ключовими компонентами відкритого урядування є інформаційна прозорість та підзвітність органів влади, участь громадян у державному управлінні та співробітництво.

Проблематика відкритого урядування та відкритих даних залишається малодослідженою у вітчизняній науковій літературі. Окремі аспекти цієї проблематики дістали висвітлення у праці О.Майбороди «Перспективи реалізації концепції відкритого урядування у розв'язанні загальнонаціональних проблем». Більше уваги висвітленню питання відкритих даних у своїх публікаціях приділяють громадські експерти, зокрема, Н.Вірна, А.Газін, К.Гандзюк, О.Лук'янов, Г.Сорочан та інші. Вагому джерельну базу для вивчення питання відкритих даних становлять документи міжнародних організацій, таких як ООН, ОЕСР, а також праці зарубіжних дослідників.

Мета статті – проаналізувати поточний стан та окреслити перспективи впровадження в Україні ініціативи з відкриття державних даних.

Згідно із визначенням ООН, відкриті державні дані – це публічна інформація, яку держава ініціативно оприлюднює онлайн, забезпечуючи вільний доступ до неї, а також її подальше поширення й використання [3]. Більшість інформації, розпорядниками якої є державні органи, за винятком конфіденційної та таємної інформації, може стати відкритими даними.

Відкриття державних даних підвищує рівень прозорості та підзвітності у діяльності органів державної влади, участі громадян в державному управлінні, сприяє більш ефективному використанню державних ресурсів, дозволяє покращити якість надання публічних послуг, а також сприяє розвитку інноваційного бізнесу та створенню соціально корисних сервісів. Основним джерелом відкритих даних є портали відкритих даних міжнародних організацій, офіційні державні портали, портали громадських організацій [4].

Для того, щоб стати «відкритими», дані повинні відповідати наступним мінімальним критеріям:

- бути опублікованими онлайн у машиночитаних форматах;
- має бути дозволено їх вільне використання, в тому числі – із комерційною метою;
- використання даних має бути безкоштовним; не повинно бути інших обмежень щодо їх повторного використання [1].

Успішна імплементація ініціатив із розвитку відкритих даних потребує дотримання урядами керівних принципів відкриття та оприлюднення цих даних в Інтернет. Вперше такі принципи були сформульовані групою експертів та активістів на засіданні робочої групи з відкритого урядування, що відбулася у Севастополі (штат

Каліфорнія, США) у 2007 р., за підсумками якого були опубліковані «8 принципів відкритості держаних даних» [5]:

1. Повнота. Забезпечується доступ до усіх публічних даних. До публічних даних не застосовуються норми, які обмежують доступ до конфіденційної інформації, таємної інформації тощо.

2. Первинність. Данні збираються з первинних джерел у незмінній формі з максимально можливим ступенем деталізації.

3. Своєчасність. Для того, щоб зберегти цінність інформації, доступ до даних має забезпечуватись достатньо швидко.

4. Доступність. Дані мають бути доступними широкому колу споживачів, які використовуватимуть їх для різних цілей.

5. Придатність до машинної обробки. Данні мають бути структуровані, щоб уможливити їх машинну обробку.

6. Відсутність дискримінації щодо доступу. Дані мають бути доступними для усіх; реєстрація не повинна вимагатись.

7. Відсутність пропріетарних форматів². Дані мають бути доступні у форматі, за використанням якого жоден суб'єкт не має ексклюзивного контролю.

8. Відсутність ліцензування. Дані не підпадають під дію норм законодавства, які регулюють питання авторських прав, патентів, товарних знаків тощо. Утім можуть бути встановлені розумні обмеження щодо забезпечення безпеки, захисту права на недоторканість приватного життя.

У доповіді Департаменту ООН з економічних і соціальних питань «Керівні принципи щодо відкриття державних даних» урядам надаються наступні рекомендації щодо втілення політики з відкриття державних даних:

1. Оприлюднювати публічну інформацію онлайн. Органи державної влади забезпечують доступ до публічної інформації онлайн у форматах, які дозволяють доступ до інформації та її повторне використання. Окрім цього, громадянам має бути надана можливість надавати зворотній зв'язок та робити запити на отримання публічної інформації, на які органи влади повинні оперативно реагувати.

2. Створювати та інституціоналізувати культуру відкритого врядування. З цією метою уряди мають розробити й оприлюднити план дій з відкритого врядування, що визначатиме, яким чином кожен орган державної влади підвищуватиме рівень прозорості у своїй діяльності, розвиватиме співробітництво із громадськістю та залучатиме її до процесу вироблення рішень. Після реалізації плану має бути проведений моніторинг та оцінка результативності його виконання з наступним оприлюдненням результатів. Найкращі практики щодо

² Пропріетарні формати – такі, що є приватною власністю авторів або правовласників.

інноваційних ідей із покращення прозорості, розвитку співробітництва та залучення громадськості до вироблення державної політики мають бути поширені для їх подальшого застосування. Важливою складовою формування культури відкритості у державному управлінні також є підвищення рівня інформованості державних службовців щодо переваг відкриття державних даних [3].

3. Створювати сприятливі політичні умови для розвитку відкритого урядування. Для забезпечення прогресу у напрямі розвитку відкритого урядування необхідна співпраця усіх органів влади. Також слід регулярно переглядати та за необхідності вносити зміни до політики з метою подолання перешкод, які можуть виникнути на шляху запровадження відкритого урядування або ж використання нових технологій [1].

Необхідними передумовами опублікування відкритих державних даних у мережі Інтернет є стандартизація процесу збору зберігання та управління інформацією в електронній формі органів державної влади, а також визначення у нормативно-правових актах переліку наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних органами влади, та норми щодо вільного подальшого використання відкритих державних даних. Інформація в наборах даних повинна бути точною, повною та має вчасно оновлюватись. Також необхідно забезпечити проведення регулярного моніторингу стану оприлюднення та оновлення наборів даних органами державної влади [3].

Важливим напрямом реалізації ініціатив із відкриття державних даних є популяризація їх використання. Поширеними засобами, що використовуються урядами різних країн, а також міжнародними організаціями з метою підвищення рівня інформованості населення щодо відкритих державних даних, стимулювання попиту на їх використання, а також залучення зацікавлених сторін до створення нових продуктів на їх основі є проведення спеціальних освітніх і навчальних заходів, таких як, наприклад, тренінги з журналістики даних, з розробки додатків на основі відкритих державних даних, а також тематичних конкурсів або хакатонів [3]. З цією метою на державних порталах відкритих даних запроваджуються різноманітні інструменти зворотного зв'язку (відвідувачам надається можливість залишати свої коментарі та надсилати запити щодо наборів відкритих даних, брати участь в онлайн форумах, запроваджується рубрика «типові запитання», проводяться тематичні навчальні семінари, тощо).

Україна знаходиться на початковому етапі впровадження ініціативи з розвитку відкритих державних даних. Протягом останніх двох років було здійснено низку заходів у цьому напрямі. Зокрема, було внесено

зміни до Закону України «Про доступ до публічної інформації», які зобов'язують розпорядників публічної інформації надавати її у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати й регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах. Нові положення Закону також визначають порядок подальшого використання та поширення публічної інформації у формі відкритих даних та надають визначення поняттю публічна інформація у формі відкритих даних. Згідно Закону, публічна інформація у формі відкритих даних – це публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання [6].

Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову від 21 жовтня 2015 р. № 835, якою визначено перелік наборів державних даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, а також вимоги до формату та структури таких наборів даних, періодичність оновлення та порядок їх оприлюднення [7].

Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 04 лютого 2016 р. № 19 затверджено План заходів (Дорожню карту) розвитку відкритих даних на 2016 рік [8]. Основою для розробки Плану заходів стали результати оцінки готовності України до запровадження відкритих даних, проведеної у минулому році міжнародними експертами із застосуванням методики Світового банку ODRA³.

У Міністерстві інфраструктури, Міністерстві фінансів та Міністерстві економічного розвитку і торгівлі було проведено аудит наборів даних [9].

У 2015-2016 рр. було створено Єдиний державний веб-портал відкритих даних [10], Офіційний портал публічних фінансів України E-Data [11] та Портал відкритих даних Верховної Ради України [12], які наразі працюють у тестовому режимі. На Єдиному державному веб-порталі відкритих даних органи державної влади зобов'язані опубліковувати публічну інформацію у формі відкритих даних, зокрема набори даних, перелік яких визначено зазначеною вище Постановою № 835. Станом на жовтень 2016 р. на порталі було доступно 6987

³ Методологічний інструмент ODRA застосовується для проведення оцінки уряду країни (або окремого органу державної влади) до впровадження ініціативи з відкриття даних. Оцінювання включає низку аспектів, серед яких – наявність політичної волі, нормативно-правового забезпечення розвитку відкритих даних, стан інституційної структури, спроможність органів влади до публікації даних, наявність суспільного запиту на відкриття даних, стан екосистеми відкритих даних, можливості для фінансування ініціативи, стан національної інфраструктури. - United Nations E-government Survey 2014. E-Government for the Future We Want. United Nations. New York, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf

наборів даних. На Офіційному порталі публічних фінансів України E-Data, згідно із прийнятим у 2015 р. Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» розпорядниками та одержувачами коштів державного й місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної й комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування оприлюднюється інформація про використання публічних коштів у формі відкритих даних. На Порталі відкритих даних Верховної Ради України у формі відкритих даних оприлюднені нормативно-правова база України, база даних законопроектів, інформація про розгляд питань порядку денного Верховної Ради України, інші набори даних.

Слід відзначити активну участь у впровадженні ініціативи з відкриття державних даних вітчизняних громадських організацій. Так, наприклад, неурядова організація «Громадська мережа ОПОРА» бере участь у розробці Порталу відкритих даних Верховної Ради України [13]. «ОПОРА» та рух «Чесно» створили низку продуктів на основі відкритих парламентських даних. Громадська організація «SocialBoost» брала участь у розробці Єдиного державного веб-порталу відкритих даних, норм вітчизняного законодавства щодо відкритих даних, а також створила низку додатків на їх основі. Починаючи з 2012 р. організація регулярно проводить тематичні хакатони з розробки суспільно-важливих сервісів на основі відкритих даних [14].

Подальше втілення в Україні ініціативи з відкриття державних даних, насамперед, потребує розробки та ухвалення концептуального документу, який би визначав основні принципи, пріоритети та напрями реалізації політики з відкриття державних даних. Актуальними питаннями розвитку відкритих державних даних в Україні також залишаються вироблення та запровадження стандартів збору, зберігання та управління державними даними в електронній формі та стандартів якості відкритих державних даних; повний перехід на електронний документообіг в органах державної влади та органах місцевого самоврядування; підвищення кваліфікації працівників органів державної влади з питань відкритих даних, а також підвищення рівня поінформованості населення щодо відкритих державних даних та переваг їх використання.

Використані джерела та література:

1. Guidelines on Open Government Data for Citizen Engagement. Department of Economic and Social Affairs. Division for Public Administration and Development Management. United Nations. New York, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/Guidelines%20on%20OGDCE%20May17%202013.pdf>

2. Майборода О. Перспективи реалізації концепції відкритого урядування у розв'язанні загальнонаціональних проблем / О. Майборода // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України – 2013. – Вип.6(68). – С. 60-67.
3. United Nations E-government Survey 2014. E-Government for the Future We Want. United Nations, New York, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf
4. Радченко І.А. Открытые данные: определение, основные принципы и механизмы работы с открытыми данными [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/iradche/2-open-dataintroduction03>
5. 8 Principles of Open Government Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://public.resource.org/8_principles.html
6. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/2939-17>
7. Постанова КМУ від 21 жовтня 2015 р. № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF/paran12#n12>
8. В Україні затверджено «дорожню карту» розвитку відкритих даних на 2016 рік. 05.03.16. Єдиний державний веб-портал відкритих даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.gov.ua/news>
9. Газін А. Екосистема відкритих даних в Україні: рекомендації щодо впровадження політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pdf/open_data_policy.pdf
10. Єдиний державний веб-портал відкритих даних [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://data.gov.ua/>
11. Офіційний портал публічних фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spending.gov.ua/>
12. Портал відкритих даних Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.rada.gov.ua/open>
13. На Порталі відкритих даних Верховної Ради України представлено більше 110 наборів парламентських даних. Новини, 26.04.16. ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/novyny/42404-na-portali-vidkrytykh-danykh-verkhovnoi-rady-ukrainy-predstavleno-bilshe-110-naboriv-parlamentskykh-danykh>
14. SocialBoost [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socialboost.com.ua/>

НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто практичні питання, що пов'язані з втіленням стратегій реіндустріалізації та модернізації економіки України. Проаналізовано структурну економічну політику провідних країн, процеси часткової деіндустріалізації та новітні стратегії їх неоіндустріалізації в умовах глобального розвитку. Виокремлено фактори, що сприяють поверненню високотехнологічних виробництв із країн, що розвиваються, в провідні країни. З урахуванням досвіду розвинених країн окреслено можливі стратегії неоіндустріального розвитку транзитивних країн, зокрема України.

Ключові слова: модернізація, індустріалізація, деіндустріалізація, неоіндустріалізація, провідні та транзитивні країни.

Бондарець М.В. Неоиндустриализация как стратегия социально-экономической модернизации экономики Украины. В статье рассмотрены практические вопросы, которые связаны с претворением стратегий реиндустриализации и модернизации экономики Украины. Проанализировано структурную экономическую политику передовых стран, процессы частичной деиндустриализации и новейшие стратегии неоиндустриализации в условиях глобального развития. Выделены факторы, которые способствуют возврату высокотехнологических производств из развивающихся стран в передовые страны. С учетом опыта развитых стран очерчены возможные стратегии неоиндустриального развития транзитивных стран, в частности Украины.

Ключевые слова: модернизация, индустриализация, деиндустриализация, неоиндустриализация, ведущие и транзитивные страны.

Bondarets M.V. Neoindustrialization as a strategy of social-economic modernization of the economy of Ukraine. The article deals with the practical issues that are associated with the implementation of strategies of the re-industrialization and modernization of the Ukrainian economy. Structural economic policies of the leading countries, the partial de-industrialization processes and the latest neoindustrialization strategy in terms of global development were analyzed. The factors that contribute to the return of high-tech industries of the developing countries to the leading countries were distinguished. Based on the experience of developed countries, possible strategies for the development of neo-industrial transition countries, in particular Ukraine, were outlined.

Keywords: modernization, industrialization, deindustrialization, neoindustrialization, leading and transitive countries.

Формування стратегій структурної трансформації економіки на концептуальному й на практичному рівні є вельми актуальними на сучасному етапі глобального розвитку як для провідних, так і для транзитивних країн з огляду на перманентний характер глобальної економічної й фінансової кризи. При цьому процеси деіндустріалізації в транзитивних пострадянських країнах та провідних країнах світу суттєво відрізняються. Якщо у транзитивних країнах вони стали наслідком переходу країн від адміністративно-командної економіки до ринкової, то в провідних країнах відбувалося винесення промислових виробництв у менш розвинені країни шляхом аутсорсингу, що було наслідком процесів глобалізації капіталу та панування неокласичного підходу до розвитку економіки; це призвело до впливу інвестицій в основний капітал та кваліфікованої робочої сили. Однак, не дивлячись на різну природу вказаних процесів, вони мали негативні наслідки для розвитку промисловості як провідних, так і транзитивних країн, а тому потребують подальшого аналізу й дослідження.

Багато закордонних авторів розглядають процеси структурної трансформації сучасної високорозвиненої економіки в контексті теорії постіндустріального суспільства, серед яких Д. Белл [1], З. Бжежинський [2], О. Тофлер [3]. У ХХІ ст. цей підхід трансформувався в концепцію постмодернізації суспільства М. Хардта [4] та теорію «креативного класу» Р. Флоріди [5]. В російській науці цей напрям представлено працями Р. Абдеева, С. Дятлова, Д. Іванова, В. Іноземцева.

Проблеми нової індустріалізації транзитивних та провідних країн є на сьогодні недостатньо розробленими та потребують подальшого дослідження

Імперативи безпечного розвитку, проблеми структурної і інституціональної модернізації російської економіки та вибору посткризової концепції розвитку, зокрема – нової індустріалізації, досліджено в працях російських вчених С.Губанова, В.Наймушина. Глибокий аналіз концептуальних засад промислової політики як інструменту неоіндустріалізації проведено російськими дослідниками Ю.Лавриковою та О.Романовою. Неоіндустріалізацію як антикризову стратегію розвитку регіонів ідентифіковано в роботах російських вчених М.Гузева та Л.Логинової. Серед українських вчених вагомий вклад у дослідженні теоретичних аспектів неоіндустріалізації транзитивних країн та їх еволюції в умовах панування світ-системи глобалізму належить академіку НАН України О.Білорусу [6]. Необхідність нової індустріалізації України з метою оновлення вторинного сектора економіки в умовах кризи доведено Е.В. Прушківською.

Міжнародний аспект проблем неоіндустріалізації в своїх працях розглядали українські вчені Т.Бауліна, О.Білорус, Ю.Єхануров, М.Жук, В.Ковалевський, Ю.Козак, Д.Лук'яненко.

Разом з тим дана тематика розробляється здебільшого за окремими напрямами. Отже, бракує досліджень щодо особливості сучасних стратегій неоіндустріалізації авангардних та транзитивних країн у контексті структурного реформування національних економік в умовах глобальної системної кризи.

Метою статті є аналіз структурної економічної політики провідних країн на сучасному етапі глобального розвитку, процесів часткової деіндустріалізації та новітніх стратегій їх неоіндустріалізації з ціллю можливого застосування їх в транзитивних країнах, визначення імперативів практичного втілення політики соціально-економічної модернізації України.

Сьогодні серед експертів відбувається дискусія щодо пострадянських транзитивних країн відносно шляхів структурної трансформації та модернізації їх економік. Деякі з них висловлюють думку, що таким економікам потрібна реіндустріалізація, або відродження галузей важкої промисловості на старій або частково модернізованій технологічній основі. Інші, – серед яких російські фахівці С.Губанов, В. Наймушин, українські – А. Арсенко, П. Єщенко, А.Задоя, – наполягають на зміні самого технологічного способу виробництва та продуктивних сил суспільства на новій технотронно-автоматизованій базі.

Цілком зрозуміло, що нова індустріалізація в пострадянських транзитивних країнах буде відрізнятися від неоіндустріалізації авангардних країн та буде носити «наздоганяючий» характер, однак її сутність, що полягає у переході виробництва на новий технологічний рівень з застосуванням технологій третьої індустріальної революції, залишиться незмінною.

Частина українських експертів, зокрема, О.Білорус, А.Задоя, А.Кінах, вважає, що «наздоганяючий» розвиток за відповідних умов дасть свої плоди не раніше ніж через 50 років і наполягають на застосуванні проривної або випереджальної стратегії розвитку, яка забезпечить перехід на постіндустріальну модель значно швидше.

Серед факторів, які заважають структурній перебудові національної економіки на новій індустріальній основі, треба виділити, насамперед, брак відповідних інституціональних передумов, через що у вітчизняних та закордонних інвесторів відсутні стимули для здійснення реальних інвестицій в реіндустріалізацію та неоіндустріалізацію. Наявність корупції, нереформована судова система, незахищеність власності – все це стримує мобілізацію внутрішніх інвестицій та залучення зовнішнього фінансування. Останнім часом у цей сфері

намітилися позитивні здвиги. Не без зовнішнього тиску в Україні були створені нові антикорупційні органи: НАЗК, Антикорупційна прокуратура, НАБУ, проведена реформа Генеральної прокуратури, на черзі – реформа суддівської системи, Митниці. Сподіваємось, що вище перелічені заходи допоможуть поповнити бюджет, що сприятиме розвитку науки та освіти, а це, в свою чергу, відіб'ється на розвитку технологічної бази неоіндустріалізації.

Звернемось до виокремлення практичних питань, що потрібно вирішити сьогодні Україні на шляху до реіндустріалізації та неоіндустріалізації економіки. Експерти вважають, що для успішного росту України потрібно відходити від сировинної економіки, яка зараз забезпечує 57% українського експорту. Цей показник не набагато відрізняється від характерного для розвинених країн, але, на відміну від США і Євросоюзу, Україна виробляє мало якісної готової продукції з доданою вартістю, заміщаючи її дорогим імпортом.

Ключові експортні галузі – металургія, сільське господарство, хімічна промисловість і навіть IT-технології – є сьогодні на 80% сировинними. Причому з роками такий дисбаланс не змінюється, що, за даними МВФ, відображається й в нульовому зростанні реального ВВП України за 20 років при зростанні зовнішніх запозичень.

Переорієнтацію української економіки багато в чому ускладнює втрата 20% промислового потенціалу на Донбасі через агресію Росії. Але навіть в умовах реальної війни реформи можливі, і Україна це доводить.

Реіндустріалізація та неоіндустріалізація замість деіндустріалізації – така стратегія соціально-економічного зростання є сьогодні, на наш погляд, найбільш ефективною для України. Деякі західні економісти наполегливо радять Україні відбудувати наново свій власний внутрішній виробничий потенціал та намагатися зберегти у будь-який спосіб вже наявний, не дивлячись на необхідність ведення військових дій та світову фінансово-економічну кризу. Адже промислово розвинута країна може захистити себе набагато краще, ніж деіндустріалізована сільськогосподарська держава [7]. Таким чином, можна стверджувати, що зміцнення національної оборони також залежить від реіндустріалізації промисловості взагалі та оборонних виробництв зокрема.

Отже, Україні потрібно розвивати промисловість, яка забезпечить високу додану вартість, експортну виручку і, як наслідок, високі зарплати.

Які стратегії, що сприятимуть здійсненню реіндустріалізації й неоіндустріалізації, має застосовувати Україна у відносинах з Євросоюзом? Експерти вважають, що сьогодні Євросоюз має надати Україні дешевий капітал для відновлення виробничого потенціалу, що

буде перешкоджати потоку трудової міграції в ЄС та подальшій російській експансії. У зв'язку з цим ЄС варто згадати стратегію, що була застосована Заходом наприкінці 1940-х рр. задля зупинки поширення комуністичної ідеології у світі. Вона полягала у формуванні «поясу» багатих країн навколо комуністичних держав. Для цього був розроблений план Маршалла, який реіндустрілізував Західну Європу та індустрілізував Туреччину, Тайвань, Південну Корею й інші країни на шляху до Японії. Така стратегія індустріалізації зробила людей цих країн багатими та зупинила розповзання та панування комуністичної ідеології в інших країнах. Якщо ЄС повернувся б до економічної мудрості того періоду, він зрозумів би, що найкращий спосіб врятувати Україну від Росії – це провести реіндустріалізацію України. За останні кілька років Україна втратила так звані традиційні ринки – ринки Росії та країн СНД, а надії відшкодувати ці втрати за допомогою ринку ЄС не виправдалися. Яким чином можна збільшити товарообіг між Україною та ЄС? Україна є досить потужною країною, яка може забезпечити функціонування багатьох галузей промисловості, продукцію яких можна поставляти на внутрішній та зовнішні ринки. Якщо ЄС не надає більш вигідні умови Угоди про ЗВТ, а Україна й не намагається домогтися кращих торгових умов для себе, країні потрібно вибудовувати більш ефективну внутрішню промислову політику. Тоді й Євросоюз буде більше зацікавлений у співпраці з Україною.

Які ще стратегії на даному етапі розвитку, на нашу думку, потребують перегляду? Перше за все – це співпраця з МВФ. Нині в Україні склалася ситуація, коли майже всі реформи й урядові рішення приймаються задля чергового траншу. Сьогодні фахівці все більше розуміють, що модель, яка була запропонована МВФ Україні, не працює ні в Сполучених Штатах, ні в Англії, ні в інших країнах (згадаємо Аргентину, Ісландію), а очікування грошей з-за кордону є абсолютно неправильною стратегією. Як показує досвід, більшість країн вирішують свої проблеми у своєму власному виробничому секторі, не збільшуючи борги, як це робить Україна. Треба критично переглянути стратегію співпраці з МВФ і хоча би на першому етапі спробувати зменшити залежність країни від неї. З іншого боку, необхідно розібратись та зробити висновки щодо ситуації, яка трапилася влітку 2016 р., коли МВФ визнав, що зробив величезну помилку у стратегії співпраці з Грецією. Всупереч оптимістичним прогнозам країна так і не вийшла на економічне зростання, незважаючи на безпрецедентну міжнародну фінансову допомогу.

Друга позиція. В Україні занадто мало уваги приділяється як модернізації виробництва в цілому, так і розвитку малих і середніх підприємств, які є локомотивом економічного зростання та бюджетних надходжень в інших країнах. Для покращення ситуації у цій сфері

треба створити Банк розвитку, як це було зроблено в Бразилії в 1952 р., з метою сприяння розвитку промисловості та інфраструктури. Сьогодні у Бразилії діє достатньо ефективний Банк розвитку, який допомагає малому й середньому бізнесу через надання кредитів.

Які ще аргументи на підтримку відходу України від практики деіндустріалізації можна навести, спираючись на світовий досвід? Двадцять п'ять років провідні країни світу витратили на повільну деіндустріалізацію через слідування помилковим теоретичним положенням.

В останній період часу в провідних західних країнах панівним був неокласичний неоліберальний підхід до структурної економічної політики держави, який передбачав, що ринкова економіка завдяки дії механізму досконалої конкуренції самотужки визначатиме оптимальну галузеву структуру. Однак на практиці цей підхід виявився хибним. Винос за межі авангардних країн промислових виробництв у менш розвинені країни шляхом аутсорсингу призвів до розвитку процесів деіндустріалізації цих країн, відпливу інвестицій в основний капітал. Якщо проаналізувати показники відтоку капіталу зі США у 2008-2012 рр., то вони склали біля 1400 млрд. дол. США. У той же час середньорічна віддача від вкладень в основний капітал у цей період у США дорівнювала 10,9 %, в Індії – 26,1 %, а Китаї – 26,3%. Такі процеси вплинули й на зайнятість у виробництві провідних країн, наприклад у США у цей період було втрачено майже 5,5 млн. робочих місць у виробничій сфері, натомість зайнятість у зарубіжних філіях американських компаній зросла до 10 млн. чол. Результатом цих процесів стало скорочення долі промисловості у структурі економіки США. Якщо у 1950 р. доля промисловості в американській економіці складала майже 28%, то у 2008 р. – всього 11,5 % і продовжувала зменшуватися надалі. За даними на початок 2013 р. менше ніж 12 млн. чол. у США працювали у сфері виробництва, а безробіття в країні порівняно з 2008 р. збільшилося з 6,8 млн. чол. до 13 млн. чол. [8].

Більшість робочих місць, які створюються сьогодні у розвинених країнах, особливо у США – це низькооплачувані робочі місця у сфері послуг та сервісу так званої «сервісної економіки», що призводить до подальшого розшарування суспільства та росту соціальної нерівності. Така структурна політика авангардних країн в епоху глобалізації спричиняє зростання спекулятивного фінансового сектору, глобальної фінансової віртуальної економіки, коли нічим не забезпечені електронні гроші обертаються зі швидкістю світла навколо земної кули. З іншого боку, відбувається переміщення промислового виробництва зі США у країни Азії та Латинської Америки, що означає подальшу деіндустріалізацію США та інших провідних країн. Разом з

переміщенням виробництва в країни, що розвиваються, йде і найбільш кваліфікована робоча сила – вчені, інженери, спеціалісти ІТ-сектору.

Прямо протилежні процеси, пов'язані з новою індустріалізацією, відбуваються в країнах Азії, зокрема в Китаї, що прискорює процеси деіндустріалізації провідних країн. Якщо у 2000 р. на провідні країни припадало майже 73% від світового виробництва, а на країни, що розвиваються – 27%, то у 2012 р. на авангардні країни припадало лише 54% світового виробництва, а на держави, що розвиваються – вже 46%. Упевнено у даному змаганні зі США перемог Китай, який змінив баланс на свою користь після 2011 р. – уперше в історії став виробляти промислової продукції більше ніж США, які більше ніж століття утримували світове лідерство у даному напрямку.

Після 2012 р. з'явився новий тренд у структурній політиці провідних країн – повернення ряду промислових виробництв, що були раніше винесені у країни, що розвиваються. У 2012 р. відповідно до економічної політики Б. Обама у США було повернено деякі машинобудівні потужності, для чого у промисловому секторі було створено 50 тис. нових робочих місць та знижено податки, що стимулювало подальше повернення ряду промислових виробництв. Таким чином подальшу деіндустріалізацію у провідних країнах було зупинено. На думку експертів, головними чинниками, що спричинили відновлення промислового виробництва у провідних країнах, є відносно низька якість продукції, що виробляється за кордоном, зрив графіків виробництва та введення нової продукції в експлуатацію.

Інші експерти вважають, що в майбутньому поверненню виробництва в розвинені країни може сприяти перехід здебільшого на дешеві та альтернативні види енергії, а саме – на сланцеві вуглеводи у США, технологія видобутку якого є інноваційною та розробленою. Другим фактором може стати зміна самої ідеології промислового виробництва, що пов'язане з подальшим розвитком робототехніки та роботизації виробництва, коли потреба в людській праці буде суттєво зменшена. Лідером у цьому напрямі, безперечно, є Японія. Ще одним чинником повернення виробництва в розвинені країни може бути розвиток нових технологій третьої індустріальної революції, зокрема технології трьохмірного друку, що дозволяє створити абсолютно новий тип виробництва. Нині такі нові технології вже працюють і не тільки в розвинених країнах [9].

Як бачимо, процес неоіндустріалізації в розвинених країнах йде слідом за процесом часткової деіндустріалізації, яка відбувалася у першій декаді ХХІ ст. й має на меті повернення високотехнологічних виробництв із країн Південно-Східної Азії та інших країн, що розвиваються, на новій технологічній базі. Змінити цю політику стало зараз набагато простіше через BREXIT, через колапс промисловості у

США. Не підлягає сумніву, що середній клас у США був створений в обробній промисловості і, коли американська обробна промисловість вмирає, середній клас також слабшає через втрату роботи та статків. Тому розчаровані в цьому жителі США й обрали Д.Трампа Президентом, що стало підсумком великої деіндустріалізації, того самого процесу, через який пройшла й Україна протягом останніх 25 років. Однак сьогодні це розчарування має перейти у набагато конструктивнішу соціально-економічну політику як в транзитивних, так і в авангардних країнах.

Отже на зміну процесам часткової деіндустріалізації в провідних країнах у другій декаді XXI ст. прийшли процеси неоіндустріалізації, що полягають у поверненні деяких промислових виробництв із країн, що розвиваються, та зміні самого способу виробництва на базі технологій третьої та четвертої індустріальних революцій.

Нова індустріалізація в пострадянських транзитивних країнах буде відрізнятися від неоіндустріалізації авангардних країн та носитиме «наздоганяючий» характер, однак її сутність, що полягає у переході виробництва на новий технологічний рівень з застосуванням технологій третьої індустріальної революції, залишиться незмінною. Разом з тим в деяких високотехнологічних галузях, де маємо достатній потенціал, необхідно втілювати проривну або випереджальну стратегію, яка забезпечить більш швидкий перехід на постіндустріальну модель розвитку.

Використані джерела та література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл / За ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
2. Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era / Zb. Brzezinski. – N.Y., 1970. – 230 p.
3. Тоффлер О. Третья волна / О. Тоффлер. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 261с.
4. Hardt M. Empire / M. Hardt, A. Negri. – Cambrige, MA: Harvard University Press, 2000. – 478 p.
5. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида / Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Классика XXI», 2007. – 421 с.
6. Білорус О.Г. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неоіндустріалізації транзитивних країн / О.Г. Білорус // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 9-10. – С. 3-6.
7. Интервью с Эриком Райнетом: «Лучший способ спасти Украину от России – провести реиндустриализацию» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/economics/enews/intervyu-s-erikom-raynertom-celesoobrazno-umenshit-zavisimost-ukrainy-ot-mvf-759904.html>
8. Клинов В. Актуальные проблемы экономической политики США / В. Клинов // Вопросы экономики. – 2013. – № 5. – С. 129-135.

9. Грималюк А.В. Структурна трансформація сучасної високорозвиненої економіки / А.В. Грималюк, Т.Р. Майорова // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – №3(74). – С. 71-78.

УДК 323

Добровольська А.Б.,
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Розглянуто теоретичні підходи до оцінки процесів соціально-політичної трансформації. Досліджено специфіку перехідних процесів на пострадянському просторі, зокрема вплив факторів глобального характеру на практику політичних переходів періоду новітньої історії. Визначено роль глобальних геополітичних трансформацій як вагомих чинників впливу на шляхи включення нових незалежних держав пострадянського простору у загальносвітовий соціальний процес.

Ключові слова: *перехідні процеси, пострадянський простір, посткомуністична трансформація, модернізація, суспільно-політична система.*

Добровольская А.Б. Теоретические подходы к оценке процессов социально-политической трансформации стран постсоветского пространства. Рассмотрены теоретические подходы к оценке процессов социально-политической трансформации. Исследована специфика переходных процессов на постсоветском пространстве, в том числе влияние факторов глобального характера на практику политических переходов периода новейшей истории. Определена роль глобальных геополитических трансформаций как весомого фактора воздействия на пути включения новых независимых государств постсоветского пространства в общемировой социальный процесс.

Ключевые слова: *переходные процессы, постсоветское пространство, посткоммунистическая трансформация, модернизация, общественно-политическая система.*

Dobrovolskaya A.B. Theoretical approaches to the evaluation process of sociopolitical transformation of post-Soviet states. The article deals with theoretical approaches to the processes of social and political transformation. The specificity of transition processes in the former Soviet Union, including the impact of the factors of the global nature on the practice of the political transition in the period of the recent history is investigated. The role of global transformations is

defined as a significant factor of influence on the way the inclusion of the newly independent post-Soviet states into global social process.

Keywords: *transients, the post-Soviet space, the post-communist transformation, modernization, social and political system.*

За останні 30 років на пострадянському просторі відбулися кардинальні соціальні зміни, пов'язані з модернізацією економічного й політичного життя суспільства. У характері інтенсивності та специфіці форм трансформаційних процесів, що почалися в Радянському Союзі у середині 80-х рр. XX ст., вирішальну роль зіграли національні республіки. У більшості з них виникли етнічні громадські рухи, які не тільки сприяли розпаду СРСР, але й мали значний вплив на формування нових суспільно-політичних систем колишніх радянських республік.

Роки, що минули після розпаду Радянського Союзу, істотно змінили вигляд Центрально-Східної Європи. Трансформація колишнього «соцтабору» проявила себе соціально-політичною консолідацією нових незалежних держав, що з'явилися на карті світу після розпаду СРСР. Самоорганізація їхніх внутрішніх територій й спільностей включала формування нових моделей державного устрою, інституалізацію й модифікацію процедур і принципів функціонування держави й суспільства, становлення нової політичної системи тощо

Проблеми переходу соціуму з одного якісного стану до іншого завжди були предметом пильної уваги наукового співтовариства. Методологічні основи аналізу перехідних процесів у XIX ст. заклали такі класики суспільної думки, як М. Вебер, В. Парето, А. де Токвіль. В XX ст. переосмислення перехідного періоду було запропоновано в роботах Р. Даля, А. Лейпхарта, Й. Шумпетера. В 70-х рр. XX ст. зміст трансформаційних процесів розглядався в основному у рамках теорії модернізації, що інтерпретувала політичний розвиток як перехід від традиційних форм організації суспільства до суспільства сучасного типу. У даній сфері були проведені дослідження, присвячені різним аспектам політичного розвитку, у тому числі й питанням створення ефективної політичної системи, яка сприяє економічному, соціальному, культурному прогресу.

У західній науці модернізаційна проблематика склалася під безпосереднім впливом власного соціокультурного та економічного розвитку, в органічному зв'язку із зародженням політичних ідей Нового Часу, в процесі зміни ціннісних орієнтацій і раціоналізації суспільної свідомості.

Політичний аспект модернізації припускав інституційне перенесення базових елементів ліберально-демократичної системи в «архаїчне» суспільне середовище, а у перспективі – остаточну

уніфікацію всього світу. Основними категоріями даного підходу виступали «традиційність» та «сучасність», а зразком модернізації вважалися країни Заходу зі сформованими в них соціально-політичними та економічними структурами й ментальністю суспільства. Об'єктом же модернізації в історичному плані виступали традиційні суспільства, перед якими стояла необхідність «наздоганяючого розвитку».

Однак вже з початку 1970-х рр. у результаті переосмислення досвіду реального історичного розвитку в країнах Азії, Африки і Латинської Америки подібне трактування модернізації як глобальної ліберальної трансформації стало все частіше піддаватися критиці. Це призвело до суттєвих концептуальних змін у теоретичних підходах до проблем модернізації. Наслідком перегляду колишніх положень став висновок про варіативність шляхів, способів і методів культурно-політичних і соціально-економічних перетворень. З'явилися роботи, в яких дослідники (З. Валігорський, А. Етціоні, Д. Лодж, Д. Харві) заперечували жорстку детермінацію ліберального прогресу. Визнавалося значення локальних культур і цивілізацій, їх право на власну долю, говорилося про можливості самобутнього розвитку на основі унікальних традицій.

У 1980-2000-х рр. деякі з західних учених (Н. Айал, Т. Басе, Д. Б'юкенен, С. Хантінгтон) фактично відмовилися від універсалізму й першості ліберально-ринкових чинників у розумінні політичного та соціально-економічного розвитку, підкреслюючи важливу роль соціокультурних, цивілізаційних аспектів модернізованих суспільств. На думку представників цього альтернативного, цивілізаційного напрямку у дослідженні процесів модернізації, необхідність подолання, наприклад, господарської відсталості не протистоїть самобутності культур і традицій. Навпаки, економічне зростання й промисловий підйом можливий лише на основі ендегенних цінностей та ідеалів, за рахунок власного цивілізаційного потенціалу (досвід Японії, Китаю і ряду країн південно-східної Азії).

У результаті перегляду теоретичних положень соціально-економічного розвитку одним із основних методологічних принципів у суспільних науках поступово стає комплексний формаційно-цивілізаційний підхід, згідно з яким процеси, що протікають у конкретних суспільствах, аналізуються з урахуванням їх соціокультурних, історичних, географічних особливостей і визнається багатовекторність модернізаційного розвитку в сучасному світі. Стає все більш очевидним, що ті чи інші успіхи модернізації безпосередньо залежать від того, наскільки процеси соціально-політичних й економічних перетворень протікають органічно, вписуються в національні інститути, сприймаються у конкретному суспільстві,

враховують його «культурно-генетичний код». У зв'язку з цим багато у чому переосмислюється дихотомія понять «сучасність» і «традиційність».

На ранніх етапах значний внесок у розробку теорії транзитології здійснили такі дослідники, як: Г. О'Доннелл, Х. Лінц, А. Пшеворський, Д. Растоу, А. Степан, Ф. Шмітер та інші. Їх роботи досліджували досвід більш-менш успішних політичних транзитів, зокрема у країнах Південної Європи. У другій половині 80-х рр. минулого сторіччя «третьа хвиля» демократизації, що охопила країни Центральної й Східної Європи, обумовила початок нового етапу перехідного періоду. Особливий перехідний тип політичного устрою країн ЦСЄ одержав у політологічній літературі назву «посткомуністичної трансформації».

При розгляді різних аспектів модернізації у другій половині 80-х рр., і особливо – в 90-х рр., дослідницький інтерес змистився до аналізу проблем демократизації. У той же час поняття «політичний транзит» містить у собі широкий спектр процесів, пов'язаних з багатьма аспектами політико-владних відносин, які безпосередньо стосуються функціонально-динамічних характеристик політичної системи. За останнє десятиліття завдання теоретичного та методологічного осмислення впливу комплексу історичних, політичних, соціально-економічних і культурно-цивілізаційних чинників, що визначають специфіку перехідних процесів, лише підвищило свою актуальність. *Метою* статті є аналіз перебігу, характеру, спрямованості та змісту перехідних процесів на пострадянському просторі, пошук на цій основі орієнтирів для оптимальних і позитивних процесів політичної модернізації.

У країнах СНД, для яких останні десятиліття стали періодом істотної політичної й економічної трансформації, результати перетворень значно відрізнялися від досвіду країн ЦСЄ. Політичний транзит на пострадянському просторі мислився як демократичний і передбачав переведення колишньої форми правління й державного устрою в іншу якість. Основний зміст трансформаційних процесів, що тут відбувалися, полягав у перетворенні тоталітарно-авторитарної системи з усіма її інститутами, структурами й відносинами у систему іншого типу з демократичними атрибутами. Однак серед країн, які фахівці з трансформації недемократичних режимів у демократичні називали «перехідними», було чимало тих, що не наслідували цю модель. Відповідно колишня методологія, що описувала класичну модель демократичних транзитів початку «третьої хвилі», далеко не завжди виявлялася ефективною в осмисленні пострадянських реалій.

Незважаючи на спільні напрямки суспільної модернізації у бік демократичних перетворень, кожна з нових незалежних країн пострадянського простору включалася у загальносвітовий соціальний

процес своїм неповторним шляхом. Практика новітньої історії пострадянських держав спростувала теорії лінійних, безповоротних і прогресивних демократичних змін.

Кардинальні зрушення, що відбувалися у період зміни суспільної формації, на пострадянському просторі супроводжувалися глибокими змінами в системі соціальних норм, у першу чергу тих, які набували форму законів, що регулюють поведінку людей і взаємовідносини різних суспільних груп. Однак спільний старт у 1991-1992 рр. через двадцять п'ять років привів досить цілісний соціум, що іменувався радянським суспільством, до абсолютно різних економічних, політичних, соціальних і морально-етичних результатів.

У практиці модернізації новітнього періоду переважав ліберальний підхід, пов'язаний з механічним перенесенням на національний ґрунт держав пострадянського простору західних моделей розвитку. Під модернізацією розумівся процес лібералізації політичної та економічної системи, а саме поняття «сучасність» ототожнювалося з сучасним станом країн ліберально-ринкового типу.

Суспільно-політична практика ліберальної модернізації нових незалежних держав продемонструвала, що неадаптоване до національних реалій запозичення досвіду західної цивілізації може обернутися політичною нестабільністю й невизначеністю подальших перспектив, кризою самоідентифікації, нівелюванням традиційних моральних норм, загостренням соціальних проблем, падінням рівня життя тощо.

На початку XXI ст. після шоку ліберальних перетворень держави пострадянського простору опинилися у ситуації «стабільної невизначеності» й стійкого відставання від своїх сусідів з соціалістичного минулого (країн Західної і Південної Європи). Трансформаційні зміни колишніх радянських республік актуалізували дискурс про правомірність вибору на користь демократизації режиму в умовах відсутності основ ринкового економічного устрою й не вирішеності матеріальних проблем суспільства.

Світовий досвід демократичних переходів у цьому сенсі вельми неоднозначний – відомо чимало успішних, з точки зору підтримки відносної стабільності системи, випадків послідовного переходу до демократії. Характерною особливістю такого переходу є поступове вирощування основ ринкової економіки й національної буржуазії під захистом сильної авторитарної влади, що проявляє себе стримуванням політичної активності і, одночасно, усіляким заохоченням розвитку підприємницької ініціативи. За цих умов конституювання демократичних інститутів стає логічним завершенням досить тривалого етапу авторитарного правління (так, зокрема, здійснювався перехід в Туреччині й ряді країн Південно-Східної Азії).

В умовах посткомуністичних переходів країн пострадянського простору демократизація, як правило, випереджала проведення економічних реформ. У той же час прихильники авторитарного варіанту розвитку подій (у цілях підтримки більшої стабільності) у ряді нових незалежних держав зіткнулися з небезпекою, яка виходить як від зволікання з економічними реформами, так і від нестачі лояльності посткомуністичного режиму відносно незалежних політичних інтересів і організацій, що прискорено формуються.

Спільною рисою трансформаційних процесів на пострадянському просторі стало те, що вони протікали в умовах глобалізації як економічних, так і культурних відносин. Оскільки глобалізація в останні десятиліття XX і на початку XXI ст. стала одним з головних детермінантів політичного розвитку світового співтовариства, у цей процес в силу об'єктивних і суб'єктивних причин були залучені усі нові незалежні держави. Процес глобалізації торкнувся не тільки таких окремих проявів соціального буття суспільства, як економіка, політика, технологія, фінансова, освітня сфери, а й соціуму, його культури й майбутнього розвитку цивілізації.

Недостатнє врахування, а, найчастіше, ігнорування глобальних трансформаційних змін, які набули форми серйозних викликів, для більшості держав пострадянського простору ускладнило проблеми модернізаційного розвитку. Посилення впливу глобальних трансформаційних викликів на політичну модернізацію нових незалежних держав було обумовлено цілим рядом причин та факторів, пов'язаних з геополітичними змінами, що відбулися наприкінці XX і початку XXI ст., зокрема припиненням існування біполярної системи й спробами формування нової багатополярної системи світоустрою з регіональними центрами сили. Як результат – значно знизився рівень національної безпеки на пострадянському просторі у ряді сфер життєдіяльності – економічній, технологічній, демографічній, цивілізаційно-культурній та інших.

Країни, які здійснювали оновлення під впливом викликів ззовні, вступали у зону підвищених ризиків. Йдеться про небезпеку соціально-економічних, демографічних, національно-територіальних, ідейно-моральних та інших конфліктів, а також інституційно-функціональних криз у надрах самої держави, що виступає у складній ролі основного суб'єкта і одночасно об'єкта реформ. У цих умовах вирішальну роль набули суб'єктивні чинники – здатність соціальних суб'єктів і міжнародних акторів сучасної історії реагувати на внутрішні й зовнішні виклики, упереджувати або стримувати небажані або небезпечні тенденції природних, соціальних, економічних, політичних зрушень і сприяти бажаним.

Вплив комплексу трансформаційних чинників на процес політичної модернізації на пострадянському просторі поставив завдання їх поглибленого аналізу з метою коригування процесу модернізації у контексті геополітичних змін, геоецивілізаційної взаємодії й наростаючої глобалізації. Виходячи з наявності багатофакторного впливу високого ступеня на політичну модернізацію, здійснювану на пострадянському просторі, існує потреба у теоретичному осмисленні глобальних світових процесів і вироблення механізмів адекватного реагування на виклики й ризики сучасності.

Складні й суперечливі політичні процеси, що відбуваються на пострадянському просторі, ставлять перед гуманітарною наукою ряд завдань, пов'язаних з осмисленням нових реалій, моделюванням і прогнозуванням наслідків глобальних трансформацій, з їх впливом на механізми, темпи, спрямованість національно-державного будівництва нових незалежних держав, що, у кінцевому випадку, має сприяти адаптивному використанню їх досвіду для модернізації України. Особливо гостро стоїть питання про розробку довгострокової інтегративної соціально-економічної й політичної стратегії на основі аналізу впливів на модернізаційні процеси основних викликів сучасності.

Політичні трансформації на пострадянському просторі являють собою суперечливий і багатофакторний процес, регіональною особливістю якого стала необхідність одночасного перетворення політичної й економічної сфер, а нерідко – й набуття національно-державної ідентичності, сплески етнонаціоналізму, відсутність або аморфність громадянського суспільства тощо. Динаміка й зміст трансформаційних процесів у кожній з пострадянських республік у визначальному ступені залежали від культурної готовності націй до тих або інших змін.

На рубежі XX і XXI ст. практика трансформаційних змін показала, що ефективне здійснення реформ неможливе без системного, багатофункціонального аналізу місцевих реалій. Різноманіття національних особливостей країн пострадянського простору, їх соціокультурні особливості вимагають створення національних концептуальних розробок, що виходять за рамки тих, що виникли на базі досвіду інших суспільств та інших культур.

На наш погляд, доцільно розглядати модернізацію як найбільш оптимальну за даних умов програму саморозвитку, що являє собою процес широких суспільних перетворень у відповідності до вимог часу. Модернізація приймає характер органічних і позитивних змін лише на основі розкриття власного цивілізаційного потенціалу, акумуляції усього духовного ресурсу суспільства. Саме у цьому випадку процеси значущих змін і внесення інновацій будуть тотожні якісному

вдосконаленню самобутньої соціокультурної системи, дозволять їй вийти на новий виток цивілізаційного розвитку, зайняти гідне місце в сучасному світі.

Взаємозв'язок і взаємозумовленість політичної свідомості та політичних процесів і явищ органічно пов'язує тематику політичної модернізації країни з аналізом об'єктивних духовних запитів і соціальних потреб її населення. Історичний досвід модернізаційних реформ у нових незалежних державах показав, що наявність загальнозначущих політичних ідей та мобілізуючої ідеології є важливою умовою успішного національного розвитку й реальних «модернізаційних проривів» (в економіці, геополітиці, культурі тощо), а відсутність ідеології, що «надихає» суспільну свідомість, стає головною причиною «історичних втрат» і деградаційних процесів у всіх сферах державного й суспільного життя.

Сьогодинішній стан України та варіативність її майбутнього вкрай актуалізує модернізаційні зміни і, в першу чергу, політико-модернізаційну тематику. Необхідність вирішення цього завдання обумовлена імперативами національного виживання й подальшого розвитку нашої країни. Завдання теоретичного й методологічного пошуку значущих орієнтирів для оптимальних і позитивних процесів політичної модернізації України відображає з одного боку, об'єктивну потребу для суспільства в упорядкуванні свого існування, системній організації життя, яка протистойть хаосу і невизначеності, а з іншого боку – необхідність визначення «вектору розвитку», що позначає стратегічні цілі й тактичні завдання.

Модернізація охоплює безліч аспектів, і її імперативи стають все більш очевидними. У разі неадекватної відповіді на трансформаційні виклики сучасності наша держава ризикує остаточно втратити шанси зайняти гідне місце при формуванні нової системи глобального світоустрою. Вигідне геополітичне положення й багаті природні та людські ресурси Україна зможе оптимально використовувати тільки у разі модернізації власної економіки на інноваційній базі, переорієнтації з сировинної спеціалізації на виробництво високотехнологічної, наукомісткої, конкурентоспроможної продукції. Все більше актуалізується і необхідність здійснення соціальних програм, припинення зниження демографічного потенціалу, зміцнення безпеки у політичній, економічній, інформаційній, духовно-культурній та інших сферах життєдіяльності.

Отже специфіка переходу від тоталітарного або авторитарного суспільства до демократичних форм правління обумовлює необхідність поглибленого осмислення наслідків цих трансформацій з метою прогнозування напрямків і перспектив подальшого розвитку посткомуністичних суспільств. Як свідчить практика

трансформаційних процесів на пострадянському просторі, реформи політичних систем у країнах перехідної демократії передбачають різноманітні підходи до вирішення схожих інституційних проблем посткомуністичного розвитку, включаючи такі, як зміна політичного режиму, трансформація партійних систем, реформа інститутів публічної влади, поглиблення ідейно-політичного дискурсу, зміна принципів і методів взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави та інше.

Втративши гостроту, що відрізняла перехідний процес початку 90-х рр., проблема політичних трансформацій на пострадянському просторі зберігає свою актуальність. Оцінка реального значення тієї або іншої політичної трансформації, з погляду її об'єктивної здатності до реалізації демократичних цінностей та ідеалів, передбачає визначення передумов формування й тенденцій подальшого розвитку політичних систем нових незалежних держав, що утворились на теренах колишнього СРСР.

Використані джерела та література:

1. Готово ли российское общество к модернизации? / Под ред. М.К. Горшкова, Р. Кrumma, Н.Е. Тихоновой. – М.: «Весь мир», 2010. – 344 с.
2. Грачев М.Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив / М.Н. Грачев, А.С. Мадатов. – М.: Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. – 128 с.
3. Демократия в современном мире / Ред. Я.А. Пляйс, А.Б. Шатилов. – М.: РОССПЭН, 2009. – 368 с.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: Сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
5. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты, транзитологические теории и посткоммунистическая Россия / А.Ю. Мельвиль // Политическая наука в России и: интеллектуальный поиск и реальность / Отв. ред.-сост. А.Д. Воскресенский. – М.: МОНФ, 2000. – С. 337–368.
6. Семигин Г.Ю. Антология мировой политической мысли. Политическая мысль в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sem4/index.php
7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: «Прогресс-Традиция», 2004. – 480 с.

МОДЕРНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

В статті досліджуються проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу модернізації та глобальної конкурентоспроможності країни, визначаються пріоритетні напрями подальшого соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: модернізація, глобальна конкурентоспроможність, Україна.

Витер И.И. Модернизация национальной экономики Украины в контексте повышения ее глобальной конкурентоспособности. В статье исследуются проблемы взаимосвязи и взаимовлияния модернизации и глобальной конкурентоспособности страны, определяются приоритетные направления дальнейшего социально-экономического развития Украины.

Ключевые слова: модернизация, глобальная конкурентоспособность, Украина.

Viter I.I. Modernization of the national economy of Ukraine in the context of the increase of its global competitiveness. The article examines the problem of the relationship and mutual influence of modernization and global competitiveness of the country. Priority directions for further socio-economic development of Ukraine are determined.

Keywords: modernization, global competitiveness, Ukraine.

Одним з основних стратегічних пріоритетів України виступає підвищення її глобальної конкурентоспроможності, вірний вибір напрямів подальшого розвитку. Сьогодні, у XXI ст., успіху досягають лише високотехнологічні країни, а це видається неможливим без модернізації національної економіки, перебудови всіх галузей господарства на нових, більш прогресивних засадах. Отже проблема модернізації є однією з ключових при вирішенні проблеми підвищення глобальної конкурентоспроможності для будь-якої країни світу. Особливо гостро вона постає перед транзитивними країнами, які значною мірою розгубили свій економічний потенціал під час трансформаційних перетворень та в результаті останньої глобальної кризи. Тому тема роботи, присвяченої дослідженню питань модернізації національної економіки України, є актуальною.

Сьогодні теорія модернізації є однією з широко досліджуваних теорій як у вітчизняній, так і у світовій науці. В процесі свого розвитку вона зазнала певної еволюції. Класичні праці з проблем модернізації належать М. Веберу, Е. Дюркгейму, О. Конту, К. Марксу, Г. Спенсеру й Ф. Тьоннісу. В загальному вигляді модернізаційна парадигма була сформована в середині ХХ ст. за умов розпаду європейських колоніальних імперій і появи великої кількості «молодих націй» в Азії, Африці та Латинській Америці. Теорії модернізації, що виникли спочатку в лоні університетської науки США, були створені як альтернатива комуністичній орієнтації (С. Хантінгтон, Д. Ептер, ін.) [1]. Пізніше дослідники збагачують теорію модернізації новими підходами: значний вклад в розвиток сучасної концепції модернізації внесли такі вчені, як А. Абдель-Малек, З. Бауман, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, Д. Ептер, А. Турен, С. Хантінгтон. В той час під модернізацією розумілася обумовленість індустріалізації країн, що розвиваються, переходом до демократичних форм правління [2].

З 80-х рр. ХХ ст. теорія модернізації переживає друге народження. Інтерес до неї посилюється з розпадом комуністичного блоку й переходом нових незалежних країн на капіталістичний шлях розвитку. У відповідь на заклик відродити дослідження модернізації (Ш. Ейзенштадт, М. Леві) були висунуті «теорії неомодернізації» (Е. Тірікьян), «теорії постмодернізації» (Дж. Александер), теорії екологічної модернізації (Е. Гідденс, У. Бек). Реанімована й переглянута теорія модернізації врахувала досвід посткомуністичного світу й дійсно видозмінила, пом'якшила свої ключові поняття [3].

Сьогодні, у ХХІ ст., можна спостерігати нову хвилю інтересу до модернізації, коли вона розглядається в контексті глобалізації. Теоретичні й практичні аспекти модернізації досліджуються в працях вітчизняних вчених, таких як В. Барков, О. Білорус, В. Воронкова, В. Гесць, Є. Головаха, В. Журавський, В. Кононенко, А. Лузан, М. Михальченко, В. Пазенок, Ю. Пахомов, М. Попович, Ф. Рудич, В. Ткаченко, А. Філіпенко, В. Цветков, М. Шульга, В. Якушик та інші. В той же час недостатньо уваги приділено дослідженню взаємовпливу та взаємозв'язку модернізації та конкурентоспроможності економіки.

Тому *мета* статті – дослідити взаємозв'язок модернізації й глобальної конкурентоспроможності, визначити пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності України на глобальному ринку.

Протягом п'ятисот років провідною тенденцією світового розвитку був прогрес, що у більшості країн відбувався у формі модернізації. Переходячи із Середньовіччя в Новий час, Захід здійснив небачений в історії перехід у суспільство нового, сучасного типу. Він кинув виклик іншому світу, на який той відповів по-різному [4, с. 191-192] Але

переважною відповіддю, як показав А. Тойнбі, стала модернізація незахідних країн.

Зазначимо, що термін *модернізація* віднесено до незахідних країн тому, що сама Європа вже пройшла модерн і знаходиться зараз на більш високій стадії, в постмодерні. Взагалі у розвитку модернізації в західних країнах можна виділити такі фази: *доіндустріальну* (XVI – середина XVIII ст.) – епоха, в якій поширилися основні елементи модерну, як то «дух капіталізму», підприємництво, раціональна наука, перші технічні винаходи тощо; *індустріальну* – почалася з промислового перевороту другої половини XVIII ст. в Англії, який охопив на початку XIX ст. й інші країни Європи; вона створила самі основи нового індустріального суспільства й закінчилася у більшості європейських країн та США до кінця XIX ст.; *пізньоіндустріальну*, що відбувалася у першій половині – середині XX ст. й створила нове – масове суспільство, економічний зміст якого полягає в укрупненні й стандартизації виробництва та стандартизації споживання з широким застосуванням конвеєрного виробництва [5]. Окремо виділяють *постіндустріальну* фазу модернізації, що розпочалася з 60-х рр. XX ст. і триває й донині [6]. Парадокс полягає в тому, що на постіндустріальній стадії розвитку в провідних країнах світу знову виникає проблема індустріалізації, але індустріалізації нової якості, яку, зважаючи на роль і місце провідних країн світу у глобальній економіці, можна назвати глобальною неоіндустріалізацією.

Зі зміною фаз модернізації змінювалася й сама її сутність. Сьогодні під **економічною модернізацією** ми розуміємо структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, направлені на підвищення її глобальної конкурентоспроможності [2]. Таким чином категорії модернізації та глобальної конкурентоспроможності взаємопов'язані сьогодні як ніколи, а напрями модернізації виступають одночасно напрямками підвищення конкурентних позицій для будь-якої країни світу. І навпаки, високі місця в глобальних рейтингах є базою для здійснення прогресивних реформ у всіх галузях економіки.

Розглянемо конкурентні позиції України у світі за версією Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) (див. табл.1). На жаль, останнім часом Україна втрачає свої позиції: якщо у 2014-2015 рр. вона займала 76-е місце, то вже у 2015-2016 рр. – 79-е, а у 2016-2017 рр. скотилася до 85-го.

Місце України у The Global Competitiveness Index, 2010–2017 pp.

	2010- 2011 (з 139 країн)	2011- 2012 (з 142 країн)	2012- 2013 (з 144 країн)	2013- 2014 (з 148 країн)	2014- 2015 (з 144 країн)	2015- 2016 (з 140 країн)	2016- 2017 (з 138 країн)	до попереднього періоду
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Місце України за Індексом глобаль- ної конкуренто- спроможності	89	82	73	84	76	79	85	-6
За субіндексами:								
Основні вимоги	102	98	79	91	87	101	102	-1
- інституції	134	131	132	137	130	130	129	+1
- інфраструктура	68	71	65	68	68	69	75	-6
- макроекономічне середовище	132	112	90	107	105	134	128	+6
- охорона здоров'я та початкова освіта	67	74	62	62	43	45	54	-9
Підсилювачі продуктивності	72	74	65	71	67	65	74	-9
- вища освіта й професійна підготовка	46	51	47	43	40	34	33	+1
- ефективність ринку товарів	129	129	117	124	112	106	108	-2
- ефективність ринку праці	54	61	62	84	80	56	73	-17
- розвиток фінансового ринку	119	116	114	117	107	121	130	-9
- технологічна готовність	83	82	81	94	85	86	85	+1
- розмір ринку	38	38	38	38	38	45	47	-2
Інновації та фактори вдосконалення	88	93	79	95	92	72	73	-1
- відповідність бізнесу сучасним вимогам	100	103	91	97	99	91	98	-7
- інновації	63	74	71	93	81	54	52	+2

Джерело: [9-14].

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності ВЕФ за 2015-2016 рр. Україна втратила 3 позиції й спустилася з 76-го (у 2014 р.) на 79-е місце серед 140 країн світу, опинившись між Гватемалою та Таджикистаном. Причому показник конкурентоспроможності України також знизився на 0,11 (з 4,14 до 4,03) [7]. Найбільше позицій Україна втратила за складовими макроекономічного середовища (мінус 29 позицій, 134-е місце із 140 країн) та рівнем розвитку фінансового ринку (мінус 14 позицій, 121-е місце). Трохи погіршилися оцінки складової «охорона здоров'я та початкова освіта» (мінус 2 позиції). Надійність банків України оцінили за найнижчим показником – 140 зі 140, робота у сфері державного сектора – 130 зі 140, податкове навантаження на бізнес визначили на рівні 118 зі 140 [8].

Ці ж негативні тенденції збереглися й наступного року. У 2016-2017 рр. Україна посіла 85-е місце замість 79-го у 2015-2016 рр., тобто понизила його на 6 позицій (а відносно 2014-2015 – на всі 9). Як видно з таблиці 1, Україна погіршила свої позиції у 7 з 12 основних показників; найбільш значне відставання від попереднього періоду спостерігалось за такими субіндексами, як інфраструктура (-6); охорона здоров'я та початкова освіта (-9); ефективність ринку праці (-17); розвиток фінансового ринку (-9); відповідність бізнесу сучасним вимогам (-7). Негативна, хоч і слабо виражена динаміка, спостерігалась у двох субіндексах – «ефективність ринку товарів» та «розмір ринку». За деякими позиціями країна «очолює» списки з кінця, зокрема, за міцністю банків нам другий рік поспіль присвоєно останнє місце серед оцінюваних країн світу, з поміж 138 країн за регулюванням фондових бірж ми отримали передостаннє місце; за інфляційними змінами – 136-е, за якістю доріг – 134-е.

Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (в порядку зменшення): корупцію, політичну нестабільність, інфляцію, неефективну державну бюрократію, ускладнений доступ до фінансів, часту зміну урядів, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, невідповідну якість інфраструктури, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погану етику робочої сили, низьку якість охорони здоров'я та недостатню освіченість працівників [14].

У 2016-2017 рр. відносно минулого періоду Україна погіршила свої показники сумарно на 41 пункт (різниця між 52 «пунктами спаду» та 11 «пунктами зростання»), хоча у глобальному рейтингу вона знизилась лише на 6 позицій. Така ситуація склалася через різну «вагу» того чи іншого субіндексу при визначенні рейтингу глобальної конкурентоспроможності.

Зазначимо, що Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з більш ніж 100 змінних, які становлять 3 основні групи субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності» та «Інновації та фактори вдосконалення». Загальне місце країни в рейтингу залежить від успіхів у кожній групі показників, хоча й різною мірою – враховуючи, що сума показників в кожній групі складає 100%, успіхи в першій та, особливо, в третій групах є більш ефективними та результативними (вага кожного показника відповідно 25% та 50%, тоді як в другій групі – лише 17%). У 2016-2017 рр. Україна покращила своє місце в рейтингу відносно минулого періоду всього за 5-ма субіндексами: інституції (+1); макроекономічне середовище (+6); вища освіта й професійна підготовка (+1); технологічна готовність (+1); інновації (+2). Причому 2 з них відносяться до першої групи, 2 – до другої й лише 1 – до третьої, найбільш вагомої групи показників, що й пояснює дуже слабкий вплив на глобальний індекс України. В той же час значне відставання країни від попереднього періоду за субіндексами з першої групи (інфраструктура (-6); охорона здоров'я та початкова освіта (-9)), а головне – з третьої (відповідність бізнесу сучасним вимогам (-7)) в результаті призвело до зниження глобального індексу.

Окрім цього, окремі субіндекси по-різному корелюються з кінцевим результатом – місцем в глобальному рейтингу (незважаючи на їх вагу). Так, якщо порівняти колонки 4 (найнижче місце України в рейтингу) та 6 (найкращий результат), можемо засвідчити, що краще всього з кінцевою цифрою (місцем України в рейтингу) корелюються такі субіндекси, як макроекономічне середовище, ефективність ринку товарів та відповідність бізнесу сучасним умовам, меншою мірою – інститути, охорона здоров'я та початкова освіта, розвиток фінансового ринку, технологічна готовність. В той же час не прослідковується прямої залежності між ефективністю ринку праці та інноваціями, з одного боку, – та місцем України у рейтингу – з іншого. Це пояснюється, по-перше, певним мультиплікативним ефектом, а, по-друге, – неможливістю чіткого розмежування економічних процесів на окремі складові.

Отже, для підвищення рейтингу України в глобальній економіці необхідно вірно обирати пріоритети подальшого розвитку – напрями, які дійсно сприятимуть підвищенню глобальної конкурентоспроможності. В першу чергу необхідно звернути увагу на макроекономічне середовище, ефективність товарного ринку та, особливо, – на досконалість бізнесу, його відповідність сучасним умовам (як на субіндекс третьої групи).

Всього за період останнього спаду (2014-2017 рр.) Україна найбільше втратила позицій за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище, розвиток

фінансового ринку країни та інновації. Ці негативні тенденції не можуть не хвилювати. По-перше, місце України, яке вона займає сьогодні, мало координується з її потенціалом. По-друге, існує проблема економічної безпеки країни, яка неможлива без сильної конкурентоспроможної економіки. Отже проблема підвищення конкурентоспроможності національної економіки стоїть дуже гостро й повинна стати одним з основних напрямів при розробці антикризових стратегій. Не випадково програмні документи останнього часу так чи інакше передбачають напрями підвищення конкурентоспроможності економіки України.

В цьому контексті серед документів останнього часу привертають увагу наступні: Угода про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України восьмого скликання «Європейська Україна» (2014 р.); Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (2015 р.); Програма діяльності Кабінету Міністрів України (2016 р.).

Так, в розділі *Угоди про Коаліцію* «Забезпечення прискореного економічного розвитку» зазначається про необхідність здійснення структурних реформ та законодавчого встановлення більш сприятливих, порівняно з іншими країнами, умов для високотехнологічного, інтелектуальномісткого бізнесу та нових виробництв в Україні шляхом запровадження конкурентних переваг інституційної, регуляторної, фінансової, інфраструктурної, освітньої політики для створення високопродуктивних робочих місць, підвищення оплати праці, виробництва конкурентоспроможної продукції та нарощування експорту. З цієї метою передбачено:

1. Розроблення довгострокової стратегії розвитку високотехнологічних виробництв із визначенням галузей-драйверів, що дасть можливість забезпечити створення нових робочих місць та повернення трудових мігрантів, переорієнтацію системи державного замовлення в освіті під завдання зазначеної стратегії.

2. Формування шляхом залучення приватних інвесторів сучасної індустріальної та інноваційної інфраструктури, яка відповідатиме вимогам іноземних та українських інвесторів, для розміщення виробничих підприємств і науково-дослідницьких центрів.

3. Законодавче встановлення стимулюючих особливостей для нових виробництв, науково-дослідних центрів, а також компаній сфери інформаційних технологій.

4. Законодавче запровадження захищених ринкових механізмів інвестування в енергомодернізацію (енергосервісні контракти) для масштабного залучення приватних інвестицій у енергоефективність, істотного зменшення енерговитрат у державному та комунальному секторах економіки, а також мінімізації зовнішньої енергозалежності держави.

5. Забезпечення розбудови інноваційної інфраструктури та ефективної системи захисту інтелектуальної власності й трансферу технологій для залучення в Україну науково-дослідних центрів провідних багато-національних високотехнологічних корпорацій.

6. Запровадження системного міжнародного просування українських виробників, у тому числі через міжнародні виставки, та України як зовнішнього виробничого майданчика для глобальних ринків та науково-дослідницької платформи для багатонаціональних високотехнологічних корпорацій.

Окрім цього, спеціальний розділ присвячено регуляторній політиці, розвитку підприємництва та забезпеченню умов конкуренції [15].

Стратегія сталого розвитку України на період до 2020 р., затверджена Указом Президента України 12 січня 2015 р., визначає цілі та показники їх досягнення, а також напрямки й пріоритети розвитку країни. Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі. «Стратегія–2020» включає до себе 62 реформи. З них пріоритетними визначені 8 реформ та 2 програми [16].

Аналізуючи реформи та програми Стратегії, можна впевнено сказати, що всі вони спрямовані на підвищення глобальної конкурентоспроможності України. Але є напрями, які безпосередньо зачіпають проблеми конкуренції в економічній сфері: дерегуляція та розвиток підприємництва; програма розвитку малого та середнього бізнесу; податкова реформа; реформа захисту конкуренції та антимонопольного законодавства; реформа корпоративного права; реформа фінансового сектору; реформа ринку капіталу; реформа економічної та монетарної політики; програма розвитку українського експорту; програма залучення інвестицій; програма розвитку інновацій.

Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, які оцінюють хід виконання реформ та програм. Зокрема, планується, що у рейтингу Світового банку Doing Business Україна посяде місце серед перших 30 позицій, рейтинг за зобов'язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and Poors становитиме не нижче інвестиційної категорії «BBB», валовий внутрішній продукт (за паритетом купівельної спроможності) у розрахунку на одну особу, який розраховує Світовий банк, підвищиться до 16 000 доларів США.

Чисті надходження прямих іноземних інвестицій до 2020 р. мають скласти понад 40 млрд доларів США, витрати на національну безпеку і оборону – не менше 3 відсотків від ВВП. За індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна має увійти до 50 найкращих держав світу. Окрім того, до завдань Стратегії включено підвищення середньої тривалості життя в країні на 3 роки [17].

Програма діяльності Кабінету Міністрів України, схвалена Верховною Радою України 14 квітня 2016 р., спрямована на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та положень зазначеної вище Коаліційної угоди. Відповідно до зазначених стратегічних документів діяльність Кабінету Міністрів України зосереджуватиметься, зокрема, на забезпеченні прискореного економічного розвитку, що передбачає наступне:

- забезпечення збалансованості Державного бюджету України, запровадження середньострокового бюджетного планування та системи управління державним боргом, мінімізація неефективних державних витратів;

- модернізація Державної фіскальної служби; ухвалення нового Податкового кодексу України; спрощення та перехід на міжнародні стандарти бухгалтерської звітності;

- підвищення ефективності трансфертного ціноутворення та застосування непрямих методів оподаткування, автоматичне та прозоре відшкодування податку на додану вартість;

- прозора приватизація державних підприємств; запровадження на підприємствах державної власності міжнародних стандартів щодо прозорості всієї звітності та незалежного управління; запровадження жорсткого контролю за дотриманням умов інвестиційних договорів;

- підвищення ефективності державної інвестиційної політики;

- реформування Державної аудиторської служби.

Аналогічно до Коаліційної угоди, Програма включає розділ «Регуляторна політика, розвиток підприємництва та забезпечення умов конкуренції», в якому, зокрема, передбачено: запровадження обов'язкового оцінювання регуляторного впливу законодавчого акта згідно з міжнародними стандартами, загальне зменшення регуляторного тиску на бізнес; реформування контрольно-наглядових органів, детальне регламентування кожної контрольної функції, моніторинг ефективності її виконання; поліпшення умов ведення бізнесу: скорочення дозвільних процедур, видів діяльності, що підлягають ліцензуванню та сертифікації, забезпечення ефективного захисту права приватної власності, прав інвесторів та кредиторів, прозора конкурентна політика, вдосконалення процедур митного оформлення товарів; запровадження механізмів страхування ризиків інвесторів, у тому числі – іноземних, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності; розвиток високотехнологічних виробництв, індустріальної та інноваційної інфраструктури, запровадження механізмів комерціалізації результатів наукових робіт і трансферу технологій з метою розвитку національних наукових центрів; підтримка експортерів; сприяння зайнятості населення тощо [18].

Аналіз зазначених програмних документів свідчить про усвідомлення нерозривного зв'язку конкурентоспроможності й модернізації. Енергійний перехід на інноваційну модель сталого розвитку, модернізація економіки України – об'єктивно єдиний шанс досягти позитивних для всього суспільства результатів і, таким чином, – підвищити конкурентні позиції країни у світі. Отже глобальну національну стратегію Україні необхідно розглядати як процес модернізаційних трансформацій на основі гармонізації економічної, соціальної, та екологічної складової сталого інноваційного розвитку.

У вересні 2015 р. в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Самміт ООН для прийняття Порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 р. Проблематика Самміту охоплювала всі аспекти соціально-економічного розвитку, конкурентоспроможності країн, екологічної та енергетичної безпеки, глобального партнерства для розвитку. Після Самміту перед країнами – членами ООН постали нові завдання адаптації визначених на глобальному рівні цілей та їх моніторингу. Всього виділено 17 цілей сталого розвитку (ЦСР), серед яких сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх, створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям.

Виконання цих цілей в Україні потребує глибоких соціально-економічних перетворень та нових підходів до можливостей глобального партнерства. Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Отож для успішного конкурентоспроможного розвитку Україні необхідно дотримуватися цих основних принципів. «Для досягнення Цілей Сталого Розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми й проекти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні», – зазначив Президент України П.Порошенко у своєму виступі на Самміті [19].

В результаті дослідження можна зробити наступні *висновки*:

1. На постіндустріальній стадії розвитку під економічною модернізацією розуміються структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, направлені на підвищення її глобальної конкурентоспроможності. Таким чином категорії модернізації та конкурентоспроможності взаємопов'язані сьогодні як ніколи, а направи

модернізації виступають одночасно напрямками підвищення конкурентних позицій для будь-якої країни світу.

2. Останнім часом Україна втрачає свої позиції: за три роки (2014-2017 рр.) за індексом глобальної конкурентоспроможності вона скотилася з 76-го місця на 85-е. Всього за цей період країна найбільше втратила позицій за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище, розвиток фінансового ринку країни та інновації. Ці негативні тенденції не можуть не хвилювати. По-перше, місце України, яке вона займає сьогодні, мало координується з її потенціалом. По-друге, існує проблема економічної безпеки країни, яка неможлива без сильної конкурентоспроможної економіки.

3. В якості пріоритетів подальшого розвитку Україні необхідно обирати напрями, які сприятимуть підвищенню її глобальної конкурентоспроможності на світовому ринку: розвиток інновацій, досконалість бізнесу, його відповідність сучасним вимогам, оптимізація макроекономічного середовища; підвищення ефективності товарних ринків. Це своєю чергою сприятиме модернізації національної економіки України, її ефективному розвитку у глобалізованому світі.

Використані джерела та література:

1. Ермаханова С.А. Теория модернизации: история и современность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.econom.nsc.ru/ieie/SMU/conference/articles/Ермаханова.doc>

2. Модернизация экономики в странах СНГ: национальные, региональные и глобальные факторы. Научный доклад / Отв. ред. Вардомский Л.Б. – М.: ИЭ РАН, 2008. – 78 с.

3. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка / Пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

4. Глобалистика: Энциклопедия / Гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков; Центр научных и прикладных программ «ДИАЛОГ». – М.: ОАО Издательство «Радуга», 2003. – 1328 с.

5. Меерсон Б.М. Лекции по истории западной цивилизации XX века [Електронний ресурс] / Б.М. Меерсон, Д.В. Прокудин. – Режим доступу: <http://www.sch57.msk.ru/collect/wst1.htm>

6. Горбатенко В. П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук спец. 23.00.02. «Політичні інститути та процеси» / В.П. Горбатенко. – Київ, 1999. – 39 с.

7. Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-ureytingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015>

8. Индекс конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.gpedia.com/uk/gpedia/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%B>

A%D1%81_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96#cite_note-5

9. The Global Competitiveness Report 2010, The Global Competitiveness Report 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/pdf/GCR09/GSR20092010fullreport.pdf>.

10. The Global Competitiveness Report 2012–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2012-2013/>

11. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf

12. The Global Competitiveness Report 2014–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/>

13. The Global Competitiveness Report 2015–2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/>

14. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-zai-deksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>

15. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>

16. Глава держави затвердив Стратегію сталого розвитку «Україна–2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/glavaderzhavi-zatverddiv-strategiyu-stalogo-rozvitku-ukrayin-34506>

17. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83_%C2%AB%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-2020%C2%BB

18. Програма діяльності Уряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248969842

19. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholititia/tsili-staloho-rozvytku>

ЕКОЛОГІЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: ВИТОКИ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Досліджено наукові підходи до формування теорії екологічної модернізації, зокрема – роль ноосферної теорії В.Вернадського. Розкрито сутність поняття «екологічна модернізація». Проаналізовано головні етапи та напрямки розвитку екологічної модернізації.

Ключові слова: екологічна модернізація, біосфера, ноосфера, В.Вернадський, екологічне мислення, екологічна свідомість.

Перга Т.Ю. Экологическая модернизация: истоки и основные направления развития. Исследованы научные подходы к формированию теории экологической модернизации, в частности – роль ноосферной теории В.Вернадского. Раскрыта сущность понятия «экологическая модернизация». Проанализированы основные этапы и направления развития экологической модернизации.

Ключевые слова: экологическая модернизация, биосфера, ноосфера, В.Вернадский, экологическое мышление, экологическое сознание.

Perga T.Y. Ecological modernization: origins and main directions of development. The article is devoted to the research of scientific approaches to the formation of the theory of ecological modernization, including the role of the noosphere Vernadskiy's theory. The essence of the concept the «ecological modernization» has investigated. The main stages and directions of ecological modernization have analyzed.

Keywords: ecological modernization, biosphere, noosphere, V.Vernadsky, ecological thinking and ecological consciousness.

На початку XXI ст. загострення екологічних проблем ставить на порядок денний завдання переходу держав на шлях розвитку, який забезпечить збалансування потреб сучасного постіндустріального суспільства з можливостями довкілля й врахує інтереси як сучасних, так і майбутніх поколінь. Це актуалізує пошук компромісу між сучасною цивілізацією і довкіллям, який унаочнений у процесі екологічної модернізації.

Проблеми екологічної модернізації висвітлені в роботах У.Бека, Д.Белла, Ф.Буттала, Т.Вудгейта, С.Редкліфта, К.Харпера, О.Яницького та багатьох інших науковців. Окремі аспекти удосконалення суспільного розвитку з урахуванням екологічних обмежень і вимог

знайшли відображення в розробках вітчизняних вчених Г.Бачинського, С.Дорогунцова, В.Крисаченко, О.Стогнія. Не дивлячись на значну кількість теоретичних напрацювань, у сучасній науковій думці не існує єдиного погляду як щодо сутності поняття «екологічної модернізації», так і стосовно шляхів та напрямків її розвитку, головних механізмів впровадження. Потрібно наголосити, що досить поширеним є погляд на екологічну модернізацію як економічну категорію (М. Джонік, Г. Монх, Т. Раннебург, У. Сіммоніс та ін.). Наприклад, А.Мол, Д.Хубер вважали, що основними акторами екологічної модернізації є економічні актори і, в першу чергу, підприємці. Показовим у цьому відношенні є визначення В. Шевчука, який розглядає її як системну екологізацію всіх складових частин виробництва, тобто системи управління, технологічних процесів, господарської та інвестиційної діяльності підприємств [1]. Велика група фахівців дотримується думки, що в умовах формування світової екологічної кризи має впроваджуватися комплексний підхід, що передбачає модернізацію усіх сфер життєдіяльності людства, включаючи екологічну політику (С. Бохмер-Крістіансен і Дж. Вейднер, А. Віл, А. Гоулдсон і Дж. Мерфі), культурну політику і дискурс (Дж. Друзек і М. Хайер), інституційні зміни (Ф. Буттел, А. Мол, Г. Спааргарін). Вітчизняні дослідники (Л.Амаджадін, В.Бурега, А.Мокій та ін.) відзначають, що крім фізичних, фізіологічних, психосоматичних механізмів існують соціальні механізми формування екологічної свідомості. Отже проблема екологічної модернізації залишається важливим предметом наукового дискурсу.

Тому *метою* даної статті є дослідження сутності екологічної модернізації, витоків її формування та головних напрямків розвитку.

Аналіз теоретичних напрацювань вітчизняних та закордонних фахівців свідчить про поширеність думки, що процес екологічної модернізації розпочався наприкінці 1960-х рр. XX ст., коли з'явилися перші екологічні проблеми (промислове забруднення водного й повітряного шарів). Переосмисленню відношення людини до довкілля, зокрема – зростанню розуміння реальної загрози глобальної екологічної кризи як прямого наслідку науково-технічного прогресу та необмеженого індустріального розвитку – сприяла, перш за все, Конференція з навколишнього середовища, що відбулась у Стокгольмі в 1972 р. Концепції екоанархізму (М.Букчин) та екосоціалізму (Д.Пеппер) стали першими спробами пошуку шляхів перебудови світової індустріальної системи з метою попередження екологічної кризи. Саме в цей період у закордонній історичній науці у рамках енвайронментальної соціології зародилась теорія екологічної модернізації – науковий напрямок, що займається пошуком оптимального шляху розвитку індустріального суспільства з урахуванням екологічних викликів та

потреб, одним із засновників якого є німецький соціолог Йозеф Хубер. Під екологічною модернізацією він розумів подолання негативних впливів на навколишнє середовище з боку індустріального суспільства шляхом його трансформації, використання ним для свого розвитку нових технологій. Він писав, що брудна, жаклива індустрія трансформується в екологічного метелика.

У середині 1980-х рр. його ідеї були широко підтримані М.Джоником (Німеччина) та А.Молом (Нідерланди). Саме у цих двох державах концепція екологічної модернізації уперше була покладена в основу екологічної політики, однак її прихильники вважали, що екологічні проблеми можна вирішити за допомогою надіндустріалізації, що передбачало розвиток і впровадження нових, більш сучасних технологій [2].

На наш погляд, досліджуючи генезу теорії екологічної модернізації, варто звернутися до більш раннього періоду, зокрема праць науковців XVIII-XIX ст., які вперше почали розглядати окремі аспекти впливу людини на довкілля (Ж. Бусенго, Ж. Бюффон, Б. Вареніус, Х. Гюйгенс, В.В.Докучаєв, Ж.Б. Дюма, А.Кропоткін, Ж. Ламарк, Ю. Лібіх). Видатний німецький натураліст і географ А. Гумбольдт у своєму п'ятитомному творі «Космос» синтезував тогочасні знання про Землю та космос і розвинув ідею про взаємозв'язок усіх природних процесів і явищ.

Однак центральне місце у розробці теоретичних засад, зокрема імперативів та напрямків екологічної модернізації, займає, на наш погляд, ноосферна концепція розвитку В.Вернадського, згідно до якої на межі XX та XXI ст. людство вступило в нову стадію розвитку – ноогенез, що є періодом трансформації сфери життя у сферу розуму. На думку І.П. Кулясова, ноосферну цивілізацію можна розглядати як мету розвитку людства; шляхом досягнення цієї мети є сталий розвиток, а способом – екологічна модернізація [3]. Ми підтримуємо цю ідею і вважаємо, що в умовах поглиблення глобальних екологічних проблем ноосферизація є умовою виживання нашої цивілізації, вона вимагає гуманізації та дематеріалізації життєдіяльності людини й суспільства.

У ноосферній теорії головним чинником, що збалансовує відносини між суспільством і природою, виділена свідомо діяльність людини. Ще у 1920-х рр. основоположник цієї теорії В.Вернадський розробив уявлення про біосферу як єдину систему Землі, де весь основний хід геохімічних та енергетичних перетворень визначається діяльністю живих істот. Теоретичні напрацювання попередніх століть розглядали більшість процесів, які міняли в ході геологічного часу вид нашої планети, як то чисто фізичні, хімічні або фізико-хімічні явища. На думку науковця, єдиним правильним підходом до біосфери є її розгляд як цілісної глобальної екологічної системи. Актуалізація цього поняття

за сучасних умов обумовлюється небаченими масштабами техногенного впливу людини на довкілля, що може викликати планетарні зміни в середовищі існування людини.

У результаті техногенної діяльності біосфера Землі докорінно перетворюється та стає, за визначенням Вернадського, ноосферою – «сферою розуму», яка охопить більшу частину Землі – від глибоких її надр до найвищих шарів атмосфери: «Історичний процес на наших очах корінним чином змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – всіх і кожного – і вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство, взяте в цілому, стає могутньою геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею стає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Це новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера» [4, с.21].

Ноосфера у баченні Вернадського є таким станом біосфери, в якому проявляється розум і спрямована ним праця людини як нова, небувала на планеті геологічна сила. Він не лише виділяє перетворюючий вплив на нашу планету такої форми життя людини, як розумна діяльність, а й передбачає швидке зростання глибини й масштабів цього впливу. Вчений визначив кілька загальних умов, необхідних для створення ноосфери: людство має стати єдиним в економічному та інформаційному відношеннях; прийти до цілковитої рівності рас, народів незалежно від кольору шкіри й інших відмінностей; припинити війни між народами. У цьому контексті він стверджував: «Біосфера перейде так чи інакше, рано чи пізно в ноосферу. На певному етапі розвитку людина вимушена узяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію планети, інакше в неї не буде майбутнього» [5, с.172].

Важливий внесок ноосферної концепції розвитку у формування теоретичних засад екологічної модернізації полягає в аргументації тези щодо обмеженості планетарних ресурсів та у розумінні того, що біосфера певним чином організована й людство неспроможне встановити тотальний контроль над її організацією. Це має змінити парадигму сучасного розвитку, в основу якого покладене необмежене споживання, що будується, перш за все, на зростаючій експлуатації ресурсів довкілля.

Розкриваючи закономірність, еволюційну неминучість переходу біосфери в новий вищий етап розвитку – ноосферу, Вернадський стверджував, що людина здатна активно впливати на природні процеси й соціальну організацію суспільства. Це значно збільшує роль науки та наукового світогляду у розв'язанні глобальних загальнолюдських проблем і конкретних соціально-економічних завдань, що постійно виникають у суспільстві. Отже людина має зрозуміти свій доленосний

вплив на довкілля та будувати відносини з природою тільки на науковій основі, щоб передбачити наслідки цієї діяльності й регулювати їх, не завдаючи шкоди оточуючому середовищу, не порушуючи його внутрішньої рівноваги та гармонії взаємовідносин із суспільством. У цьому проявляється її турбота не лише про сучасні, а й про прийдешні покоління. Логічним висновком багатьох положень ноосферної концепції є ідея об'єднання зусиль людства заради свідомого регулювання процесу творення ноосфери.

На наш погляд, вказані положення є засадничими й мають формувати розвиток таких головних напрямків екологічної модернізації, як економічний, інституціонально-політичний, ідеологічний та культурно-етичний. Очевидно, що головними рушійними силами екологічної модернізації сьогодні виступають держави, бізнесові структури, глобальні корпорації, наддержавні об'єднання, громадянське суспільство, політичні та міжнародні організації, різні групи населення, окремі особистості – усі ті суб'єкти міжнародних відносин, які в науковому дискурсі прийнято вважати впливовими акторами глобалізації.

Сучасні теоретичні напрацювання дозволяють виділити шість головних тез відносно розвитку процесу екологічної модернізації.

1. Екологічна модернізація є об'єктивною історичною тенденцією, що обумовлена зростанням економічного розвитку й антропогенного тиску на довкілля, який розпочався понад три століття тому, ще з часів промислового перевороту. Процеси глобалізації прискорили та інтенсифікували вплив людини на довкілля й сприяли збільшенню залежності економічного розвитку від якості довкілля та вичерпності його ресурсів. Це створило умови для використання можливостей, що відкриває глобалізація, для переходу до екозбалансованого та екоконтрольованого світового розвитку в інтересах усіх громадян нашої планети, зокрема – до моделі ноосферної глобальної економіки, більш ефективного менеджменту світового масштабу, формування екологічної свідомості. Позитивні результати екологічної модернізації у більш розвинених країнах сприятимуть впровадженню її елементів у країнах, що розвиваються, що надасть цьому процесу незворотний характер та світовий масштаб.

2. Екологічна модернізація зустрічає на своєму шляху багато перепон, адже вона вимагає розумного управління відносинами між економікою й навколишнім середовищем. Беручи до уваги споживацький характер сучасного суспільства, урядам держав надзвичайно важко дати однозначну відповідь на питання «Чисте та якісне довкілля або матеріальне благополуччя?» Тому варто очікувати впровадження різних експериментальних моделей екоорієнтованого економічного розвитку (наприклад, низько карбонової економіки,

зеленої економіки, кругової економіки, економіки з нульовим рівнем викидів вуглекислого газу), які будуть впливати й на зміну концепцій сучасного розвитку, зокрема в царині взаємодії людини та довкілля. Це відобразиться й на формуванні теоретичних і практичних підходів до екологічної модернізації.

3. Екологічна модернізація вимагає інновацій та навчання, що є важелями просування цієї теорії і практики в усіх країнах світу. Це передбачає впровадження безпечних для довкілля технологічних та інституційних інновацій, а також раціональних змін структури споживання та виробництва. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває впровадження у передових країнах світу нових механізмів екологічної модернізації. У тих країнах, які лише стають на шлях екологічної модернізації й прагнуть надолужити згаяний час, пріоритетними стають вивчення позитивного досвіду та здобуття практичних навичок його впровадження.

4. Екологічна модернізація вимагає координації відповідних заходів у рамках кожної країни. По суті, вона є екологічною революцією, що включає до себе екологічно обгрунтовані зміни в економіці, суспільстві, політиці, культурі, екологічному управлінні та поведінці індивідів. Історія людської цивілізації засвідчує, що усі революції створювали ґрунт для соціальних конфліктів. Аналогічну тенденцію породжує й екологічна революція, отже можна припустити, що з труднощами її впровадження зіштовхнуться уряди, підприємства, суспільства, групи охорони навколишнього середовища й навіть пересічні громадяни. Саме вони є головними рушіями екологічних змін на державному рівні. Досвід зародження екологічного руху та його розвитку у 1960-1980-х рр. засвідчує неминучість конфліктів і зіткнень. Водночас він демонструє в екологічній політиці, починаючи з 1990-х рр., зростання взаємодопомоги й координації дій різних груп, партій та організацій. Тому співпрацю на різних рівнях (офіційному та неофіційному) та демократичну участь в екологічній діяльності варто розглядати як один з важливих напрямків екологічної модернізації.

5. Екологічна модернізація вимагає багаторівневого й багатовекторного міжнародного співробітництва, адже екологічні проблеми не мають кордонів. Глобальні зміни клімату, виснаження озонового шару, поширення забруднення повітря, зростання відходів, захист біологічного різноманіття, раціональний розвиток і використання природних ресурсів та енергії потребують не лише комплексного та міждисциплінарного підходу, а й активної участі всіх громадян Земної кулі. Саме завдяки співпраці в екологічній сфері, яка почала активно розвиватися після Стокгольмської конференції з навколишнього середовища, було досягнуто певні результати в покращенні стану довкілля та виробленні головних напрямів і

механізмів спільних дій щодо збереження природних ресурсів. Разом з тим, загострення багатьох екологічних проблем на межі XX та XXI ст. унаочнило необхідність розширення екологічного співробітництва як з точки зору секторів, так і з точки зору учасників, тому залучення усіх зацікавлених акторів та охоплення нових сфер взаємодії стає дедалі більш актуальним.

6. Теорія екологічної модернізації створює загальні рамки і формулює головні напрямки екологізації розвитку, однак конкретні моделі й механізми виробляються країнами на основі вивчення та критичного переосмислення найкращого світового досвіду та місцевих потреб. На даний час можна констатувати особливості екологічної модернізації, що здійснюється окремими групами країн у Європі, в Північній Америці та в країнах, що розвиваються.

Автори доповіді «Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае» [6] вважають екологічну модернізацію європейського типу ідеалістичною (вочевидь беручи до уваги цілі, що ставить Європейський Союз щодо скорочення викидів парникових газів та розширення частки альтернативної енергетики), відзначаючи при цьому, що саме європейські науковці зробили значний внесок у розвиток наукових підходів щодо відносин людини й природи та розробку власне самої теорії екологічної модернізації.

На противагу, екологічна модернізація в Північній Америці характеризується ними як відносно «прагматична». Північно-американські країни (зокрема Сполучені Штати Америки) першими розвинули індустріальну екологію, легітимізували цей напрямок науки й спрямували ресурси на збереження й поліпшення стану навколишнього середовища, хоча теоретичних інновацій представниками регіону було запропоновано менше. Раціоналізм екологічної політики США можна виявити, перш за все, у питаннях політики щодо зміни клімату. Сполучені Штати не підтримують прийняті міжнародним товариством зобов'язання та захищають, в першу чергу, свої бізнес-інтереси, що дозволяє багатьом науковцям та політикам звинуватити їх у нехтуванні інтересами усіх жителів нашої планети і прийдешніх поколінь.

Щодо країн третього світу, то розвиток екологічної модернізації в них обумовлюється комплексом чинників, пов'язаних з проблемами національного розвитку та потребою отримувати допомогу від розвинених країн світу й провідних міжнародних установ. Тому в рамках широкого процесу модернізації розвитку деякі з них почали впроваджувати окремі елементи екологічної модернізації, переважно це – зелені технології [6]. Водночас ці заходи є досить рідкісним явищем, адже потребують значного фінансування, якого країни, що розвиваються, зважаючи на надзвичайну бідність, не мають.

Розглядаючи головні чинники екологічної модернізації, потрібно наголосити, що, на наш погляд, вона починається зі зміни людської поведінки. Згідно до теорії В.Вернадського, стратегічним напрямом розвитку людства мають стати процеси формування ноосферної свідомості й мислення, створення ноосферних технологій.

У цьому контексті велику роль відіграє екологічна свідомість, що включає до себе сукупність ідей, теорій, поглядів, мотивації, які відображають екологічну сторону суспільного буття, а саме – реальну практику відносин між людиною й середовищем її життя, між суспільством і природою, включаючи регулятивні принципи й норми поведінки, спрямовані на досягнення оптимального стану системи «суспільство – природа». До найважливіших елементів екологічної свідомості варто віднести: усвідомлення обмеженості природи, інтегральною частиною якої є людина, сприйняття екологічної кризи як глобальної кризи розвитку, яка загрожує існуванню нашої цивілізації, та розуміння потреби відмовитись від домінування людини над природою, перейти на шлях сталого розвитку й інтегрувати теоретичні напрацювання у практичну площину. Зрозуміло, що держави світу мають розробити й цілеспрямовано впроваджувати заходи, націлені на виховання у громадян екологічної свідомості. Це стосується як можновладців, так і пересічних громадян.

Одним зі структурних компонентів екологічної свідомості є екологічне мислення, яке можна охарактеризувати як рівень знань, культури, виховання, що створює у професійній та непрофесійній діяльності найкраще психоемоційне, природне та суспільне середовище для життя й розвитку людини. Його формування тісно пов'язано з розвитком безперервного процесу виховання та освіти, яке починається ще в дитинстві.

Наголосимо, що вчення про ноосферу варто розглядати як теоретико-методологічну базу концепції сталого розвитку, яка на початку третього тисячоліття перетворилась на один з механізмів впровадження екологічної модернізації. Сталий розвиток доцільно розуміти не лише в контексті зміни стосунків людини й природи з метою збалансування й гармонізації економічної, соціальної та екологічної складової розвитку, а і як скоординовану глобальну стратегію виживання людства, орієнтовану на збереження й відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери. Її практичне впровадження вбачається на даний час одним з важливих напрямків трансформації сучасного розвитку в бік більшої екологізації [7, с.58].

Таким чином, екологічна модернізація є об'єктивним і незворотнім процесом, який обумовлений історичним розвитком нашої цивілізації, що призвів до загострення екологічних проблем. Вона має комплексний

характер і охоплює не лише економічну сферу; в умовах сьогодення зростає важливість ментального та освітнього аспектів екологічної модернізації. Не дивлячись на труднощі її впровадження в сучасному суспільстві споживацького типу, можна констатувати зростання в більшості країн світу розуміння важливості цього процесу, що проявляється у прийнятті на державному та глобальному рівнях багатьох екозоначних рішень.

Використані джерела та література:

1. Екологічне управління: підручник для студ. екологіч. спец. вищ. навч. закладів / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, Г.О. Білявський та ін. – Київ : Либідь, 2004. – 432 с.
2. Маца К.А. Экологическая модернизация: сущность, основные направления / К.А. Маца, Н.Н. Карпенко // Вестник экономической науки Украины. – 2005. – №1. – С. 93-97.
3. Кулясов И.П. Экологическая модернизация: теоретические аспекты / И.П. Кулясов // Социология и социальная антропология. – 2005. – №3. – С.110-113.
4. Вернадський В.В. Про науковий світогляд / В.І. Вернадський; пер. М. Кратко. – К.: НАН України, Центр гуманіт. освіти, 1996. – 56 с.
5. Вернадський В.В. Хімічна будова біосфери Землі та її оточення / С.В. Волков та ін. – К.: Нац. акад. наук України, Коміс. з наук. спадщини акад. В.І. Вернадського, Ін-т заг. і неорган. хімії ім. В.І. Вернадського, 2012. – 506 с.
6. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ifes-ras.ru/attaches/books_texts/He_Chuangqi.pdf
7. Перга Т.Ю. Глобальна екологічна політика та Україна / Т.Ю. Перга. – Ніжин: Лисенко М.М., 2014. – 287 с.

УДК : 327.8

Ветринський І.М.,

кандидат політичних наук,

науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

БАЗОВІ ПРІОРИТЕТИ Й СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЙ

Враховуючи поступове повернення до порядку денного сучасної світової політики принципів, методів та інструментарію т.зв. «реалполітик» з її опорою на жорстку силу, приматом національних інтересів та балансу сил, актуалізується питання дослідження положень класичної геополітики, а також – її місця й ролі в сучасному світі. В даній статті аналізуються актуальні

геополітичні виклики для міжнародної безпеки та окреслюються базові принципи й пріоритети формування національних геополітичних стратегій.

Ключові слова: геополітичні стратегії, міжнародна безпека, гібридна війна, стратегічні імперативи.

Ветринский И.М. Базовые приоритеты и стратегические императивы формирования национальной геополитической стратегии. Учитывая постепенное возвращение в повестку дня современной мировой политики принципов, методов и инструментария т.н. «реалполитик» с ее опорой на жесткую силу, приматом национальных интересов и баланса сил, актуализируется вопрос исследования положений классической геополитики, а также – ее места и роли в современном мире. В данной статье анализируются актуальные геополитические вызовы для международной безопасности и очерчиваются базовые принципы и приоритеты формирования национальных геополитических стратегий.

Ключевые слова: геополитические стратегии, международная безопасность, гибридная война, стратегические императивы.

Vietrynskyi I.M. Basic priorities and strategic imperatives of the formation of a national geo-political strategy. We can state that the principles, methods and tools of the so-called «Realpolitik» is gradually returning to the agenda of world politics. It means first of all the reliance on hard power, the primacy of national interests and the balance of power. So the study of classical geopolitics and its place and role in the modern world is relevant again. This article examines the current geopolitical challenges to international security, and also outlines the basic principles and priorities of forming national geopolitical strategies.

Keywords: geopolitical strategies, international security, hybrid war, strategic imperatives.

З часів закінчення холодної війни та розпаду біполярної системи міжнародних відносин пройшло вже майже 30 років, проте навряд чи можна констатувати остаточне формування нового світового порядку. Скоріше навпаки – замість спільної роботи з метою вироблення певних універсальних принципів та правил гри ми можемо побачити спроби реалізації прагнень великих держав щодо ревізії існуючих основ міжнародної системи. Яскравими прикладами таких дій є зокрема остання Іракська кампанія Сполучених Штатів, що по суті була спробою встановлення світової гегемонії США і затвердження монополярності світу, російська агресія в Грузії та Україні, а також китайська військова активність у Південно-китайському морі, які фактично спрямовані на те, щоб окреслити та «застовбити» власні регіональні зони геополітичного впливу й домінування. На сьогоднішній день можна констатувати, що світ рухається у бік «багатополярності», яка де-факто є найбільш вибухонебезпечною системою міжнародних відносин і в певному сенсі нагадує крок назад в

т.зв. «епоху імперіалізму». Відмітимо, що і Перша, і Друга світові війни стали наслідком саме багатополлярної світової системи.

Навряд чи варто чекати, що вирішення існуючих міжнародно-політичних проблем лежить виключно у правовій площині, оскільки, як влучно висловився В. Трегубов, міжнародне право запізнюється на одну світову війну. Тобто універсальні міжнародно-правові норми та інструменти традиційно з'являються скоріше як відповідь на основі аналізу кризи, що вже відбулася, тож вони здебільшого безсилі або у край малоефективні, коли йдеться про необхідність передбачення та запобігання новим потрясінням. За умов одночасної тенденції до посилення геополітичних амбіцій великих держав та поступового зниження ефективності міжнародно-правових інструментів та наднаціональних структур кожна держава постає перед необхідністю розробки та втілення комплексної стратегії національного розвитку, яка б враховувала потенційні глобальні й регіональні геополітичні ризики, а також передбачала шляхи реагування на них з метою забезпечення насамперед інтересів національної безпеки й збереження територіальної цілісності.

Основні праці, в яких досліджуються геополітичні та безпекові аспекти міжнародної політики, належать З. Бжезинському, А. Богатурову, В. Горбуліну, Дж. Ікенберрі, Р. Кагану, Г. Кіссінджеру, В. Мадіссону, Дж. Міршаймеру, Г. Перепелиці, В Шахову, М. Шульзі та ін.

Метою статті є аналіз актуальних геополітичних викликів для міжнародної безпеки та окреслення базових принципів і пріоритетів формування національної геополітичної стратегії.

Протягом багатьох століть своєрідним «центром» світової політики є західноєвропейський регіон, саме тут мали свій початок багато процесів, що потім ставали визначальними для всього світу. Після завершення Другої світової війни міждержавні відносини на європейському континенті зазнали докорінних змін: замість столітнього торгівельного суперництва створюються економічні союзи, на зміну войовничому націоналізму приходять інтеграційні ідеї Об'єднаної Європи. Ці тенденції лише посилюються після колапсу СРСР та закінчення холодної війни. Створений у 1993 р. Європейський Союз являє собою безпрецедентний ступінь економічної та політичної інтеграції, що став можливим після кількох десятиліть спільної кропіткої праці в даному напрямку. Можна дуже довго перераховувати переваги від спільного економічного простору, митного союзу чи реалізованих на практиці принципів поваги до демократичних цінностей всередині країн-членів ЄС, але найважливішим з геополітичної точки зору стало те, що подібний ступінь інтеграції практично унеможливило будь-які військові конфлікти всередині даного міждержавного утворення, хоча воно й складається здебільшого

з колишніх споконвічних ворогів. Крім того, більшість країн-членів ЄС також є членами спільного зі США військово-політичного блоку НАТО, що робить їх ще й військовими союзниками. Подібна ситуація зумовила нову реальність у системі європейської безпеки – конфлікти пішли у минуле, поступившись місцем економічній конкуренції, а мир та безпека в регіоні стала сприйматися як дещо природне та невід’ємне. На цьому тлі відбувалося постійне скорочення оборонних бюджетів, оскільки більшість загроз на кшталт міжнародного тероризму здавалися примарними та далекими. Ситуація почала змінюватися у 2014 р., коли РФ анексувала Крим та розпочала агресивну війну проти України. Реваншистська геополітична стратегія Кремля у поєднанні з новітніми інструментами гібридної війни повністю змінила безпековий ландшафт європейського регіону, змусивши низку країн – насамперед тих, що раніше входили до т.зв. «соцтабору» чи мають спільний кордон з РФ – вживати термінових заходів задля посилення власної безпеки.

Тим часом дестабілізація певною мірою усталених відносин та принципів взаємодії між державами та наднаціональними структурами на європейському континенті продовжується й набуває нових рис і форм. Безпекова та міграційна кризи, що виникли здебільшого внаслідок військової операції РФ в Сирії та російської агресії проти України, проявили низку слабких місць і латентних протиріч у відносинах між державами-членами ЄС. Внесок Росії у дестабілізацію регіону важко переоцінити – авторитарний путінський режим, справедливо розглядаючи Європейський Союз в якості геоекономічного й певною мірою геополітичного супротивника, вже протягом багатьох років реалізує кроки, спрямовані на підризу ЄС зсередини. Зокрема це стосується підтримки Кремлем, в тому числі й фінансової, радикальних правопопулістських політичних сил, які здебільшого виступають під ізоляціоністськими та євроскептичними гаслами [1]. Крім того останнім часом РФ активізувала також свої деструктивні зусилля, в тому числі й на інформаційно-пропагандистському напрямку, внаслідок чого праворадикали отримують все більшу популярність. Дана тенденція є дуже небезпечною для об’єднаної Європи, оскільки тут країни «старої демократії» все частіше потрапляють у пастку власних ліберально-демократичних цінностей та механізмів, коли уряди й політики напрому залежать від громадської думки, якою, в свою чергу, досить легко вдається маніпулювати за допомогою засобів пропаганди. Все це робить внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси все більш непередбачуваними: так, прагнення колишнього прем’єр-міністра Великої Британії Д. Кемерона отримати перемогу на виборах під євроскептичними гаслами, а також вибороти низку преференцій для своєї держави шляхом «політичного шантажу» [2] керівних органів ЄС обернулося достроковою втратою посади для Кемерона і масштабною

та непрогнозованою дестабілізацією всієї Євразії внаслідок так званого «Брекзиту». Цікаво, що особисто Д. Кемерон ніколи не був прибічником виходу Великої Британії з ЄС, але він не прорахував наслідків занадто радикальної політичної риторики, що несподівано співпала з відповідними настроями в суспільстві; як наслідок маємо кризу «Загальноєвропейського проекту» й дуже небезпечний прецедент для майбутнього ЄС.

Водночас з іншого боку Атлантики ситуація також досить далека від стабільності, а головне – прогнозованості. Неочікувана для багатьох перемога Д. Трампа на президентських виборах у США досі викликає більше запитань, ніж відповідей. Це стосується насамперед подальших напрямків і пріоритетів розвитку США як у внутрішній, так і у зовнішній політиці. Зважаючи на надважливу роль, що її відіграють Сполучені Штати у сучасному світі, будь-яка зміна їх політичного курсу викликає значний резонанс у всій системі міжнародних відносин. Трамп, в якості кандидата у президенти відомий насамперед завдяки своїм гучним радикальним заявам, частина з яких демонструє його ізоляціоністські вподобання, зокрема обіцяв зробити більш жорстким міграційне законодавство, переглянути угоди про вільну торгівлю з низкою країн, стимулювати промисловість всередині держави шляхом повернення великого бізнесу до США тощо [3]. Серед тривожних сигналів, насамперед для України, можна згадати тезу про прагнення налагодити стосунки з РФ, але цьому логічно суперечать обіцянки Д. Трампа зробити енергетичну революцію шляхом підтримки виробників сланцевої нафти й газу, що вельми вірогідно призведе до їх здешевлення на світовому ринку, а це, своєю чергою, боляче вдарить по Росії, зважаючи на її критичну залежність від цін на енергоносії [3].

Враховуючи постійне наростання конфліктного потенціалу в міжнародних відносинах, кризу євроінтеграційних процесів і розгубленість Європи перед новітніми геополітичними викликами, потенційне зменшення міжнародно-політичної активності США на тлі ізоляціоністської політики Д.Трампа, а також беручи до уваги зростання геополітичних амбіцій з боку РФ та КНР, можна констатувати, що світ прямує до повернення багатополарної системи міжнародних відносин. Це означатиме, що світ повертається до періоду «балансу сил», тобто до процесу побудови нової системи стримувань і переваг, що традиційно супроводжується збільшенням кількості військових конфліктів. А. Беттлер взагалі вважає багатополарність «найбільш вибухонебезпечною міжнародною системою, що веде до війни» [4]. Автор зауважує, що обидві світові війни відбулися саме в часи багатополарності та наголошує, що категоріальний апарат політичного реалізму є непридатним для формування нового світового порядку, оскільки він, по-перше, звертається до концепцій сили (power), по-

друге, орієнтований на формування певної стабільності в рамках балансу сил, що неадекватно умовам глобалізації. За умов мультиполярної системи основними ризиками можуть бути розповсюдження ядерної зброї, жорстоке вирішення конфліктів між невеликими акторами чи непередбачуваність наслідків, до яких можуть призвести зміни у союзах між великими державами. Звичайно, біполярна система, що прийшла на зміну багатополарності після Другої світової війни, була теж небезпечною тому, що характеризувалася прагненням обох «полюсів» до глобального домінування й передбачала постійну боротьбу між двома блоками – чи то за збереження своїх позицій, чи то за перерозподіл світу. Проте вона все одно була певною мірою стабільнішою, оскільки колапс одного з учасників боротьби означав кінець протистояння принаймні на певний період, в той час як анархічна багатополарність традиційно загрожує глобальними зіткненнями.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що поряд зі звичними формами й засобами агресії постають новітні виклики, на які світова спільнота лише вчиться адекватно реагувати. Таким чином інструментарій протидії цим викликам є на сьогоднішній день досить обмеженим. Одним з таких викликів є гібридна війна. У новій редакції «Національної військової стратегії» США, що побачила світ у 2015 р., зокрема зазначається, що стратегічна ситуація в світі суттєво дестабілізується та є найбільш непередбачуваною за останні десятиріччя. Наголошується також, що існує широкий спектр загроз, в тому числі для національної безпеки США, з боку як традиційних супротивників, так і регіональних держав та недержавних угруповань, що намагаються скористатися тими перевагами, які надає інтенсивний розвиток і впровадження у військову справу новітніх технологій [5]. Під інноваційними інструментами ведення сучасних конфліктів мається на увазі так звана гібридна війна, в якій своєрідними «елементами враження» одночасно є традиційні засоби ведення класичних війн та іррегулярні збройні формування й терористичні організації, які здатні підривати діяльність державних органів країн-опонентів зсередини й отримувати ідеологічний та психологічний контроль над їхнім населенням завдяки маніпулюванню його поведінкою, терору, інформаційному впливу та пропаганді [6, с.102]. Стратегічною метою гібридної війни є сприяння реалізації тієї чи іншої моделі геополітичної експансії шляхом штучного формування осередків внутрішньої дестабілізації за допомогою масованої психологічної обробки населення країн-опонентів і навіть цілих регіонів. Гібридна війна включає широкий діапазон засобів збройного протистояння, а саме:

- використання різних інструментів інтегрованої військової стратегії одночасно із заходами інформаційного протистояння;

- посилення значення асиметричних і непрямих дій;
- активне використання силових засобів прихованого характеру у поєднанні з діями сил спеціальних операцій та використанням протестного потенціалу населення країн-опонентів;
- участь у конфлікті іррегулярних збройних формувань і приватних військових компаній;
- використання політичних сил і громадських рухів із зовнішнім фінансуванням та керівництвом [6, с.103].

Важливою відмінною рисою гібридної війни є використання мережевих форм управління підготовкою й розгортанням «протестних» дій з можливістю їх оперативної функціональної перебудови, що, своєю чергою, забезпечує високу рухомість і мобільність застосування базових ресурсів та їх зосередження на стратегічно важливих напрямках. Головну роль у цих процесах відіграють сучасні інформаційно-комунікаційні технології, а також інноваційні прийоми військової стратегії, перспективні форми й методи застосування збройних сил.

Серед країн, що реалізують гібридні методи війни, мається на увазі в першу чергу Росія. Так, ще на початку 2013 р. начальник генерального штабу РФ В.Герасимов обґрунтував доцільність та ефективність використання зазначених методів війни під час майбутніх конфліктів [7]. У США російську агресивну політику поставили в один ряд з міжнародним тероризмом, загрозами у глобальному інформаційному просторі, негативними наслідками змін клімату та слабо контрольованим розповсюдженням інфекційних захворювань, назвавши одним з найбільш серйозних викликів національній безпеці США. На думку Б.Обами, войовничий підхід Росії до відносин з сусідніми країнами несе загрозу нормам міжнародного права. Тож для стримування російської військової загрози США планують і надалі спостерігати за її стратегічними можливостями, а також продовжувати адаптивне військове планування з союзниками й партнерами [6, с.99].

Зважаючи на те, що низка держав прагнуть повернутися до анархічної багатополярності на міжнародній арені, а також враховуючи об'єктивну відсутність реальних стримуючих чинників, не можна виключати того варіанту, що міжнародні відносини будуть поступово набувати певних рис Вестфальської міжнародної системи з її основними принципами примату національних інтересів і балансу сил. У цьому випадку жорстка сила й військовий потенціал мають усі шанси знову стати чи не найголовнішими чинниками у відносинах між державами. Відповідно разом з балансом сил і багатополярністю повертається й класична геополітика як сукупність принципів, методів та інструментів використання наявних географічних, економічних, політичних, військових та інших можливостей держави з метою досягнення регіонального чи глобального домінування. Таким чином

для кожної держави, незалежно від її розміру, місця й ролі на міжнародній арені, є доцільним використання геополітики як інструменту аналізу власного потенціалу, перспектив розвитку, а також потенційних чи наявних загроз на регіональному чи глобальному рівні. Саме на основі результатів згаданого геополітичного аналізу має бути побудована геополітична стратегія держави, що покликана забезпечити найбільш широкий та загальний міжнародно-політичний контекст для побудови стратегії національного розвитку.

Традиційно прийнято відділяти наукову чи формальну геополітику від практичної чи прикладної геополітики. Перша існує у формі наукових концепцій та теорій, що покликані визначити та сформулювати орієнтири, цілі та задачі, обґрунтувати доцільність тих чи інших кроків держави на шляху досягнення стратегічної переваги – регіональної чи глобальної. В свою чергу практична чи прикладна геополітика – це, в першу чергу, конкретний процес досягнення геополітичних цілей. Він також включає врахування засад та орієнтирів геополітики, використання відповідних рекомендацій та положень в практичному функціонуванні держави, її взаємодії з іншими державами на міжнародній арені, побудові зовнішньополітичних стратегій. Варто наголосити, що поділ на формальну й прикладну геополітику є дуже важливим, оскільки, заперечуючи доцільність та ефективність використання практичної геополітики в якості фундаменту зовнішньої політики в умовах глобалізації, ми переконані, що формальна чи теоретична геополітика є дуже доцільним інструментом аналізу актуальних міжнародно-політичних процесів, особливо враховуючи тенденції відродження й збереження цілей і засобів практичної геополітики в стратегіях певних держав.

Відповідно ми розглядаємо геополітику в першу чергу як метод комплексного аналізу міжнародно-політичних процесів, що враховує низку сталих та змінних чинників.

Таким чином під геополітичною стратегією ми розуміємо сукупність пріоритетів, цілей та завдань в контексті розвитку держави, що розроблені на основі аналізу геополітичного становища країни, її місця й ролі в контексті актуальної геополітичної ситуації в регіоні та світі. Зважаючи на те, що сучасний світ характеризується значним рівнем турбулентності економічних та соціально-політичних процесів, зокрема й через посилення геополітичних амбіцій певних регіональних лідерів, які прагнуть повернення багатополарної міжнародної системи, геополітична стратегія має стати одним з фундаментальних елементів стратегії національного розвитку держави. Структурно геополітична стратегія має включати наступні розділи: 1) аналіз актуального геополітичного становища держави, його переваг та недоліків; 2) аналіз актуальних та потенційних геополітичних викликів і загроз як

всередині держави, так і зовнішніх; 3) аналіз геополітичного потенціалу держави та пропозиції щодо заходів, які необхідні для покращення існуючого геополітичного становища відповідно до існуючих викликів або перспективних напрямів розвитку.

В свою чергу, головним стратегічним імперативом побудови геополітичної стратегії є створення необхідних умов для забезпечення національних інтересів держави на регіональному та глобальному рівні. Категорія національного інтересу напряму пов'язана з геополітикою й набуває сенсу тільки у контексті взаємовідносин нації чи держави з іншими націями або державами. Тобто національні інтереси – це завжди продукт складних взаємозв'язків діючих суб'єктів міжнародних відносин [8]. Традиційно місце й роль держави на світовій арені, а також особливості її відносин з іншими державами залежать, зокрема, від її здатності вірно визначити, сформулювати й реалізувати власні національні інтереси. Так, В. Кириченко визначає національні інтереси як «інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Вони поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому. При цьому маються на увазі інтереси не взагалі громадян, які належать до даного суспільства, а кожного громадянина зокрема, інтереси національних, соціальних, політичних груп та інтереси держави» [9, с. 118]. Національні інтереси, вважає автор, не тотожні інтересам нації, «бо перші відбивають (інтегрують) інтереси всіх людей незалежно від національної приналежності, а другі – лише інтереси певної нації» [9, с. 118]. У законі України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси визначені як «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток» [10]. Як зазначають В.Мадіссон та В. Шахов, «геополітичний аспект національних інтересів передбачає збереження суверенітету й територіальної цілісності, а також визначення свого місця й ролі в певному геополітичному просторі, забезпечення балансу сил через міжнародні політичні, військово-політичні, правові, економічні та гуманітарні інститути. Внутрішньополітичний аспект національних інтересів полягає в забезпеченні стабільного розвитку суспільства й держави, підвищенні життєвого рівня населення країни, а також забезпеченні політичної стабільності та утриманні влади правлячих сил» [11, с. 47]. Подібний підхід, зокрема, є дуже доречним для сучасного стану української соціально-політичної системи, що перебуває під одночасним тиском внутрішніх проблем та зовнішньої агресії РФ.

Для геополітики традиційним є сприйняття держави в якості «живого організму» – специфічної політико-географічної одиниці, що розвивається за певних визначених природою умов та взаємодіє з іншими подібними до себе утвореннями. В свою чергу міжнародна арена в контексті класичної геополітики сприймається в якості своєрідних «джунглів» чи «поля бою», де великі держави захоплюють менші та конкурують за «здобич», а слабкі країни заради виживання вимушені або об'єднуватися у військові союзи, або поступатися своїми національними інтересами аж до певної частини суверенітету. Поява міжнародного права у формі універсальних багатосторонніх конвенцій та наднаціональних органів стала своєрідною спробою змінити правила гри на світовій арені, виробити певні єдині умови співіснування як для «великих» держав, так і для «малих»; в першу чергу це спрямовано на запобігання потенційним конфліктам шляхом створення і підтримки регіональної та глобальної системи безпеки. Необхідність подібних кроків стала очевидною після двох світових воєн, що стали найбільш масштабними та смертоносними за всю історію людства. Проте часи змінюються, геополітичні амбіції відроджуються, військова сила знову стає інструментом зовнішньої політики, а питання потенційного глобального зіткнення повертається до порядку денного світової політики. У міжнародному праві немає ефективного й дієвого механізму санкцій за порушення тієї чи іншої норми або певного договору, воно тримається на спільній волі до дотримання міжнародних договорів. На прикладі російської агресії проти України можна побачити, як швидко втрачають вагу будь-які «паперові» гарантії безпеки, коли йдеться про реальну військову загрозу й необхідність протидіяти ядерній державі, що реалізує власні геополітичні амбіції.

За цих умов кожна держава має усвідомити, що перспектива стати об'єктом зовнішньої агресії або бути втягнутою до регіонального чи глобального конфлікту, на жаль, є не «забутою історією», а реальністю сьогодення. Відповідно й побудова згаданої вище геополітичної стратегії є необхідністю для забезпечення національної безпеки. Таким чином базовими пріоритетами формування національної геополітичної стратегії є:

1) національна безпека, а саме – забезпечення захисту державного суверенітету, прав і свобод громадян, збереження (чи відновлення) територіальної цілісності держави;

2) економічна безпека – забезпечення стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатності до розвитку та захищеності життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави;

3) енергетична безпека – забезпечення необхідного обсягу енергоносіїв, достатнього для життєдіяльності населення та

функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного та воєнного стану;

4) інформаційна безпека – забезпечення захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, запобігання нанесенню шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Саме об'єктивний аналіз актуального геополітичного становища держави з урахуванням наявних викликів та загроз, а також чітке розуміння потенційних переваг та можливостей, що таке становище відкриває, має стати фундаментом для побудови насправді ефективної як внутрішньо-, так і зовнішньополітичної стратегії в умовах посилення геополітичних амбіцій великих держав та фактичної кризи міжнародного права.

Сучасна світова система все більше втрачає стабільність, що стала звичною за декілька останніх десятиліть. Деструктивні тенденції до посилення суперництва між великими державами, насамперед, у військово-стратегічній сфері, актуалізують питання забезпечення національної безпеки для кожної країни. Традиційні цінності «цивілізованого світу», такі, як демократія, повага до прав людини, толерантність, расова терпимість тощо, вже не справляються зі своєю «цементуючою» роллю для соціально-економічних систем провідних країн світу, особливо в умовах «гібридної війни». Так в умовах зосередження основного економічного та військово-політичного потенціалу в руках демократичних держав інформаційні та пропагандистські чинники впливу й маніпуляції громадською думкою стають особливо цінним активом та засобом інформаційної війни. За цих умов ізоляціоністські право-популістські ідеї стають все більш популярними, що негативно відображається на регіональній та глобальній системі безпеки. Світ поступово крокує до анархічної «багатополярності», де провідну роль відіграватимуть насамперед військові інструменти, а не засоби «soft power». На цьому тлі цілком логічним виглядає звернення до положень та принципів класичної геополітики для аналізу міжнародно-політичних процесів.

Ставлення до геополітики в науковому та експертному середовищі традиційно є неоднозначним. Досить часто лунає думка про недостатню сформованість геополітики як наукового вчення, також її звинувачують у відсутності об'єктивності через надмірну політизованість, кон'юнктурність та ідеологізованість. Проте, на нашу думку, геополітика з її синтетичним та узагальнюючим підходом має слугувати в першу чергу методом та інструментом аналізу під час побудови

стратегії національного розвитку держави. Зважаючи на той факт, що певні держави будують свої зовнішньополітичні стратегії саме виходячи з принципів та положень класичної геополітики, які оперують такими категоріями як «баланс сил», «сфери впливу», «зони привілейованих інтересів» тощо, для інших країн цілком доцільним є врахування зазначених чинників під час аналізу й вироблення власної позиції на міжнародній арені. В іншому випадку є небезпека втратити слушний момент для реагування й стати об'єктом зовнішнього впливу чи навіть військової агресії. Особливо це актуально для невеликих країн з незначним військовим потенціалом.

Зазначена позиція не є очевидною, оскільки за логікою сучасний стан міжнародних відносин, що є результатом об'єктивного розвитку світової системи та міжнародного права, мав би виключати притаманні класичній геополітиці підходи, бо це суперечить логіці глобалізації, яка робить відносини між державами єдиною системою взаємопов'язаних акторів. Егоїстичні та задалегідь конфліктні геополітичні прагнення великих держав стати «полюсом», «центром сили», регіональним чи світовим гегемоном, які орієнтовані лише на власні інтереси, в стратегічному плані приречені на провал, бо їх базисом виступають застарілі уявлення щодо сутності національних інтересів, які не відповідають об'єктивним тенденціям світового розвитку. Так, визначальною рисою епохи глобалізації є взаємозалежність всіх міжнародних акторів, яка вимагає принципово нового підходу до побудови взаємовідносин та діяльності на світовій арені – принципат національних інтересів має доповнитись загальнолюдськими інтересами, а місце «реалістичного» політичного егоїзму має заступити глобальне мислення та розуміння об'єктивних тенденцій та загроз дестабілізації.

Використані джерела та література:

1. Партия Марин Ле Пен обратилась к России за кредитом в €27 млн. [Електронний ресурс] // РБК. – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/politics/19/02/2016/56c6be799a-79479622d50e24>

2. Что такое «брексит» и чем он грозит [Електронний ресурс] // Euronews. – Режим доступу: <http://ru.euronews.com/2016/02/16/the-brussels-brexite-summit-what-you-need-to-know>

3. Топ-10 главных предвыборных обещаний Трампа [Електронний ресурс] // УНИАН. – Режим доступу: <http://www.unian.net/world/1616087-top-10-glavnyih-predvybornyih-obeschaniy-trampa.html>

4. Бэттлер А. Многополярность – синоним войны [Електронний ресурс] / А. Бэттлер // Русский Журнал. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-rovestka/Mnogopolyarnost-sinonim-voyny>

5. The National Military Strategy of the United States of America 2015 [Електронний ресурс] // Joint Chiefs of Staff. – Режим доступу: http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/-Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf

6. Корсаков Г. Стратегические императивы военной политики США [Електронний ресурс] / Г. Корсаков // Пути к миру и безопасности. – 2016. – № 1(50). – С. 92-110. – Режим доступу: http://www.imemo.ru/files/File/magazines/puty_miru/2016/01/09_Korsakov.pdf

7. Горбулін В. «Гибридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реванша [Електронний ресурс] / В. Горбулін// «Зеркало недели. Украина». – 2015. – №2. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html>

8. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи, теорія та практика [Електронний ресурс] / Римаренко Ю.І., Шемшученко Ю.С., Бюртенбергер Т. та ін. // Westudents. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/68454-rozdl-1-natsionaln-nterеси-yak-fundamentalniy-element-bezpeki.html>

9. Кириченко В. Національні інтереси (формування) / В. Кириченко // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інст держави і права ім. В.М. Корещого; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 118-119.

10. Закон України Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

11. Шахов В. Національний інтерес і національна безпека в геостратегії України [Електронний ресурс] / В. Шахов, В. Мадіссон // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – №2. – С. 44-56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2013_2_8

УДК 211.5

Белокобыльский А. В.,
доктор философских наук, профессор, глава КО УИСГР,
Левицкий В. С.,
кандидат философских наук, директор УИСГР

РОЛЬ РЕЛИГИИ В ГЛОБАЛЬНОМ ПРОТИВОСТОЯНИИ ПОСТСЕКУЛЯРНОЙ ЭПОХИ

В статье на примере российского, исламского и китайского проектов глобального развития оценивается антимодерный потенциал религиозно-мотивированных (несекулярных) ценностно-мировоззренческих парадигм.

Ключевые слова: *Модерн, постсекулярное общество, религиозные идеологии, ценности, мировоззрение.*

Білокобильський О.В., Левицький В.С. Роль релігії в глобальному протистоянні постсекулярної доби. В статті на прикладі російського, ісламського та китайського проектів глобального розвитку оцінюється антимодерний потенціал релігійно-мотивованих (несекулярних) ціннісно-світоглядних парадигм.

Ключові слова: Модерн, постсекулярне суспільство, релігійні ідеології, цінності, світогляд.

Bilokobylskyi O.V., Levytskyi V.S. The role of the religion in the global clashes of post-secular age. The authors estimate in the paper, on examples of Russian, Islamic and Chinese projects of global development, anti-Modern potential of the religiously motivated (unsecular) paradigms of values and worldviews.

Keywords: Modern, post-secular society, religious ideologies, values, worldview.

Современность нельзя считать простым продолжением эпохи Просвещения, базирующейся на ценностях секулярного разума. Несмотря на то, что западная культура вышла из лона христианства в результате процессов рационализации и секуляризации, ее светскость сегодня находится под вопросом. Причем вопросом не внутренним, а внешним. В мире формируются цивилизационные проекты, замешанные на религиозных ценностях и бросающие вызов основам западной культуры. В свете этих вызовов западу приходится внимательнее относиться к собственным ценностям и культурным альтернативам, а также – создавать стратегии сосуществования в мире, утрачивающем культурную однополярность. Попытка очертить основные культурные альтернативы западного проекта и возможные пути минимизации напряженности между ними и западной культурой и является целью настоящей статьи.

Показательно, что для постсоветского интеллектуала понятие «секуляризация» практически не знакомо. Это отличает его от интеллектуала европейского, так как нормальный образованный европеец видит в современном этапе развития своего общества новый этап секуляризации латинской христианской культуры. В связи с этим западноевропейский и североамериканский дискурс на протяжении последних десятилетий насыщен исследованиями в сфере поворота от секуляризации – данной теме посвящают работы такие исследователи, как С. Брюс, Дж. Вайгель, Х. Казанова, Р. Старк, Ч. Тейлор и другие. В то же время на постсоветском пространстве лишь некоторые авторы осознают актуальность темы секуляризации, в т.ч. А. Ломанов, У. Луц, Ю. Синелина, Д. Узланер. Между тем вопрос столкновения секулярной и несекулярной реальностей не просто актуален, а связан с критической эскалацией конфликта, в том числе – и на территории Украины.

Если взглянуть на историю Европы, то именно на рубеже I и II тысячелетий произошли кардинальные изменения, приведшие к рождению через несколько столетий новой, как мы говорим сегодня, современной Европы. Эти изменения – формирование нового типа города, рождение университета и схоластической (т. е. «школьной») теологии, а также светского пространства общественных отношений – стали следствием невиданного ранее единства европейской культуры,

объединенной вокруг христианского учения, литургии и проповеди. Постепенно утрачивая религиозное наполнение, Европа превращалась в более-менее светское культурное пространство, со временем распространившееся на часть Америки, Азии, Австралию.

Собственно распространение *светского* культурного пространства (сегодня обобщенно называемого Западом), имевшее в своей основе формирование нового типа коммуникации, и есть исторически первое проявление того процесса, который сегодня мы называем глобализацией. Необходимо обратить внимание и на то, что секуляризация как практически полное выхолащивание религиозных смыслов из культуры в истории человечества, в отличие от рационализации религии (нормального этапа в становлении любой разницей религиозной традиции), произошла в человеческой истории лишь однажды и именно в средневековом латинском христианстве [1]. В отличие от «нормальных» трансформаций религиозных традиций, происходивших в разные времена и на разных континентах, в процессе которых существующие религии изменялись или порождали новые религиозные движения, в Европе появился новый, нерелигиозный тип культурного бытия и общества. Это новое общество развивалось и расширялось в религиозной среде, в частности – и христианской, с которой светский Запад сосуществует уже более трех столетий.

В отличие от религиозного и традиционного обществ, которые имели мифологические представления о мире и человеке, прошлом и будущем, светская западная цивилизация сформировала собственное понимание себя и мира. Светские представления сложились в результате рациональной «зачистки» христианского мировоззрения от религиозных и мифологических элементов. Вплоть до сегодняшнего дня западный человек верит (причем практически в религиозном смысле) в существование материального мира, появившегося в результате Большого взрыва, историю и прогресс, не замечая некоторой «неестественности» и бездоказательности этого «символа веры».

Однако именно с этой верой было связано взрывоподобное развитие научного знания, а также – знания технологического. Следует заметить, что технологический прогресс, следствием которого и стала индустриальная цивилизация, был связан не столько с научными открытиями, сколько со сменой способа видения мира [2, с.51]. Именно в науке зародился подход, который мы практикуем до сегодняшнего дня и который разительно отличается от религиозного и традиционного: мы стремимся подчинить природу и изменить окружающий мир.

Собственно – эта вера в существование подлежащего изучению, целенаправленному изменению и покорению мира, а также – осуществляющего изучение/изменение/покорение человека (общества), и составляют сущность того универсального проекта развития

человечества, который сформировался в границах западной цивилизации. Именно бытие в этом современном проекте символизировало для Европы культуру в отличие от религиозного варварства.

Против него, «религиозного варварства», был объявлен «крестовый поход», получивший название Просвещения. Крестоносцы разума, благодаря сплоченности и технологической вооруженности, сметали на своем пути архаические и разрозненные ряды своих религиозных оппонентов и расширяли ареал западного общества.

Однако некоторые отрезки границы западной цивилизации оставались более-менее устойчивыми на протяжении столетий. Именно здесь, на востоке и юге Европы, в диалоге-войне-сосуществовании, заимствуя и переосмысливая западные новации, формировались религиозные ответы на западную экспансию. Речь идет о православном и исламском мирах, которые во многом повлияли на становление западного варианта христианства и самой западной культуры, однако оставались до поры до времени не секуляризированными. Именно они первыми, заимствуя теперь уже западные универсальные представления о мире и будущем, сформировали религиозные проекты глобального развития. От современного проекта они отличались тем, что западный универсализм (ценностей, норм, представлений о правах человека, либеральных ценностях, конституционных правах, конституционизме и т. д.) заменялся на универсализм религиозный.

Альтернативы западному пути развития

Сегодня можно уверенно говорить о, как минимум, трех альтернативах западного проекта – китайском, российском и исламском проектах глобального развития. Хотя они предлагают различные формы борьбы с западной гегемонией, каждая из сформированных альтернатив будет играть все более важную роль в будущем и, возможно, инициирует формирование новых ценностно-мировоззренческих систем. Уже сегодня указанные проекты пренебрегают устоявшимися традициями в международных отношениях, например, – запретом вмешательства во внутренние дела суверенных государств.

Важной особенностью современного этапа развития мир-системы является то, что указанные проекты, в их умеренном варианте, взяты на вооружение официальными структурами некоторых государств (таких, например, как Иран, Турция, Россия, Китай). Официальные правительства, руководствуясь соответствующими идеологиями, пытаются противостоять экспансии западной культуры и распространять собственные культурные приоритеты. В этой связи уместно вспомнить, например, центры фонда «Русский мир» и Института Конфуция, действующие по всему миру, а также исламские культурные центры, в частности, «Мерилэнд Кюллие», открытый в начале 2016 г. Р.Т. Эрдоганом в США. Однако стоит отметить, что в это

же время возникают и образования, которые открыто не признают и не придерживаются норм международного права. Наиболее известным примером такого рода следует считать так называемое Исламское государство.

Можно выделить несколько общих черт, присущих упомянутым альтернативным проектам: 1) принципиальное отрицание универсальности западных ценностей и предписаний; 2) интерпретацию западных ценностей как инструмента подчинения и эксплуатации других культур; 3) обращение к собственной истории и религиозным традициям в поиске собственных культурных ценностей и норм. Так, по поводу упадка западного образа жизни и проблематичности его ценностных оснований высказывались не только вдохновители «Русского мира», но и идеологи китайского проекта. Например, Президент Академии общественных наук Китая Ван Вейгуан подчеркивал в своих выступлениях, что Запад намеренно, но безосновательно выдает собственные ценности за общечеловеческие [3, с.139]. Исламские страны, например, Турция, также претендуют на собственную историческую и ценностную уникальность. Что же до сторонников радикального исламского проекта, то они вообще отказывают западным ценностям в каком бы то ни было позитивном содержании.

Незападные проекты опираются на религиозные и/или традиционные ценности и императивы, которые противопоставляются западным и рассматриваются как ответ на вызов секулярного взгляда на мир. В российском проекте речь идет о «православной традиции», «Святой Руси», которая должна стать базисом для формирования цивилизационной традиции или даже «цивилизационной общности». Традиционистскую и религиозную окраску имеют и китайские «сердцевинные социалистические ценностные взгляды», которые соответствуют не только марксистскому, но и конфуцианскому мировоззрению. Радикальный исламский проект ссылается на «суннитские ценности», хотя и не имеет при этом существенной поддержки со стороны официальных представителей мусульманских сообществ.

Общим знаменателем ценностно-мировоззренческих альтернатив западного образа культурной жизни, на основе которых формируются собственные проекты глобального развития, является отрицание статуса верховного судьи, принадлежащего в сегодняшнем мире западному разуму. Западные стандарты мышления и оценки степени рациональности тех или иных элементов иных культур отбрасываются или существенно ограничиваются: для того, чтобы понять особенности российской /китайской/ исламской цивилизации, необходимо подходить к ним в соответствии с теми критериями, которые были ими же

сформулированы. Отказываясь равняться на Запад, альтернативные проекты претендуют на собственный кусок глобального пирога; они предлагают миру свои ценности, создают мощный мобилизационный ресурс и претендуют на лучшее будущее.

Мобилизационный потенциал религиозной риторики на Донбассе

Необходимо понять, что реалии новой волны мобилизации пытаются отрицать эксклюзивное право собственности Запада на мировоззренческие ценности, но не могут отменить его силу и влияние. Можно представить нашу общественную жизнь как нечто, напоминающее морскую поверхность, по которой прокатываются большие и маленькие волны – но поверхность никогда не бывает полностью спокойной. Эти волны – глобальное влияние, оказываемое влиятельными игроками современного мира, в первую очередь, – США и Европой. Мы ощущаем это влияние каждый день: политическое – когда значительная часть украинцев видит перспективность вступления в НАТО и ЕС; экономическое и финансовое – когда проверяем утром курс доллара или евро, прислушиваемся к советам МВФ и ЕБРР, ожидаем международных кредитов и т. д.; информационное – когда слушаем новости, отобранные и сформированные ведущими западными новостными агентствами, подобными Reuters или Associated Press; ценностное – когда усваиваем определенную интерпретацию прав человека, воплощенную в культурной продукции (голливудские фильмы, популярная музыка, игрушки и т. д.) и разнообразных открытых для широкой публики стратегиях, подобных «Глобальным трендам 2030» Агентства национальной безопасности США или известным «198 методам ненасильственных действий Джина Шарпа».

Эти влияния формируют глобальные течения современности, поэтому ни противостоять им, ни нарекать на них нет смысла. Понятно, что, распространяясь в информационном пространстве, они работают в первую очередь на «метрополию» – тот культурный центр, который их создает. Другое дело – необходимость понимать, что мера нашей свободы зависит от способности использовать эти течения как попутные или сознательно идти наперекор им по наименее затратной траектории. В пределах предложенной метафоры альтернативные квазирелигиозные проекты можно сравнить с мощными плавсредствами, которые пока еще не создают глобальных течений, но могут «резать волны» таким образом, что созданные ими цунами прокатываются по всему земному шару.

Альтернативные цивилизационные проекты используют религиозные смыслы и риторику именно для того, чтобы получить конкурентные преимущества в соревновании с Западом. Учитывая, что Европа и США имеют огромный потенциал влияния на людей, их

оппоненты вынуждены сосредоточиться на наиболее уязвимой части человеческой природы – религиозных и мировоззренческих убеждениях. И тут очень кстати оказывается высвобожденная религиозность, которая в секулярном обществе остается невостребованной и активно канализируется заинтересованными силами в виртуальном пространстве социальных сетей и СМИ.

В условиях размывания национального самопонимания важнейшим стержнем идентичности остается религиозное самоопределение, которое на протяжении тысячелетий создает границу между сообществами, существенно усложняя процесс растворения социальных меньшинств. Вместе с тем, это уже не та религиозность, к которой мы привыкли и с которой научились иметь дело. Сегодня все большее распространение получает «контрсекулярная» религиозность, характерными признаками которой являются антизападная направленность, пренебрежение религиозной традицией и аскезой, обостренное ожидание конца света [4]. Контрсекулярная религиозность мобилизует значительные массы людей на борьбу против светской цивилизации и ее ценностей. Естественной средой для подобного мировоззрения выступает виртуальная реальность с ее пренебрежением к конкретным территориям, этносам и их границам. Новейшие средства виртуальной коммуникации делают каждое сообщество потенциально глобальным, а идентификация человека как его представителя не требует физической включенности в общину. Добавим, что квазирелигиозные проекты вовсе не отказываются от западного инструментария влияния на адептов, идет ли речь о рекламе, сборе средств для финансирования своей деятельности, использовании СМИ и Интернета и т.д.

Например, если вспомнить донецкую весну 2014 г., то именно религиозные лозунги, символы, мероприятия, наименования были использованы для того, чтобы мобилизовать массы на борьбу со «злом» – бездуховным и секулярным Западом. С первых дней событий вокруг админсооружений (Донецкой областной государственной администрации и СБУ) начались крестные ходы, которые не были официально санкционированы ни одной из православных конфессий; на стенах взятой в осаду ДонОГА были размещены огромные баннеры с изображениями Спаса и Богородицы; среди донецких вооруженных формирований появились «Русская православная армия», «православный батальон «Восток», «Легион Святого Иштвана», «батальон Пресвятой Богородицы Августовской «Август» и др., а «Конституция ДНР» начиналась с констатации того, что «ДНР является частью Русского мира» [5, с.37]. Не смотря на то, что со временем использование религиозной риторики стало менее заметным, она

сыграла, возможно, определяющую роль в момент «тотальной мобилизации» 2014 г.

Важно также понять и то, что, став достоянием глобального мира, квазирелигиозные идеологии превращаются в, так сказать, достояние человечества и могут использоваться кем угодно и где угодно. Если радикальные европейские социалисты пополняют ряды Исламского государства для того, чтобы бороться с ненавистным им Западом – они такие же законные участники проекта, как и какой-нибудь «казак Бабай», сколотивший вооруженный отряд для войны за «Святую Русь»: создав и поддержав новый ценностно-мировоззренческий проект, его авторы утрачивают право на эксклюзивное использование новой идеологии.

Таким образом, мир вступил в новый этап глобализации, для которого характерна утрата Западом, возможно, последнего преимущества – монополии на ценностные и мировоззренческие категории. Осознание этого факта спровоцировало новый виток глобальной конкуренции, теперь на уровне ценностно-мировоззренческих проектов глобального развития.

Постсекулярная Европа

В свете поставленных вопросов наиболее логичным представляется обсуждение переформатирования современного миропорядка в контексте теории «постсекулярности», под которой понимается исторический период, идущий на смену «секулярной эпохе», важной особенностью которой была абсолютизация принципов Просвещения. Речь идет о культуре, которая в силу внешних (вызовы со стороны квазирелигиозных сообществ) и внутренних (понимание собственной генетической связи с христианством) обстоятельств более не может игнорировать кардинальную значимость религиозной составляющей собственных культурных смыслов. Именно такая постсекулярная Европа – светское общество с вкраплениями слабоассимилированных религиозных анклавов и истончившейся прослойкой среднего класса – вынуждена противостоять новым вызовам.

Если даже оставить в стороне ситуацию в Украине как симптом обострения в столкновении цивилизаций, события последнего времени в Европе все равно вызывают беспокойство. Массовые протесты и революции, резкий рост популярности радикальных политических сил, рост напряжения вокруг вопроса европейского единства (включая, но не ограничиваясь, Brexit) ставят болезненные вопросы перед политиками. Отдельного внимания заслуживает трансформация политической аксиологии и действенности собственно политического инструментария решения общегосударственных и общеевропейских проблем. На смену политическим дебатам о роли государства в решении экономических проблем, сводившимся к спорам между сторонниками плановой

экономики и рыночного неолиберализма, пришли иные формы политического дискурса. Эксперты отмечают рост проблематизации собственно демократических ценностей и европейского проекта, призывы к культивированию национальной, культурной и религиозной идентичности, возвращающие европейское общество к «призракам начала XX в.» [6].

Однако и крах веры в политические пути решения собственных проблем – о чем говорит стабильное падение явки на выборах всех уровней и падение рейтинга классических центристских партий с одновременным ростом популярности радикалов вроде «Народного фронта» (Франция), «Истинных финнов» или венгерской «Йоббик» (чья программы иногда имеют неофашистский оттенок) – свидетельствуют о ценностно-институциональном смещении в европейском обществе [7]. Проблематизация либерально-демократической модели социальной защиты, кризис общества всеобщего благоденствия, сокращение доходов, деградация среднего класса, увеличение количества иммигрантов, которые не желают безоговорочно принимать светские ценности – все это «монетизируется» в политические дивиденды тех сил, которые дестабилизируют ситуацию.

При этом проблемы в экономической, социальной и политической плоскостях являются проекциями общего состояния кризиса в европейском обществе. Ни одна из этих плоскостей не может быть признана первичной, общим знаменателем для других. Речь идет о различных измерениях сложного состояния социальной системы, только часть проблем которой может быть описана в экономических или политических терминах. Происходят колоссальные трансформации мышления и деятельности среднего европейца, и исследователи из различных областей практически единогласно указывают на проблему либерально-демократических ценностей и институций, которым если не сегодня, то уже в ближайшее время будет брошен вызов. Недовольство большинства населения развитых стран ростом экономического неравенства, сокращением социальной помощи государства, подъемом волны неофашизма, возвращением к этническому и религиозному национализму, мобилизация недовольных существующим порядком в многотысячные протестные движения и т. д. угрожают основам европейского социума. Фундаментальные для судеб европейской цивилизации представления об уровне жизни, труде, гражданском обществе и социальных институциях находятся под ударом, а изменения социальной и политической структуры способствуют не стабилизации ситуации, а скорее дальнейшему обострению.

Можно утверждать, что сегодняшние проблемы Европы связаны со вхождением мира в новый этап глобализации – ценностно-

мировоззренческий. Сталкиваясь с чередой экономических проблем, рожденных глобализацией, Европа утрачивает способность компенсировать потери за счет эксклюзивного права на аксиологические основания глобализационного процесса и, в силу их секулярного характера, провоцирует формирование религиозных альтернатив глобального развития. Эти альтернативы, в значительной степени, созданы по европейским лекалам и используют европейский инструментарий (технологии СМИ, концептуалистика, конкурентные цели), однако строятся на религиозном фундаменте. И если классические европейские идеологии можно считать квазирелигиозными образованиями вокруг секуляризированного христианского мировоззрения, то религиозные альтернативы модерну приобретают черты «новых» идеологий – полурелигиозных цивилизационных проектов, которые, в определенном смысле, противостоят и религиозным традициям, их породившим [8]. Они эксплуатируют реалии сегодняшнего состояния европейского культурного пространства, а потому имеют немалый потенциал развития, вовлекая не только религиозных адептов, но и политически мотивированных сторонников, что еще больше влияет на деградацию европейской стабильности в смысле экономики, политики и безопасности.

Выводы. Если мы действительно стремимся к уменьшению напряжения в Европе и мире, уже сегодня необходимо понять, что в ближайшем будущем ценностные противостояния будут провоцироваться все чаще и все большим количеством различных сил. Инструментарий для этого, сознательно или не сознательно, создан, опробован и доказал свою эффективность, а значит – будет использоваться и дальше. Старые механизмы сдерживания подобных социальных аномалий становятся неэффективными, так как природа ценностно-мировоззренческого конфликта отрицает наличие единой системы универсальных норм и правил, с точки зрения которой аксиологические аномалии могли бы быть замечены и осуждены. Подобно тому, как бактерии вырабатывают иммунитет к антибиотикам, «социальные бациллы» дискредитируют западную версию прав человека (в широком смысле слова), либо указывая на ее ограниченность, либо провоцируя силовое подавление аксиологических альтернатив как запрещенного в западной системе случая расправы с инакомыслием. В этой ситуации вполне уместным представляется создание площадки для аксиологической дискуссии, направленной на:

- 1) уточнение истоков западных представлений о сущности человеческой природы и свободы,
- 2) критическое осмысление значения этих представлений в эпоху глобализации,

3) сравнительный анализ разных культурных подходов к проблеме прав человека и разработку рекомендаций по их гармонизации,

4) выработку стратегий сохранения западных ценностей и идентичности в постсекулярном мире в противостоянии с альтернативными проектами культурного развития.

Подобная дискуссия, возможно, будет содействовать созданию нового мирового порядка, в котором Запад, утратив культурную гегемонию, останется успешным игроком в глобальной игре. В то же время это позволит минимизировать влияние сил, использующих глобальные столкновения в собственных интересах и тем самым способствующих росту напряжения.

Использованные источники и литература:

1. Белокобыльский А.В. Логико-рациональные функции сакрального в религиозных традициях / Александр Белокобыльский, Руслан Халиков // Традиция и традиционализм. Альманах (2012-2013). – Донецк: Донбасс, 2013. – С. 108-111.

2. Гайденко П. П. Христианство и генезис новоевропейского естествознания / П. Гайденко // Философско-религиозные истоки науки. – М.: Мартис, 1997. – С. 44-87.

3. Ломанов А. В. Общий знаменатель нации: китайские ценности будут соперничать с западными / Александр Ломанов // Россия в глобальной политике. – 2015. – №5. – С. 138-152.

4. Халіков Р. Х. Контрсекулярність: специфіка нової релігійності / Руслан Халіков // Софія: Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. – 2016. – № 1(5). – С. 41-45.

5. Гуржи В. С. Наслідки реалізації доктрини “Русській мір” в Україні / Володимир Гуржи // Схід. – 2015. – № 2. – С. 34-40.

6. Дервиш К. Ловушка идентичности / Кемаль Дервиш // Forbes-Украина. – 2015. – №6(52). – С. 12.

7. Стэндинг Г. Прекариат: Новый опасный класс / Гай Стэндинг; [пер. с англ. Н. Усовой]. – М.: Ад Маргинем, 2014. – 328 с.

8. Білокобильський О. В. Глобальні зіткнення постсекулярного світу та українське питання / Олександр Білокобильський, Віктор Левицький // Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій (Випуск 2). – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – С. 9-25.

ІМПЕРАТИВИ УСПІШНОСТІ УКРАЇНИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У цьому дослідженні здійснено спробу визначення критеріїв успішності України в українському науковому дискурсі за сучасних умов глобального, регіонального та національного розвитку. Виділено критерії успішності України у сфері політичних, юридичних, економічних, військових, державноуправлінських, технічних, соціально-комунікаційних, психологічних, соціологічних, філософських, історичних, географічних наук, а також у вітчизняній культурології та безпекознавстві.

Ключові слова: український науковий дискурс, критерії успішності України, людина, суспільство, держава.

Ярошко О.З. Императивы успешности Украины в украинском научном дискурсе. В этом исследовании сделана попытка определения критериев успешности Украины в украинском научном дискурсе в современных условиях глобального, регионального и национального развития. Определены критерии успешности Украины в политических, юридических, экономических, военных, государственноуправленческих, технических, социально-коммуникационных, психологических, социологических, философских, исторических науках, а также в отечественной культурологии и секьюритологии.

Ключевые слова: украинский научный дискурс, критерии успешности Украины, человек, общество, государство.

Yaroshko O.Z. Imperatives of Ukraine's success in Ukrainian academic discourse. An attempt to reveal criteria of Ukraine's success in Ukrainian academic discourse at the modern stage of global, regional and national development has been made in the research. Criteria of Ukraine's success in political, juridical, economic, military, security, public administration, technical, social communications, psychological, cultural, historical, geographical sciences and sociology have been proposed.

Keywords: Ukrainian academic discourse, criteria of Ukraine's success, human being, society, state.

У сучасних умовах становлення української державності, громадянського суспільства та людської особистості на тлі російської агресії на частині території Донбасу й незаконної анексії Криму, а також нагальної потреби у всебічному реформуванні країни складною, втім, критичною постає проблема ефективної відповіді на ці виклики задля, перш за все, елементарного виживання, подальшого розвитку та переходу до національного зростання.

На основі аналізу наукових розробок щодо складних, багатоаспектних і різноманітних процесів глобалізації та глобального розвитку (О. Г. Білорус [1], К. Дарвіду [2], Р. Н. Жангожа [3] та В. Г. Ціватий [4]), модернізації суспільств у глобальному, регіональному та національному, в тому числі українському вимірах (М. В. Бондарець [5], О. А. Васильєв [6], І. І. Вітер [7], Т. В. Джига [8], В. М. Литвиненко [9], І. Є. Лоссовський [10] та С. С. Фомін [11]), політичної, інформаційно-комунікаційної, екологічної сфер безпеки особистості, суспільства та держави (О. В. Зернецька [12], Т. О. Метельова [13], О. В. Новицька [14] та Т. Ю. Перга [15]), феноменів світової, міжнародної та європейської безпеки (І. М. Ветринський [16], О. С. Вонсович [17], І. Т. Муковський та С. В. Тищенко [18]), а також національної безпеки та розвитку України (І. Є. Лоссовський [19], В. В. Матюшко [20], Л. І. Самойлова [21], І. А. Хижняк [22] та О. О. Шморгун [23]) доходимо до висновку щодо їхньої актуальності, важливості, теоретичної та практичної цінності. Загалом, на нашу думку, йдеться про оригінальні наукові дослідження та нові наукові результати.

У руслі поставлених фундаментальних і прикладних наукових проблем, як вже вище зазначалося, автори отримують нові наукові результати, збагачуючи світову й українську наукові скарбниці, а також пропонуючи рекомендації щодо можливостей і шляхів їх практичного застосування на глобальному, регіональному та національному рівнях. Їхні наукові дослідження стимулюють подальші пошуки в цій царині і, серед іншого, наштовхують на думку: чи існують в українському науковому дискурсі певні критерії успішності України в сучасних умовах глобального, регіонального та національного розвитку.

Мета цього дослідження полягає у визначенні критеріїв успішності України у вітчизняному науковому дискурсі.

Сформулюємо критерії успішності України в українському науковому дискурсі в сучасних умовах глобального, регіонального та національного розвитку за галузевим принципом, тобто визначимо такі критерії у галузях політичних, юридичних, економічних, військових, державноуправлінських, технічних, соціально-комунікаційних, психологічних, соціологічних, філософських, історичних, географічних наук, а також у вітчизняній культурології та безпекознавстві. Такий підхід головним чином базується на виокремленні досліджень міжнародної проблематики України, які, на нашу думку, охоплюють вивчення особливостей і закономірностей, чинників, у тому числі – внутрішніх, суб'єктів, об'єктів, цілей, цінностей, напрямів, пріоритетів, функцій політики України на міжнародній арені, процесів її формування та реалізації. До цих досліджень також відносимо міжнародні порівняльні студії, в яких предметом аналізу є і Україна.

В цілому наука у сучасних розвинутих суспільствах трактується як рушійна сила їх розвитку й процвітання. Тому розвиток української науки бачиться нами, на загал, як маркер національної успішності України.

Тепер перейдемо до критеріїв успішності України у вище зазначених наукових галузях. Так, для політичних наук до таких критеріїв успішності України можуть бути віднесені: тип політичної системи, ступінь розвитку політичних інституцій, стан розвитку політичної системи, розвиток суспільства та громадянської участі, науково обґрунтована ефективна стратегія національного розвитку, у тому числі – зовнішньополітична.

Для юридичних наук такими критеріями успішності України можемо вважати: роль права у державі, місце інституту прав людини в національному праві, підходи щодо застосування норм і принципів міжнародного права у національному законодавстві та ступінь розвитку правової культури громадян.

Для економічних наук критеріями успішності України бачаться: ступінь національного економічного розвитку, у тому числі – роль у ньому інновацій, конкурентоспроможність національної економіки, ступінь використання наявних конкурентних переваг, у тому числі – міжнародних чинників національного розвитку.

Для військових наук такими критеріями можуть бути: здатність національної армії, сектору безпеки та оборони й суспільства в цілому щодо національного захисту та оборони, ступінь розвитку національних стандартів у сфері безпеки та оборони, забезпечення демократичного цивільного контролю над цією сферою, ступінь розвитку міжнародних інструментів забезпечення національної безпеки.

У безпекознавстві успішність України можна оцінити за такими критеріями: ступінь забезпечення національної безпеки України, її окремих складових, національних інтересів, цінностей та національної ідентичності, а також ступінь використання міжнародних механізмів забезпечення національної безпеки України.

У державноуправлінських науках критеріями успішності України можуть вважатися: ступінь розвитку системи ефективного й справедливого державного управління, його механізмів, державної політики, державного регулювання, високих управлінських стандартів щодо реалізації управлінської функції в державі, розвиток гуманних управлінських стандартів, роль людини, суспільства в системі державного управління.

У сфері технічних наук критеріями успішності нашої країни можуть виступати: ступінь інформаційно-технологічного розвитку держави, суспільства та людини, рівень інформаційної культури в суспільстві, ступінь його інформатизації, а також ступінь використання

інформаційних технологій у суспільстві та рівень інформаційної безпеки держави, суспільства та людини.

У соціально-комунікаційних науках до критеріїв успішності України можемо віднести: ступінь захисту держави, суспільства та людини від негативних інформаційних впливів, стан забезпечення її позитивного міжнародного іміджу, ступінь розвитку засобів масової інформації та комунікації, характер їхньої комунікації із зовнішніми аудиторіями й міжнародними партнерами, роль національної еліти у внутрішніх і зовнішніх комунікаціях.

У сфері психологічних наук критеріями успішності України можуть розглядатися: рівень соціально-психологічного розвитку людської особистості, суспільства та держави.

У сфері соціологічних наук до критеріїв успішності України віднесемо: рівень розвитку громадянської компетентності, роль людини у суспільстві, стан розвитку останнього.

У сфері культурології критеріями успішності України можуть бути: ступінь забезпечення соціокультурних потреб і цінностей громадян України, ступінь соціокультурного розвитку України, а також ступінь використання міжнародних механізмів на благо цього розвитку.

У сфері філософських наук до критеріїв успішності України можемо віднести: рівень становлення національної самосвідомості, стан розвитку механізмів національної самоорганізації, громадянської активності, національної ідентичності та консолідації, ступінь забезпечення національно-духовних потреб громадян, роль національної ідеї у процесі державотворення.

У сфері історичних наук до критеріїв успішності України вважаємо за можливе віднести: ступінь врахування історичних, геополітичних, соціально-економічних, військових, безпекових, торговельних, гуманітарних, етнічних чинників у процесі формування й здійснення політики держави у внутрішній і зовнішній площинах.

У сфері географічних наук критеріями успішності України можуть вважатися: роль географічних і геополітичних факторів національного розвитку, ступінь розвитку геополітичної стратегії із урахуванням військових, торговельно-економічних, безпекових, політичних, соціокультурних, історичних, інформаційних чинників та інтересів України.

Таким чином, визначивши, на загал, вагому роль науки в забезпеченні успішності України в сучасних умовах глобального, регіонального та національного розвитку, за галузевим принципом визначено критерії успішності України в українському науковому дискурсі, що сукупно можна визначити крізь призму ступеня всебічного розвитку й зростання людської особистості, суспільства та держави, високих стандартів якості у всіх сферах їхньої життєдіяльності, ступеня

врахування й залучення міжнародних чинників на благо людського, суспільного та державного розвитку і зростання, а також ступень врахування національно-духовних чинників у розробці, втіленні, прогнозуванні та плануванні політики держави.

Перспективним бачиться подальше вивчення підходів, критеріїв, механізмів та інструментів успішності країни на сучасному етапі глобального розвитку як в цілому, так і в окремих сферах.

Використані джерела та література:

1. Белорус О.Г. Глобальная рыночная неоконвергенция: генезис и закономерности эволюции / О.Г. Белорус // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 5-13.

2. Дарвиду К. Мировой экономической кризис и его влияние на балканские страны и Грецию / К. Дарвиду // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 36-48.

3. Жангожа Р.Н. «Другие» в исламе как экзистенциальный «сбой» глобализационных процессов / Р.Н. Жангожа // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 29-36.

4. Циватый В.Г. Глобализация, безопасность и модернизация институциональных систем развития общества в условиях полицентричного мира: политико-дипломатические, исторические и социально-экономические аспекты / В.Г. Циватый // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 13-20.

5. Бондарець М.В. Особливості соціально-економічної модернізації України в умовах кризи / М.В. Бондарець // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 79-85.

6. Васильєв О.А. Модернізація АЕС як фактор підвищення енергетичної безпеки в Україні / О.А. Васильєв // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 55-62.

7. Вітер І.І. Глобальна модернізація та неоіндустріалізація розвитку Європейського Союзу / І.І. Вітер // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 71-79.

8. Джига Т.В. Електронізація і «мобілізація» державних послуг як інструмент модернізації державного управління в Україні / Т.В. Джига // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 48-54.

9. Литвиненко В.М. Внесок транснаціональних корпорацій в процес модернізації національної економіки / В.М. Литвиненко // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 85-93.

10. Лоссовський І.Є. Провідний досвід модернізації та індустріалізації: 50 річниця незалежності республіки Сінгапур / І.Є. Лоссовський // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 20-28.

11. Фомін С.С. Економічна глобалізація та її вплив на модернізацію пострадянських країн / С.С. Фомін // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 62-71.

12. Зернецька О.В. Соціальні мережі і кібербезпека особистості / О.В. Зернецька // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 94–101.

13. Метельова Т.О. Інформаційна безпека України в контексті європейських здобутків: досвід минулого і поточні завдання / Т.О. Метельова // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 101–114.

14. Новицька О.В. Використання терористичними організаціями можливостей інтернету та соціальних мереж / О.В. Новицька // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 122–128.

15. Перга Т.Ю. Участь бізнесу в екологічній політиці: досвід ЄС / Т.Ю. Перга // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник

наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 115–122.

16. Ветринський І.М. Сучасні геополітичні виклики для міжнародної безпеки / І.М. Ветринський // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 141–150.

17. Вонсович О.С. Нелегальна міграція як одна з ключових сучасних загроз європейській безпеці / О.С. Вонсович // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 133–141.

18. Муковський І.Т. Глобалізація та її вплив на простір світової безпеки / І.Т. Муковський, С.В. Тищенко // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 129–132.

19. Лоссовський І.Є. Можливості ООН і план «Б» врегулювання військово-політичної кризи на Донбасі / І.Є. Лоссовський // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 158–166.

20. Матюшко В.В. Туризм як локомотив розвитку національної економіки України в умовах глобалізації / В.В. Матюшко // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 188–194.

21. Samoilova L.I. Current state of trade and economic relations between Ukraine and South Africa: creation of conditions for mutually beneficial cooperation and new chances for recovery / L.I. Samoilova // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 179–188.

22. Хижняк І.А. Підсистемна партикулярно-«гібридна» авторитарність по неопатрімоніальному типу / І.А. Хижняк // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 151–158.

23. Шморгун О.О. Типологічні характеристики антикризової модернізаційної моделі влади / О.О. Шморгун // Модернізація і безпека розвитку в умовах глобалізації. Збірник наукових праць / За загальною редакцією д.політ.н., проф. Зернецької О.В. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. – С. 167–179.

Буконкін Д.А.,
*магістр політичних наук,
научний співробітник
Інститута історії
Національної академії наук Білорусі*

РОЛЬ И МЕСТО ПРОЦЕССОВ МОДЕРНИЗАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В статье исследуются подходы к процессам модернизации через призму категории национальные интересы, институализация данных процессов в концептуальных и программных документах, определяющих основные направления внутренней и внешней политики Республики Беларусь.

Ключевые слова: модернизация в различных сферах, постиндустриальное общество, инновации, национальные интересы, государственная политика, Республика Беларусь.

Буконкин Д.О. Роль і місце процесів модернізації в реалізації національних інтересів республіки Білорусь. У статті досліджуються підходи до процесів модернізації через призму категорії національні інтереси, інституалізація цих процесів в концептуальних і програмних документах, що визначають основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики Республіки Білорусь.

Ключові слова: модернізація в різних сферах, постіндустріальне суспільство, інновації, національні інтереси, державна політика, Республіка Білорусь.

Bukonkin D.A. The role and place of the processes of modernization for realization of the national interests of the republic of Belarus. The article examines approaches to the processes of modernization through the prism of national interests, the institutionalization of these processes within concepts and policy papers, defining the main directions of domestic and foreign policy of the Republic of Belarus.

Keywords: modernization in various areas, post-industrial society, innovation, national interests, public policy, the Republic of Belarus.

Модернизационные процессы рассматриваются в научном и аналитическом сообществе в качестве одного из показателей, а иногда даже и мерил прогресса того или иного государства на пути к совершенствованию политической, экономической и социальной составляющей.

Беларусь, как и другие страны постсоветского пространства, находится на пути вторичной, «догоняющей» модернизации. При этом, если учитывать, что модернизация выступает как некий перманентный

процесс, осуществляющийся посредством проведения реформ и инноваций, что сегодня означает переход к постиндустриальному обществу, возникает необходимость осмысления его как стратегии, реализуемой государственными институтами и институализированной в рамках государственных нормативно-правовых актов и программных документов.

Одновременно отдельным моментом выступает корреляция модернизации и национальных интересов того или иного государства. Т.е. какое место и какая роль отводится процессам модернизации при реализации национальных интересов, которые зачастую выступают в качестве императивов при проведении государственной политики в той или иной стране.

В этой связи данная статья ставит своей *целью* проанализировать место и роль, которые отводятся в Беларуси модернизационным процессам при реализации национальных интересов.

Процессам модернизации посвящен достаточно большой блок исследований в современной социологии, политологии и экономике.

На тему перехода к постиндустриальному обществу существует корпус работ, в частности Д. Белла, Дж.К. Гелбрейта, Р. Иглегарта, В.Л. Иноземцева, Л. Туроу, Ф. Фукуямы, Ч. Хэнди.

Модернизация как социокультурный макропроцесс имеет свое теоретическое обоснование. Его представляют теории модернизации, на становление которых оказали влияние эволюционизм, функционализм и диффузионизм. основополагающий вклад в формирование научных концепций, объясняющих макропроцесс модернизации, т.е. перехода от традиционного к современному обществу, внесли М. Вебер, Э. Дюркгейм, О. Конт, Ч. Кули, К. Маркс, Г. Мейн, Ч. Спенсер, Ф. Теннис. Теории модернизации в их классической форме получили научное и общественное признание в 50-е – середину 60-х гг. XX в., когда широкую известность получили работы Д. Аптера, П. Бергера, М. Леви, Д. Лернера, Т. Парсонса, У. Ростоу, Н. Смелзера, Э. Хагена, Ш. Эйзенштадта.

Среди исследований функционалистов следует отметить работы классика американской и мировой социологии Т. Парсонса, рассматривавшего процессы сегрегации импортируемого социокультурного опыта в странах, осуществляющих модернизацию [1].

Отдельно необходимо упомянуть Ю. Хабермаса и Э. Гидденса, которые считают, что эпоха модернизации продолжается и сегодня. Некоторые авторы полагают, что модерность (современность) не может быть завершена в принципе. Так, сенегальский социолог С. Амин утверждает, что «современность (modernity) не завершена, она открывает двери в неизведанное. Современность не завершаема по своей сути, но она предполагает последовательность форм, которые

очень разнообразно преодолевают противоречия общества в каждый момент его истории» [2, с. 119].

Белорусские ученые в исследовании модернизации сосредотачивают свое внимание в основном на экономической составляющей процесса, считая именно экономические преобразования тем триггером, который повлечет за собой социальные и политические последствия, сделает Беларусь конкурентоспособной и процветающей страной [3; 4; 5].

Вместе с тем отдельного внимания заслуживают работы «Модернизация социальных систем» [6], «Белорусская наука в условиях модернизации: социологический анализ» [7], «Модернизация – необходимое условие современных инновационных процессов» [8] и др., которые выходят за грани экономики и представляют достаточно широкий срез научной рефлексии относительно модернизации как глобального и одновременно частного процесса, со своими особенностями в Республике Беларусь.

Данная статья, тем не менее, по нашему мнению, является первой попыткой рассмотрения модернизации в качестве элемента реализации национальных интересов Беларуси, поиска институциональной корреляции категории модернизации и национальных интересов.

Основополагающим документом при исследовании национальных интересов Беларуси, безусловно, является Концепция национальной безопасности Республики Беларусь от 9 ноября 2010 г.; именно в данном нормативно-правовом акте закрепляется дефиниция национальных интересов Беларуси, дается краткое изложение основных национальных интересов в политической, экономической, гуманитарной и других сферах. При этом отмечается, что «национальные интересы Республики Беларусь охватывают все сферы жизнедеятельности личности, общества и государства, тесно взаимосвязаны и являются концептуальными ориентирами для ее долгосрочного развития». Таким образом, именно национальные интересы выступают в качестве основных императивов и руководящих начал при реализации государственной политики Республики Беларусь.

В этой связи целесообразно акцентировать внимание на изложенных в нормативно-правовых актах направлениях реализации национальных интересов, содержащих модернизационную составляющую.

Анализ положений Концепции позволяет выделить следующие стратегические направления модернизации Беларуси в политической сфере:

- развитие демократического, правового, социально ответственного государства;
- обеспечение эффективного функционирования государственных институтов;
- развитие гражданского общества;

- создание эффективной многосторонней и многовекторной дипломатии, стратегического партнерства и особых отношений с дружественными государствами.

В экономической сфере такими направлениями выступают:

- повышение конкурентоспособности белорусской экономики на основе ее структурной перестройки, устойчивого инновационного развития, инвестиций в человеческий капитал, модернизации экономических отношений;

- достижение уровня энергетической безопасности, достаточного для нейтрализации внешней зависимости от поступления энергоносителей;

- трансфер современных технологий в экономику страны.

В научно-технической сфере:

- формирование экономики, основанной на знаниях, обеспечение развития науки и технологий как базы устойчивого инновационного развития Республики Беларусь;

- создание новых производств, обновление базовых секторов экономики и внедрение передовых технологий во все сферы жизнедеятельности общества.

В социальной сфере – развитие интеллектуального и духовно-нравственного потенциала общества.

В информационной сфере:

- формирование и поступательное развитие информационного общества;

- преобразование информационной индустрии в экспортно-ориентированный сектор экономики;

- эффективное информационное обеспечение государственной политики.

В военной сфере – модернизация инфраструктуры Вооруженных Сил Республики Беларусь.

В сфере экологии – рационализация использования природно-ресурсного потенциала.

Таким образом, основное внимание процессам модернизации белорусской стороной уделяется в политической, экономической и научно-технической сферах. При этом основная роль отводится модернизации в построении инновационной экономики и повышении эффективности государственных институтов. Т.е. модернизация в Концепции выступает в качестве инструмента изменений, а не конечной цели. Также необходимо отметить, что из 47 национальных интересов, названных в документе, 15 имеют в той или иной степени отношение к модернизации.

Однако для актуализации представления о месте и роли модернизации целесообразно также взглянуть на положения Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года (НСУР-2030), которая содержит конкретизированные положения относительно планов проведения модернизации и актуальном восприятии процессов модернизации в Беларуси.

Авторы НСУР-2030 подчеркивают, что «стратегия призвана устранить имеющиеся дисбалансы и создать прочный фундамент для дальнейшего устойчивого развития на основе модернизации системы экономических отношений и эффективного государственного управления с целью равновесия между социальным, экономическим и экологобезопасным развитием страны».

Также в документе присутствуют указания на то, что модернизация является необходимым условием построения жизнеспособной экономики, перманентным процессом. В качестве приоритетных направлений выделены сфера трудовых отношений, образования, энергетический комплекс, наука, промышленность, сельское хозяйство и др. Разработаны конкретные средства и меры по совершенствованию всех форм отношений и алгоритм изменений по сферам. Сделана разбивка на этапы модернизации:

- 2016-2020 гг. (совершенствование и реализация имеющегося потенциала);

- 2021-2030 гг. (построение постиндустриальной модели экономики и общества).

Документ позволяет выделить ряд принципиальных моментов, в т.ч. связанных с вышеизложенными направлениями реализации национальных интересов. Процесс модернизации в Программе планируется начинать с совершенствования, а не коренной перестройки в существующих сферах. В процессе модернизации основное внимание уделяется формам отношений (трудовые, производственные, торговые и т.д.) и инновационности как приоритетной цели модернизации.

Категория инновационный достаточно часто используется в документе. Так, на 130 страницах НСУР «инновация» упоминается 90 раз. При этом о необходимости тех или иных инновационных преобразований говорится на всем протяжении документа, и лишь в 9 главе «Мониторинг реализации стратегии устойчивого развития» категория «инновация» отсутствует. Поэтому отдельной характеристики требует сам подход к инновациям и их имплементации в рамках государственной политики Республики Беларусь как конечной цели и одновременно средству достижения модернизации Беларуси.

В этой связи целесообразно обратиться к положениям Концепции Государственной программы инновационного развития Республики

Беларусь на 2016-2020 гг. (ГПИР), в которой дается разъяснение самого понятия инновационное развитие и раскрывается взаимосвязь с категорией «модернизация».

Так, авторы Концепции ГПИР настаивают на том, что инновационная политика является составной частью государственной социально-экономической политики, а инновационный путь развития экономики республики – объективное условие обеспечения национальной безопасности и устойчивого развития страны. Под инновационным путем развития в первую очередь подразумевается комбинирование внедрения прорывных технологий с «индустриально-инновационным» развитием традиционных секторов экономики. При этом в одних секторах предстоит реализовывать стратегии лидерства на основе собственных разработок и инноваций, а в других – «догоняющее» развитие при активном заимствовании передовых зарубежных технологий и институтов.

Вместе с тем в качестве основного момента построения инновационной политики выступает применение научных разработок в реальном секторе экономики. Именно ученые выступают в качестве основных акторов в создании инновационной инфраструктуры и построении экономики знаний.

Взаимосвязь понятия «инновация» с модернизацией отражается в построении иерархической связи. Инновация как научное достижение ставится на службу процессам развития Беларуси и таким образом выступает в качестве инструмента модернизации в каждой конкретной сфере и отрасли.

В этой связи целесообразно выстроить цепочку, отражающую логику белорусских властей и определяющую место процессов модернизации в реализации национальных интересов Республики Беларусь: национальные интересы – развитие – модернизация – инновации.

Выводы:

Стремление к модернизационным процессам закреплено в ряде нормативно-правовых и программных документах, касающихся государственной политики Республики Беларусь. Анализ данных документов позволяет проследить конкретизацию понятия модернизации от концептуального инструмента ко вполне конкретному алгоритму мер, направленных на совершенствование всех сфер жизни белорусского общества и государства, и использованию определенного инструментария, главную роль среди которого отводится инновациям.

Модернизация в «белорусском» варианте не подразумевает вестернизации, но вместе с тем во главу угла ставится инновационность и переход к постиндустриальной парадигме, что фактически не противоречит формам отношений и производства, бытующим в

Западной Европе и Северной Америке. Т.е. главным выступает не формальное копирование существующих институтов и процедур, но сущностное встраивание государства в сложные и быстроменяющиеся реалии глобального рынка и новых форм производственных отношений.

Основное место процессам модернизации белорусским государством отводится в сфере экономики и смежным ей. Таким образом в представлении официального Минска именно экономика является двигателем прогресса и перехода страны к постиндустриальному обществу.

Одновременно следует понимать, что, несмотря на стремление к модернизации и внедрению новых форм отношений, акцент на инновациях свидетельствует о достаточно инструментальном, или проще – материальном восприятии этого процесса.

В то же время сохраняется понимание, что модернизация является непрерывным и всеобъемлющим процессом, который требует преобразований во всех сферах жизни общества и государства.

Таким образом модернизации в контексте реализации национальных интересов отводится роль инструмента развития общества и государства в ряде значимых сфер. При этом ей отводится заметное место в ряде концептуальных и программных документов, принятых на протяжении последних 5 лет. Это означает, что модернизацию можно назвать одним из приоритетов реализации национальных интересов Республики Беларусь.

Список использованных источников и литературы:

1. Парсонс Т. Очерк социальной системы / Т. Парсонс. – М.: Академический Проект, 2002. – 662 с.
2. Гидденс Э. Последствия модернити / Э. Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – 631 с.
3. Шимов В.Н. Модернизация экономики Беларуси: состояние, проблемы, направления развития / В.Н. Шимов, Л.М. Крюков // Университетская трибуна: социология – 2013. – № 3. – С. 4-21.
4. Сенько А.Н. Модернизация национального производства и направления обеспечения ее эффективности / А.Н. Сенько // Беларусь и мировые экономические процессы : сб. науч. ст. – 2014. – Вып. 11. – С. 167-175.
5. Корнеевец И.С. Модернизация экономики как необходимое условие эффективного инновационного развития Беларуси / И.С. Корнеевец // Экономика и управление. – 2011. – №3(27). – С. 84-90.
6. Бабосов Е.М. «Модернизация социальных систем» / Е.М. Бабосов. – Минск: Белорусская наука, 2014. – 256 с.
7. Белорусская наука в условиях модернизации: социологический анализ / М.И. Артюхин [и др.], под ред. М.И. Артюхин, Нац. академия наук Беларуси, Ин-т социологии. – Минск: Белорусская наука, 2015. – 327 с.

8. Браницкая И.Н. Модернизация – необходимое условие современных инновационных процессов. / И.Н. Браницкая // Известия Национальной академии наук Беларуси. Серия гуманитарных наук. – 2014. – №3. – С. 4-9.

9. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь / Министерство обороны Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mod.mil.by/koncept.html>. Дата доступа: 23.09.2016.

10. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 г. / Министерство экономики Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economy.gov.by/dadvfiles/001251_55175_NSUR.pdf. Дата доступа: 12.11.2016.

11. Концепция Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2016-2020 годы / Государственный комитет по науке и технологиям Республики Беларусь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.gknt.gov.by/opencms/opencms/ru/innovation/inn2/>. Дата доступа: 06.11.2016.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ІСТОРИЧНІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ
МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОВІДНИХ
І ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН СВІТУ**

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І.І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);
Бондарець М.В., к.е.н. (редактор);
Перга Т.Ю., к.і.н., с.н.с. (редактор).

Підписано до друку 14.07.2017. Формат 60х84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman». Ум.друк.арк. 12.
Наклад 100 прим.

Видавець ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.